

מؤسسة 'شاليم'
لتطوير خدمات للأشخاص ذو
التخلف العقلي في السلطات المحلية
The Shalem Fund
for Development of Services for People with
Intellectual Disabilities in the Local Councils
פיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית
התפתחותית ברשויות המקומיות

הפקולטה למדעי החברה
בית הספר לעבודה סוציאלית

חוויית הסבות בקרב סבים וסבתות לילדים עם/וללא נכות אינטלקטואלית

תרומתן של תפיסת תפקיד הסבות, רמת דיפרנציאציה אישית
ותמיכה חברתית לצמיחה האישית

ד"ר ליאורה פינדלר
ביה"ס לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר אילן

מחקר זה נערך בסיוע מענק מחקר מקרן שלם
הקרן לפיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית ברשויות המקומיות
2009

תודות

תודה מיוחדת לכל הסביב והסבות אשר הקדישו מזמנם וניאיתו לשתף אותנו במחשבותיהם ובראשותיהם ואף הביעו את שמחתם על היותם בקדמת הבמה.

תודה לכל מנהלי המסגרות החינוכיות ולצובדות הסוציאליות הלשכות הרווחה אשר כתחו שצריהן, היכירו בחשיבות הנושא וסייעו באיסוס סביב וסבתות למחקר.

תודה לללית לוטן ולשיר ירדני אשר ראיינו סביב וסבתות בכל רחבי הארץ בהקשבה רגישה אשר הפיקה את המיטב מכל מפגש.

תודה לשירן שכיר ולזהורית צדני אשר בלכותן הושג שיתוף פצולה עם משתתפי המחקר והושג איסוף הנתונים המורכב למחקר זה.

תודה לנייה שרון אשר ביד אמן ובמאור כניס סייצה בהפקת דו"ח זה.

תודה לצוברות המחקר אשר נרתמו בכל שלבי המחקר לקידומו:

נצה שקד

מיכל אדד

נצה צוקרט

צנבל שמצוני

מיכל שמואלביץ

לימור יהב

מירב חלילה

תודה חמה לבית איני שפירא - לליאת בר עם ולשם קמניסקי על התמיכה, העידוד והשותפות הייחודית בחקר סביב וסבתות.

ואחרונים אך ראשונים, תודה מקרה לב לקרן שלם לריבה מוסקל, לאורנה שפטר ולשרון גנות אשר נתנו יד להצנכת הקרן שבלכותה התבצע מחקר זה.

תוכן עניינים

4.....	תמצית
13.....	מבוא
14.....	רקע תיאורטי
26.....	שיטה
35.....	תוצאות
136.....	דיון וסיכום

תמצית

גידולו של ילד עם נכות הוא אחד ממצבי הדחק, אשר לגביו קיים ידע מחקרי מועט בהקשר של יחסים בין-דוריים, וזאת למרות שההתמודדות עם מגוון הבעיות הכרוכות בטיפול בילד כזה אינה משפיעה על הוריו בלבד, אלא מקרינה על שאר בני המשפחה הגרעינית והמורחבת (Deiner, 1987; Seligman, 1991).

סבים וסבתות נוטים, בדרך כלל, לראות בנכדיהם את המשכיותם. סבות מייצגת עבורם תחושת נחיות סימבולית, קשר בין ההיסטוריה האישית לבין העתיד, פיצוי על אכזבות העבר ותחושת גאווה בהישגי הנכדים (Kivnick, 1983; Neugarten & Weinstein, 1964). המשמעויות הללו מתגבשות לכדי ציפיות להולדת הנכד אשר עלולות להיקטע באיבן בעת הולדת נכד עם נכות (Berns, 1980; Seligman, 1991), ואף לגרום לסבים ולסבות כפל פגיעה: הם כואבים את כאב נכדם, וביתר שאת – את כאבו של ילדם הבוגר (Vadasy, 1987).

ואולם, עיון בספרות העוסקת בהתפתחות המשפחה ובמצבי משבר משפחתיים מלמד כי במהלך עשורים רבים יוחס מקום שולי בלבד לסבים ולסבתות: לא ראו בהם חלק אינטגרלי של המשפחה, כשם שלא ראו בלידתו של נכד פרק משמעותי בחיי האדם המבוגר (Cummingham & Bureley, 1983; Fischer, 1986). תפקידם של סבים וסבתות בחברה המערבית נותר ללא הגדרה, ללא ציפיות נורמטיביות וללא סטטוס חברתי מוגדר בתהליך גידול הנכדים (Szinovacz, 1998; Hagestad, 1985). בהתייחסות התיאורטית והמחקרית לקשרים הרב-דוריים, הוקדש מקום מצומצם בלבד לתרומת הסבים והסבות למשפחה הגרעינית.

כמו כן, בספרות המקצועית ניתן לאתר מספר מצומצם של התייחסויות לתגובות אופייניות ושכיחות בקרב סבים וסבות לנכדים עם נכות. לעתים, התגובה היא התכחשות לעצם קיומה של המגבלה הפיסית של הנכד או התעלמות מן המציאות עד כדי יצירת פנטזיות על תרופות דמיוניות, או לחילופין – יצירת דימוי בלתי ריאלי של הנכות ואימוץ גישה אופטימית עד כדי הגזמה (Seligman, Goodwin, 1997; Paschal, Applegate & Lehman, 1997). ראוי להדגיש, כי סבים וסבות שהשלימו עם נכות נכדם והסתגלו לנסיבות החדשות, מפגינים על-פי רוב תחושה ברורה של אחריות לסייע – הן לילדיהם הבוגרים והן לנכדיהם. אך כאמור – למרות תפקידם המשמעותי של הסבים בעת הולדת ילד עם נכות,

הם לא זכו להתייחסות רבה במחקר. המחקרים שעסקו בהם, התייחסו לסבים ולסבתות כמערכת תמיכה בלבד, כאשר הזרקור לא הופנה אליהם, וטרם נבחנה חוויתם כסבים וסבתות לנכדים עם נכויות.

בכוחו של המעבר לסבות, בפרט לסבות הכרוכה בהתמודדות עם הולדת ילד עם נכות, להוות גורם לצמיחתם של הסבים. כלומר, הסבים יכולים לראות באירוע כזה הזדמנות לבסס אורח חיים חדש, טוב יותר מאורח חייהם טרם האירוע. אחד ההסברים המרכזיים, העובר כחוט השני בספרות העוסקת בהתמודדות עם דחק, הוא כי להערכה של האדם את אירוע הדחק ולפירוש אשר הוא נותן לו, השפעה מכרעת על תהליך ההתמודדות של האדם ועל תוצאותיו (Janoff-Bulman, 1992; Lazarus & Folkman, 1984 Schaefer & Moos, 1992; Taylor, 1983).

ניתן להבחין בשלושה תחומי צמיחה כתוצאה מאירוע דחק: צמיחה הקשורה **במשאבים האישיים**, הכוללת בין היתר הבנה רחבה ומעמיקה על אודות העולם בכלל ועל אודות אירוע הדחק בפרט, עריכת סדרי עדיפויות וקביעת יעדים ומטרות, אמפטיה וחמלה וכן רצון להקדיש ולתרום לחברה (אלטרואיזם); צמיחה הקשורה **במשאבים חברתיים**, הכוללת בין היתר יצירה והרחבה של קשרים בינאישיים עמוקים ומשמעותיים, פורמאליים ובלתי פורמאליים כאחד, וצמיחה הקשורה **במיומנויות-התמודדות**, הכוללת בין היתר רכישת מיומנויות פתרון בעיות, נטילת תפקידים ויכולת וויסות רגשות (Park, Cohen, & Murch, 1996; Schaefer & Moos, 1992). מודל הצמיחה ממשבר של טדסקי וקלהון מסביר גם הוא מהי צמיחה, וכולל שלושה מימדים כלליים: **שינויים בתפיסת העצמי**, שינויים **ביחסים עם אחרים** ושינויים בהשקפת העולם **מההיבט הפילוסופי** (Tedeschi & Calhoun, 1996).

על כן, בעוד רוב הספרות עוסקת בהרחבה דווקא בהשלכות הקשות והשליליות של נוכחות ילד עם נכות ופיגור שכלי על משפחתו בכלל ועל הסבים והסבתות בפרט, מחקר זה בחן לראשונה את השלכות נוכחות ילד עם פיגור שכלי על סבים וסבתות, מתוך ההכרה בחשיבות תפקידם במערך המשפחתי (McCubbin et al., 2002), ומתוך ההבנה, שלמרות שחלק מהסבים כורעים תחת העומס ומתקשים להתמודד עם המציאות שנוצרה, ישנם אחרים, שדווקא הדחק והקושי הניבו בקרבם חוויה של צמיחה. השאלה הנשאלת במחקר הנוכחי היא מהם הגורמים התורמים לצמיחה כאשר המשתנים שנבחרו הם רמת הדיפרנציאציה, הלכידות המשפחתית, התמיכה החברתית ותפיסת הסבות על מימדיה השונים ותרומתן לרמת הצמיחה של סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לנכדים ללא נכות.

"דיפרנציאציה של העצמי" הינה המידה שבה האדם חווה עצמו כישות גופנית ונפשית נפרדת ונבדלת מן הסביבה; המידה בה הוא תופס את גופו, רגשותיו, מחשבותיו, רצונותיו ומעשיו כשלו ולא כשל זולתו. כמו כן, הדיפרנציאציה מתייחסת לתהליך אישי שבו האדם מסוגל להפריד בין מרכיביו הקוגניטיביים לרגשיים. זהו אחד התהליכים המרכזיים בעיצוב אישיותו הבריאה והמסתגלת של האדם (Bowen, 1980).

תמיכה חברתית על-פי הגדרתו של House (1985) היא אינטראקציה בינאישית, המערבת אחד או יותר מהמרכיבים הבאים: התייחסות רגשית (חיבה, אהדה, אמפתיה); עזרה אינסטרומנטלית (סיוע חומרי); מידע (לגבי הסביבה); הערכה (מידע רלוונטי להערכה העצמית).

כמו כן נבחנה **לכידות משפחתית** המשקפת את דרגת הקשר או הפירוד הרגשי בין בני המשפחה. אלה באים לידי ביטוי בקשר רגשי, בגבולות, בקואליציות, בזמן, במרחב, בחברים, בקבלת החלטות, בהתעניינות ובבילוי הזמן הפנוי. ההסתגלות לשינויים, משקפת את הגמישות ואת יכולתה של המערכת המשפחתית להשתנות בתגובה ללחצים סביבתיים והתפתחותיים. ההסתגלות והגמישות באות לידי ביטוי באסרטיביות, בפיקוח, במשמעת, בסגנון משא ומתן וחלוקת תפקידים.

ולבסוף נבחנו תרומתם של ארבעת מימדי הסבות, דהינו, המימד **הסימבולי**, **הקוגניטיבי**, **הרגשי** ו**ההתנהגותי** של **תפקיד הסבות** לרמת הצמיחה של סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לנכדים עם התפתחות נורמטיבית.

כמו כן, כדי להבין את הצמיחה מנקודת מבטם של הסבים והסבתות, ולהתחקות אחר חווית הסבות לילדים עם וללא נכות – נערך מחקר איכותני שכלל ראיונות עומק.

במחקר הכמותי השתתפו 32 סבים ו- 62 סבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית, שאותו במסגרות חינוכיות לילדים עם נכות אינטלקטואלית והוו את קבוצת המחקר ו-45 סבים ו- 60 סבתות לנכדים ללא נכות. המחקר הכמותי כלל מספר שאלונים: 1. שאלון צמיחה אישית (Tedeschi & Calhoun, 1996) 2. שאלון תמיכה חברתית (Zimmet, Dahlem, Zimmet, & Farleg, 1988) 3. שאלון דיפרנציאציה (Haber, 1984) 4. שאלון תפיסת תפקיד הסבות (פינדלר, טאובמן – בן-ארי, נוטמן שוורץ, לזר, טרם פורסם).

במחקר האיכותני השתתפו 57 סבים וסבתות; 34 סבתות (מתוכן 23 סבות לנכד/ה עם פיגור שכלי) ו- 23 סבים (מתוכם 15 סבים לנכד/ה עם פיגור שכלי). הראיונות היו חצי מובנים והוקדשו לתפיסת

התפקיד של סבות והצמיחה מנקודת מבטם של הסבים והסבתות. לאחר שבוצעו הראיונות הופקו תימות מרכזיות מקריאה ראשונה ולאחר מכן נותחו הראיונות בקריאה נוספת, רוכזו ציטטות על-פי התימות, ולבסוף נערכו ניתוח כתיבה ועריכה של הנושאים שעלו מתוך כלל הראיונות לתת פרקים.

מהממצאים עלה שקיימים הבדלים ספורים בין הסבים והסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית לבין הסבים והסבתות לילדים עם התפתחות נורמטיבית. הבדלים אלה באים לידי ביטוי בכך שרמת **הרגשות השליליים** בקרב סבים וסבתות לנכדים ללא נכות היא גבוהה יותר בהשוואה לרמת הרגשות השליליים בקרב סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית, ובנוסף, רמת **התמיכה החברתית** של חברים גבוהה יותר בקרב סבים וסבתות לילדים ללא נכות בהשוואה לסבים ולסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית.

מהגרסיה ההיררכית עולה שאחוז השונות המוסברת של הצמיחה גבוה (45%) בקרב כלל המדגם כאשר רמת הצמיחה הנתפסת רבה יותר בקרב נשים ובקרב סבים וסבתות יוצאי ארצות המזרח. כמו כן, כאשר מצבם הבריאותי של הסבים והסבתות טוב יותר כך רמת הצמיחה הנתפסת היתה גבוהה יותר. כן, ככל שהסבים והסבתות בכלל המדגם חשו תחושות טובות יותר של סבות מול ההורות וכאשר הנכדים העניקו להם תחושת המשכיות ונצחיות למשפחה וככל שרגשותיהם השליליים היו מועטים יותר, כך הם דווחו גם על רמת צמיחה רבה יותר. יש לציין שכאשר סבים וסבתות דווחו על רמת קוהסיביות גבוהה במשפחה הם דווחו גם על צמיחה רבה יותר ולבסוף נכרה תרומתו של המימד ההתנהגותי אשר בא לידי ביטוי בהעשרת הנכדים. ממצאי הגרסיה עולה שלא נמצא הבדל בין סבים וסבתות לילדים עם פיגור שכלי בהשוואה לסבים ולסבתות מקבוצת הביקורת.

הנושאים העיקריים שעלו מממצאי המחקר האיכותני הם: **משמעותה של הסבות** אשר מתבטאת בתחושות של חיוניות, המשכיות, גאווה, הנאה, פיצוי על הקשר ההורי, תחושת המשכיות, ומימוש של פנטזיית הנצחיות. ההיבטים השונים שכולל **התפקיד הסבי**: פעילויות אינטלקטואליות, משחק ובילוי של שעות הפנאי יחד עם הנכדים, תשורות כלכליות ומתן מתנות כספיות או ממשיות, חוויות מיוחדות שהם חולקים עם נכדיהם. **שונות באופיו של הקשר הסבי** לנוכח מאפיינים ייחודיים: גיל הסבתא, מצב הקריירה של הסבים והסבתות, המצב המשפחתי של הסבים והסבתות, מספר הנכדים, מין הסבתא/מין הנכד, מין הורה הנכד גילם של הנכדים, מרחק גיאוגרפי, חיבור אישי עם נכד/ה מסוימת. קשיים בזהות הסבית לנוכח ההבנה כי הסבות מקבילה לתהליך של הזדקנות, ההשוואה עם צמד הסבים והסבתות השני והמתח האפשרי בין הכלה לסבתא, הרצון להיות חופשי/ה לאחר שנים של גידול ילדים ודאגה להם, דאגה וחרדה להתפתחותו ועתידו של הנכד/ה עם הנכות.

התמודדות עם המתח שעולה מתוך הקשר הסביבתי בין מעורבות להתערבות, שנובע מהצורך לאזן בין תרומה לגידול הנכדים ובילוי זמן איכותי ומשמעותי עימם, שמתנגש לא אחת עם הרצון שלא להוות דמות מחנכת ולא להתערב בהתנהלותם של הורי הנכדים, וכן עם הצורך להביע לעתים ביקורת על ההורים. סוגיות ייחודיות הקשורות בסבות לנכד/ה עם נכות, כמו: תיאור הנכות, תהליך האבחון והמעורבות בו, התמודדות עם בשורת הנכות והשלכותיה. צמיחה שבאה לידי ביטוי ברגשות חדשים ותחושות חדשות, ביטוי רגשות והפגנת רכות, תפיסת בני משפחה אחרים ותפיסת הנכד/ה עם הנכות, פיתוח ושימוש במשאבים אישיים ונקודת מבט חדשה לחיים והצבת סדרי עדיפויות מחודשים.

דיון וסיכום

מהמחקר הכמותי עלה שלידת ילד עם פיגור שכלי ונוכחותו במשפחה היא חוויה מורכבת עם השלכות רגשיות, קוגניטיביות וחברתיות על המשפחה הגרעינית והמורחבת. למרות זאת, במחקר הנוכחי, ההבדלים היחידים בין סבים וסבתות לנכדים עם נכויות לסבים וסבתות לנכדים ללא נכויות באו לידי ביטוי ברגשות שליליים רבים יותר בקרב סבים וסבתות לילדים לא נכות, ובתמיכת חברים מועטה יותר בקרב סבים וסבתות לילדים עם פיגור. מטבע הדברים סבים וסבתות לילדים ללא נכות חשו לגיטימציה רבה יותר לבטא רגשות שליליים או ביקורת כלפי ילדיהם בעוד שסבים וסבתות לילדים עם פיגור חשו צורך לגונן על ילדיהם ונזהרו מלהעביר ביקורת ובודאי לחשוף רגשות שליליים בעוד ילדיהם מתמודדים עם חוויה כה מורכבת. תפיסת התמיכה החברתית מחברים הייתה נמוכה יותר בקרב סבים וסבתות לילדים עם פיגור שכלי, וזאת כנראה מאחר שסבים וסבתות המגויסים לטובת ילדיהם עשויים להתקשות בטיפול קשרים חברתיים. יתר על כן, סבים וסבתות לילדים עם פיגור עלולים לעיתים קרובות לחוש אי נעימות בקרב בני גילם כאשר השיחה נסבה על נכדים, ילדים, הצלחות והישגים ומעדיפים להימנע מכך.

רמת הצמיחה של הסבים והסבתות דומה גם היא בשתי הקבוצות וכולם חשים רמה גבוהה יחסית של צמיחה (3.87 בקבוצת המחקר ו 3.70 בקבוצת הביקורת בסקאלה שבין 1-5). מניתוח הרגרסיה עולה שאין הבדל בין הקבוצות ואין אינטראקציות אשר מעידות על דפוסי תרומה שונים של המשאבים בכל אחת מן הקבוצות לצמיחה. מטבע הדברים נשים אשר בדרך כלל מושקעות יותר בתפקידים המשפחתיים ורואות בהם הגשמה עצמית דווחו על רמת צמיחה גבוהה יותר מגברים. כמו כן, בגיל מבוגר זה שבו קיימת לעיתים ירידה פיסית, גם מצבם הבריאותי של הסבים והסבתות נבא את תפיסת הצמיחה שלהם. המשאב החיצוני של לכידות משפחתית תרם לתפיסה טובה יותר של צמיחה; רמה מאוזנת של לכידות תרמה לתפקוד יעיל של המשפחה ולהסתגלותה לאתגרים הניצבים בפניה בימי משבר ושגרה.

המימד הסימבולי של הסבות בא לידי ביטוי בסיפוק ובהנאה מתפקיד הסבות בהשוואה לתפקיד ההורות או בתחושת הנצחיות והמשכיות בתפקיד הסבי, תרם לצמיחה האישית של סבים וסבתות בשתי הקבוצות. מטבע הדברים כאשר סבים וסבתות חשו שבתפקידם כסבים הם פיצו על תחושת ההחמצה בהורות ואף עשו תיקון ביחסים עם ילדיהם ובטאו זאת בהיגדים כמו "הסבות עבורי הנה חוויה מתקנת לתפקידי כהורה" היה בכך בכדי להיווכח ביכולות של האדם ובתרומתו למשפחה, תחושות אשר בתורן תרמו לצמיחה האישית ולתחושה של הצלחה בחייהם.

לגבי המימד ההתנהגותי, מסתבר שככל שהסבים והסבתות עסוקים יותר בהוראה ובהעשרת הנכדים בידע, כך הם חשים צמיחה רבה יותר. בקו אחד עם הנאמר עד כה, אין ספק שסבים וסבתות אשר להם תפקיד של הקניית מושגים וידע לנכדים חשים גם את נחיצותם וחיוניותם למשפחה וכך משתקף גם מקומם הייחודי בחיי הילד. חוויות אלה תורמות בתורן לצמיחה אישית.

מהמחקר האיכותני עלה שמשמעות הסבות באה לידי ביטוי בהמשכיות המשפחה, כאשר הקשר בין הנכדים והסבים מסמל חוליה בשרשרת הדורות. הסבים והסבתות מביאים לקשר טקסים או חוויות המאפיינות קשר זה באפן אקסקלוסיבי וכך מטביעים את חותמם על הילדים. כמו כן, הם מהווים לעיתים מסגרת למשפחה בה נפגשים כל הדורות. בדומה למתואר בטיפולוגיה של ניוגרטן ווינשטין (1964) הקשר עם הנכדים מהווה גם מקור לסיפוק ולהנאה. סבים וסבתות מדווחים שגילו בעצמם רגשות שלא היו ערים להם טרם לידת הנכד. בקרב גברים נוסף מימד הפיצוי על ההורות – כאבות אשר לא הצליחו לבלות ולשהות עם ילדיהם ועתה הם מפצים עצמם כסבים. תחושת הפיצוי על ההחמצה באה לידי ביטוי גם בקרב סבים וסבתות שהם דור שני לשואה ולא חוו קשר עם סבים בעת ילדותם. עבורם, הנכדים מסמלים תיקון לשבר בין הדורות ולהמשכיות המשפחה. בדומה לנאמר על ידי ניוגרטן ווינשטין, הישגי הילדים והתפתחותם מהווים עבור הסבים הרחבה של עצמם ומקור לסיפוק וגאווה. בנוסף, הסבות מעניקה משמעות ייחודית של חיוניות לסבים, של היותם נחוצים לנכדים ולילדיהם, ושביתפקידיהם בסיוע בגידול הילדים אין להם תחליף.

בצד ההנאה, האושר והרגשות שצפים עם הסבות עולים גם קשיים הבאים לידי ביטוי בכך שהמעבר לתפקיד זה כרוך גם בתזכורת לזקנה ולכך שהחלו את התקופה האחרונה של חייהם. לעיתים גם סבים וסבתות חשים שבתקופה זו של חייהם היו רוצים להינות, לטייל לנוח והסבות דוחקת רצונות אלה. הם מתקשים לסרב לילדים או לנכדים אך מבכים את תחושת ההחמצה של בילויים ועיסוקים שאותם חלמו לחוות לאחר הפרישה.

אהבה ללא תנאי ורגשות חיוביים מציפים גם את הסבים לילדים עם פיגור שכלי, אך בצידם, תיאוריהם מכילים גם כאב ודאגה ולעתים מתלווה להם גוון של עצב וצער "הרבה פעמים אני רוצה לבכות, הלב נקרע". סבים אלה חשים שמשמעות תפקידם הוא בהתגייסות מוחלטת לצרכי ילדיהם ונכדיהם. אם בימים כתקנם הסבים והסבתות צופים לימים בהם הנכדים יהיו בוגרים עצמאיים ויהיו מקור לתמיכה ולהמשכיות המשפחה, סבים וסבתות אלה שקועים בפחדים אודות הדאגה לילד כשהוריו יזדקנו "...מרגישים לא טוב ש... יודעים שהילד הזה... אה... לא יהיה עצמאי אף פעם. תמיד יצטרך מישוהו שיעמוד מאחוריו", או בחששות לפגיעה בנכד בשל שבריריותו או בשל חוסר היכולת שלו לנהל את חייו.

תפקידם של הסבים והסבתות בא לידי ביטוי בתחומים אינסטרומנטלים כמו שמרטפות, הכנת מטעמים אשר הנכדים אוהבים במיוחד "סבתא מה הכנת היום? מה הכנת היום? הם אוהבים לאכול פה. תמיד האוכל של סבתא טעים יותר", בטיולים ובבילויים משותפים "זה טיולי סבא-סבתא כאלה שיש להם אופי מאוד מיוחד ונוצרת גם דינאמיקה אחרת לגמרי בין הילדים שאין אותה לא בבית בין אחים". כמו כן סבים וסבתות ממלאים תפקיד בהקניית תרבות לנכדים והעשרתם בידע בצד הסיוע בלימודים ובהכנת שיעורי בית או שיחות נפש. סבים וסבתות גם מדווחים על שמחתם להשתתף בעול הכלכלי של המשפחה על ידי מתן כסף וקניית מתנות לנכדים "כשאני נפגשת איתם, אני דואגת שיהיו לי כמה שטרות כדי שאני אוכל לתת ... תמיד שסבתא תיתן. זה חשוב לי". מן הדיווחים ניתן לראות שהסבים והסבתות בוחרים את התפקידים המתאימים להם וצובעים את הקשר עם הילדים בגוונים מיוחדים שאינם אופייניים לקשרים עם הורים או עם חברים.

גורמים שונים משחקים תפקיד ברמת המעורבות של הסבים והסבתות עם נכדיהם ובמידת ההנאה הנגזרת ממעורבות זו. גורמים אלה כוללים את גיל הסבא/סבתא, מצבו/ה הבריאותי, מין הסב, מין הורה הילד שהוא ילדם של הסבים והסבתות, מצב משפחתי של הסב/סבתא, המרחק הגיאוגרפי מן הנכדים, עבודה וקרירה ומספר הנכדים. מעניין לציין שבקרב סבים וסבתות לילדים עם פיגור יש פחות התייחסות לגילם, למצבם הבריאותי, למרחק גיאוגרפי, למין הילד אך לעומת זאת הסבים והסבתות האריכו בתיאור המגבלה, צרכיו המיוחדים של הילד והרצון העז להתגייס ולסייע: "אני סבא משוגע... הכול אני מוכן לעשות... סבא משוגע. יכול להתגלגל איתה על הרצפה, ללכת על ארבע כדי שתרכב עלי... אין גבול למה שאני מוכן לעשות איתה ביחד או למענה. אין גבול. לא פיסה ולא משהו אחר".

בנוגע למעורבות מול התערבות בחיי הנכדים ובגידולם, לאורך כל דווחי הסבים והסבתות עולה כי הם מאד מעורים בחיי ילדיהם ושותפים ברמות שונות בפעילויותיהם. תרומתם לגידול הילדים באה לידי ביטוי בתחומים רבים אך הם מתלבטים ומהססים בנוגע לביטוי מחשבותיהם ורגשותיהם ובנוגע להשמעת דעותיהם לגבי התנהלותם של ילדיהם. בעוד סבים וסבתות לנכדים ללא נכות, קובלים על גבולות או על היעדר זמן מספיק של ההורים עם ילדיהם הרי שסבים וסבתות לנכדים מביעים דאגה על כך שהילד אינו מקבל מענה הולם לצרכיו המיוחדים.

מבחינת סבים וסבתות רבים, תפקידם אינו לחנך. יתר על כן, הם והסבתות רגישים ל'כללי המשחק' שמכתיבים ההורים ומשתדלים לנהוג על פיהם "אף פעם לא אעשה דברים שההורים אינם מוכנים להם". בעת ויכוחים עם הילדים או בין ההורים, הסבים והסבתות לעיתים קרובות נסוגים ומתרחקים כדי לא לנקוט עמדה ולקחת צד. מחד גיסא הסבים והסבתות מכירים בגבולות הסמכות שלהם ואינם מתערבים אך מאידך גיסא, הם מודעים למשאבים שהם מעניקים לילדים ול"כוח" הנתון בידיהם. הנושאים אשר מעוררים ביקורת בקרב הסבים והסבות הם צורת דיבור בלתי הולמת לילדים, היעדר השקעה של ילדיהם בנכדים, חוסר הקפדה על אוכל מאוזן ובשעות מקובלות, גבולות לא ברורים מול התנהגויות לא מתואמות. יש כאלה הבוחרים את הדמות במשפחה שאתה אפשר לשוחח בחופשיות ולהתחלק במחשבות ובהשגות לגבי גידול הילד, ולמרבית ההפתעה אלה אינם בהכרח הילדים הביולוגיים אלא לעיתים דווקא בני או בנות זוגם.

ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על כך שכל הסבים והסבתות דווחו על צמיחה, אך מדיווחיהם של סבים וסבתות לילדים עם פיגור מסתבר צמיחה זו נשאה אופי שונה. בעוד שבקרב סבים וסבתות לנכדים ללא נכות הצמיחה באה לידי ביטוי ברגשות מזוככים של אשר, שמחה והתפעלות מהישגים הרי שבקרב סבים וסבתות לילדים עם פיגור הצמיחה מלווה לעיתים קרובות מהול בקושי ובכאב רב.

השינוי הראשון בא לידי ביטוי במשאבים אישיותיים; סבים וסבתות גילו בעצמם תכונות שבאו לידי ביטוי ברגישות, סובלנות ואמפטיה בצד חלקים אינסטרומנטליים וקוגניטיביים של תבונה, יכולת לאתר אינפורמציה ויצירת פתרונות מועילים. סבים וסבתות בטאו בנוסף שינוי בפילוסופיה החיים בכך שספרו שהדברים שהתקבלו תמיד כמובנים מאליהם זוכים היום להערכה מחודשת. בעוד שאצל הנכדים האחרים כל צעד היה צפוי והגיע במועדו, כל התפתחות וכל שינוי ממלאים אותם שמחה אצל הנכד עם הנכות: "תשמעי את מקבלת פרופורציות לחיים כשזה בא אליך הביתה אז את מבינה כמה זה נכון וכמה זה אמת כן, זה משנה פרופורציות בהחלט..."

אחד הנושאים המשמעותיים ביותר מבחינת הסבים והסבתות היא ההתקרבות שחלה בינם לבין ילדיהם ואשר תרמה למערכת יחסים משמעותית ועמוקה ולעיתים אף לתיקון ביחסים בקודמים אך בעיקר להערכה והכרת תודה מצד הילדים על תרומתם ועל תחושת השותפות בגורל. השינוי חל לא רק בתוך המשפחה, סבים וסבתות דווחו על כך שמאז שנולד הילד, הקשרים החברתיים שנותרו להם הם כאלה המבוססים על אמון. הם עובדים היום על איכות הקשרים הקיימים עם חברי המשפחה ועם חברים ושינוי ברשת החברתית מכמות לאיכות.

המחקר הנוכחי אינו מותיר ספק לגבי מקומם הייחודי של סבים וסבות במשפחות לילדים עם פיגור שכלי. אך ההכרה בכך חייבת להיות מתורגמת לשפת המעשה – הן במישור של הכשרת אנשי המקצוע, והן בתחומים של מדיניות והקצאת משאבים. בישראל טרם גובשה מדיניות כלשהי המתייחסת לסבים וסבות לילדים עם פיגור שכלי. משיחות עם קובעי מדיניות במשרדים השונים (עבודה ורווחה, בריאות וביטוח לאומי), מתברר כי בסל השירותים למשפחות לילדים עם פיגור אין עדיין התייחסות לסבים ולסבות. רק שילוב מאמצים מושכל עשוי לסלול את הדרך להפקת המירב ממשאב תמיכה פוטנציאלי זה, ולקדם בכך את איכות הטיפול במשפחות לילדים עם פיגור שכלי. מחקר זה מבטא את התקווה שקולם של הסבים והסבתות יישמע.

מבוא

עתות המשבר והקשיים הכרוכים בתהליך גידולו של ילד עם צרכים מיוחדים אינם בבחינת מצב חולף, אלא מלווים את המשפחה לאורך חייה (Bernier, Wikler, Wassow & Hatfield, 1981;). למצב זה של קושי מתמשך עשויות להיות השלכות על תחומי חיים רבים, שכן הוא עלול לגרום ללחצים נפשיים, חברתיים וכלכליים, לשינוי במערך התפקודים במשפחה, לפגיעה ברווחה נפשית עד כדי מצוקה כרונית וכדומה (Florian & Findler, 2001; Kazak & Cristakis, 1994;). (McCubbin & Patterson, 1982; Wallander, Pit & Mellins, 1990).

רוב המשפחות לילדים עם צרכים מיוחדים מתנסות במכלול לחצים ונקלעות למשברים דומים. עם זאת, יש ביניהן המצליחות לתפקד ולהתמודד היטב, בעוד אחרות מתקשות מאוד ועלולות לכרוע תחת הנטל (McCubbin & Patterson, 1982). תיאוריות דחק מדגישות את תרומתם של מקורות פורמליים ובלתי פורמליים של תמיכה חברתית להתמודדות עם מצבי דחק מתמשכים במשפחה בכלל (Cohen & Wills, 1985; Sarason, Pierce & Sarason, 1990) להתמודדות עם גידול ילד עם נכות בפרט (Minnes & Nachshen, 1997; Pelletier, Godin, Lepage & Dussault, 1994; Smith, Oliver & Innocenty, 2001). ברשת התמיכה החברתית של משפחות אלה מצויים גם הסבים והסבתות, אשר לא זכו עד כה להתייחסות מקיפה בספרות הקלינית והמחקרית בעולם ובישראל בפרט. מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון לראשונה את השלכות נוכחות ילד עם נכות אינטלקטואלית על סבים וסבתות, מתוך ההכרה בחשיבות תפקידם במערך המשפחתי (McCubbin et. al., 2002), ומתוך ההבנה, שלמרות שחלק מהסבים כורעים תחת העומס ומתקשים להתמודד עם המציאות שנוצרה, ישנם אחרים, שדווקא הדחק והקושי הניבו בקרבם חוויה של צמיחה. הספרות מצביעה על תרומתם של משאבים פנימיים וחיצוניים להתמודדות זו. במחקר הנוכחי נבחנה תרומתם היחסית והמשולבת של רמת הדיפרנציאציה, הלכידות המשפחתית, התמיכה החברתית ותפיסת הסבות על מימדיה השונים לרמת הצמיחה של סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לילדים ללא נכות.

רקע תיאורטי

מקומם של סבים וסבתות במשפחה

עיון בספרות העוסקת בהתפתחות המשפחה ובמצבי משבר משפחתיים מלמד, כי במהלך עשורים רבים יוחס מקום שולי בלבד לסבים ולסבות: לא ראו בהם חלק אינטגרלי של המשפחה, כשם שלא ראו בלידתו של נכד פרק משמעותי בחיי האדם המבוגר (Cummingham & Bureley, 1986; Fischer, 1983). תפקידם של סבים וסבתות בחברה המערבית נותר ללא הגדרה, ללא ציפיות נורמטיביות וללא סטטוס חברתי מוגדר בתהליך גידול הנכדים (Hagestad, 1985; Szinovacz, 1998).

בעשורים האחרונים מסתמנת מגמה הדרגתית של שינוי בהתייחסות לסבים ולסבות, המעוגנת בהכרה הגוברת בחשיבותם של קשרים רב-דוריים. בעת משבר במשפחה הגרעינית (כגון גירושין, פטירת בן-זוג, מחלות, לידה מחוץ לנישואין), יש כיום נטייה לחזור למערכת-היחסים עם המשפחה המקורית – family of origin (Bowen, 1978). מגמה כזו מסתמנת גם במחקרים העוסקים בהתפתחות הילד, אשר אינם מתייחסים עוד רק לדיאדה אם-ילד או למשפחה הגרעינית בלבד, אלא בודקים סוכנים חברתיים שונים ומערכות תמיכה העשויים לתרום באופן ישיר או עקיף לטיפול הילד (Tinsley & Parke, 1987). ואולם, בהתייחסות התיאורטית והמחקרית לקשרים הרב-דוריים, הוקדש מקום מצומצם בלבד לתרומת הסבים והסבות למשפחה הגרעינית. במחקרם הקלאסי של ניוגרטן ווינשטיין (Neugarten & Weinstein, 1964), נבחנה תפיסתם של סבים וסבות לגבי תפקידם המשפחתי בחברה האמריקנית. על בסיס דיווח אישי של סבים וסבות, מיינו החוקרים את הסבות לחמישה סגנונות תפקיד: **הסגנון הפורמלי** (Formal) – זהו סגנון אשר בו נשמרת חלוקה קפדנית בין תפקודי הורות לסבות. קיימת אמנם התעניינות בנכדים מצד הסבים/ות, אך אין התערבות בחינוכם. **הסגנון ההנאתי** (Fun seeker) – הדגש בסגנון זה הוא על סיפוק הנאות הדדיות ובילויים משותפים. **תחליף הורה** (Surrogate) – סגנון זה מתקיים בהעדר הורים, או כאשר אלה עובדים שעות ארוכות והסב והסבתא ממלאים את תפקידם בגידול הילדים ובחינוכם. **מאגר החכמה המשפחתית** (The reservoir of family wisdom) – סגנון זה מזוהה על-פי רוב עם הסבא, כאשר הוא בעל עמדה סמכותית במשפחה. **הדמות הרחוקה** (The distant figure) – זהו דפוס של קשר בלתי קבוע בין סבים וסבות לבין

נכדיהם. הקשרים רופפים ומצטמצמים לאירועים ולחגים. הסב/תא "המרוחק/ת" שומר/ת על מרחק מחיי הנכדים, ומגלה קרבה לעיתים רחוקות בלבד. מאוחר יותר יצרה קינוויק (Kinick, 1983) קונספטואליזציה בת חמישה ממדים של משמעות הסבות שהוסיפה נדבך להבנת תפקיד הסבא והסבתא: **ממד ההערכה** (Valued eldership) – הקשיש/ה המוערך/ת, הסב/תא בעלת הידע והמשאבים. **ממד הנצחיות** (Immortality through clan) – שמירת תחושה של המשכיות העוברת מדור לדור. **ממד המעורבות בעבר** (Reinvolvement with personal past) – חידוש הקשר עם ההיסטוריה האישית והזדמנות לחיות מחדש חוויות מהעבר. **ממד הפינוק** (Indulgence) – הענקת חום ורכות לנכדים. **ממד המרכזיות** (Role centrality) – סבות כתפקיד מרכזי בעולמם של הסבים והסבות.

מן הנאמר לעיל ניתן ללמוד, אפוא, על ריבוי גווניה וממדיה של הסבות, ועל תפיסתה כתפקיד חשוב ומשמעותי במרקם המשפחתי והחברתי. ואולם, אף שבמשפחה ובחברה המערבית חלו שינויים רבים, נראה כי דימוי הסבות בספרות המדעית קפא על שמריו, ועדיין נסמך ברובו על תפיסה חד ממדית.

זינובץ (Szinovacz, 1998) בסקירת מחקרים בנושא סבים גורסת כי למרות העיסוק הגובר והולך בנושא סבים וסבתות עדיין מרבית המחקרים מבוססים על בעיות ו"תיאורי מקרה" ואינם מעוגנים תיאורטית.

לאחרונה, החלו חוקרות ישראליות מאוניברסיטת חיפה (Werner, Lowenstein & Katz, 1998) לערוך מחקר מקיף הבוחן את שלושת הדורות בחברה הישראלית. החוקרות נסמכות על מודל רב ממדי המוצע על-ידי הורמה (Hurme, 1991) ומבוסס על תיאוריות משפחתיות בין-דוריות. זהו מודל משולש (שלושת הדורות) המתייחס לארבעה אספקטים: האספקט הראשון דן ברמה העמדתית בסבות (Attitudinal) ומתייחס לנורמות המכתיבות את הזכויות והחובות של סבים וסבות. האספקט השני דן ברמה ההתנהגותית (Behavioral) ומתייחס לפעילויות של סבים וסבות עם בני המשפחה בכלל ועם נכדיהם בפרט. האספקט השלישי דן ברמה הרגשית (Emotional) ומתייחס לשביעות הרצון והסיפוק מהתפקיד, והאספקט האחרון דן ברמה הסימבולית (Symbolic) ומתייחס למשמעויות השונות של הסבות עבור הסבים והסבות. על פי הורמה, אספקטים אלה של התפקיד מושפעים מגורמים הקשורים לנכד (גיל, מין אישיות וכולי),

לסבא (גיל, מין, אישיות, סוג העבודה וכולי), למשפחה (קשר עם דור הביניים, קשר עם בן זוג וכולי) ולגורמים תרבותיים (מוצא, תת תרבות וכולי). המודל מניח, שהסבות – כפי שהיא נתפסת על ידי כל אחד מהדורות – משפיעה על התפיסה של הדורות האחרים. בדומה, האספקטים השונים משפיעים גם הם על זה. כפי שניתן ללמוד מן הנאמר לעיל היחסים בין שלושת הדורות מורכבים ורגישים בהיותם צומת של תרבויות, גילאים ואישויות מגוונות. מורכבות זו עומדת במבחן נוסף בעת מצבי דחק ייחודיים במשפחה כמו גירושין, מוות או נכות של אחד מחברי המשפחה.

סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית

גידולו של ילד עם נכות הוא אחד ממצבי הדחק, אשר לגביו קיים ידע מחקרי מועט בהקשר של יחסים בין-דוריים. עובדה זו כשלעצמה מעוררת תמיהה, שכן ההתמודדות עם מגוון הבעיות הכרוכות בטיפול בילד כזה אינה משפיעה על הוריו בלבד, אלא מקרינה על שאר בני המשפחה הגרעינית והמורחבת (Deiner, 1987; Seligman, 1991). סבים וסבתות נוטים, בדרך כלל, לראות בנכדיהם את המשכיותם. סבות מייצגת עבורם תחושת נצחיות סימבולית, קשר בין ההיסטוריה האישית לבין העתיד, פיצוי על אכזבות העבר ותחושת גאווה בהישגי הנכדים (Kivnick, 1983; Neugarten & Weinstein, 1964). כל המשמעויות האלה מתגבשות למערכת ציפיות להולדת הנכד. ציפיות אלה עלולות להיקטע באיבן בעת הולדת נכד עם נכות (Berns, 1980; Seligman, 1991), ואף לגרום לסבים ולסבות כפל פגיעה: הם כואבים את כאב נכדם, וביתר שאת – את כאבו של ילדם הבוגר (Vadasy, 1987).

סבים וסבות לילד עם נכות עשויים לחוות תהליך אבל דומה לזה שחווים הורי הילד, אף אם במידה מסוימת של ריחוק. ואולם דווקא משום ריחוק זה, עלול תהליך האבל שלהם להימשך זמן רב יותר. קביעה זו, הנראית לכאורה פרדוקסלית, מתבהרת עם ההבנה כי ריחוקם של הסבים והסבות מן המשמעויות המעשיות היום-יומיות של ההתמודדות עם הנכות, מותיר אותם עם תחושת האובדן לבדה – בהיעדר כל תמיכה רגשית, לה זוכים ההורים מצד אנשי המקצוע, ולעיתים קרובות גם בהיעדר ידע ברור לגבי מהות הנכות והשלכותיה בטווח הקצר והארוך. בתקופת "האבל" הזו הסבים למעשה מתאבלים על מערכת היחסים שלה ציפו והנכד/ה שלהם ציפו, ומתחילים להסתגל לתפקידם החדש כסבים לנכד/ה עם נכות (Hillman, 2007).

בספרות המקצועית ניתן לאתר מספר מצומצם של התייחסויות לתגובות אופייניות ושכיחות בקרב סבים וסבות לנכדים עם נכות. לעתים, התגובה היא התכחשות לעצם קיומה של המגבלה הפיסית של הנכד או התעלמות מן המציאות עד כדי יצירת פנטזיות על תרופות דמיוניות, או לחילופין – יצירת דימוי בלתי ריאלי של הנכות ואימוץ גישה אופטימית עד כדי הגזמה (Seligman, Goodwin, Paschal, Applegate & Lehman, 1997). במחקר שנערך בארה"ב לבדיקת תגובותיהם של סבים וסבות לנכדים עם נכות (Gardner, Scherman, Mobley, Brown & Schutter, 1994) נמצא כי זוהי סיטואציית-חיים החושפת אותם למצבים שלא התכוננו אליהם. לעיתים קרובות הם עוברים חוויות של דחק, עצב, דיכאון וחוסר ודאות, העלולים להחמיר, כאמור, עקב מחסור באינפורמציה ובתמיכה. גם כאשר סבים וסבות מביעים נכונות לסייע, קורה לעיתים קרובות שידם המושטת מושבת ריקם: היות שתפקידם אינו מוגדר והציפיות מהם אינן ברורות, הם חשים בלתי יעילים ואף מרגישים שאינם מוערכים כראוי על-ידי ילדיהם הבוגרים. ראוי להדגיש, כי סבים וסבות שהשלימו עם נכות נכדם והסתגלו לנסיבות החדשות, מפגינים על-פי רוב תחושה ברורה של אחריות לסייע – הן לילדיהם הבוגרים והן לנכדם. עזרתם באה לידי ביטוי בתמיכה אינסטרומנטלית כמו שהייה עם הנכד ובבילוי משותף – במשחקים, בפעילויות חינוכיות, בפעילויות חברתיות ובתמיכה אמוציונלית בעידוד ואמפטיה למצבם של הורי הילד (Schilmoeller & Baranovsky, 1998; Gardner, et al., 1994). עם זאת, נמצא כי לעיתים הם נמנעים מלעשות כן וחוששים להתערב ולהציע את עזרתם, ללא שהתבקשו לכך במפורש על-ידי ילדיהם (Scherman, Gardner, Brown & Schutter, 1995). מעניין לציין בהקשר זה, כי מתיאוריהם של סבים וסבות עולה, שהקשר עם בנותיהם ועם ילדיהן מעניק להם תגמול ייחודי וחזק בהשוואה לקשר עם משפחת הבן וילדיו (Seligman, 1991).

במחקר היחיד שנערך בארץ בקרב 16 סבים וסבות לילדים עם נכויות התפתחותיות, נמצא שרמת המעורבות ושביעות הרצון מתפקיד הסבות היו תוצאה של עמדותיהם כלפי נכות ילדים, מערכת יחסיהם עם ילדיהם הבוגרים כמו גם התנסויות קודמות בחייהם (מלחמות, שואה וכולי). מעורבותם באה לידי ביטוי בתמיכה אמוציונלית וקבלה ללא תנאי של הילד, בעוד התמיכה האינסטרומנטלית באה לידי ביטוי בטיפול פסי ורפואי בילד, השתתפות בקבלת החלטות וסיוע כספי. במהלך השנים נשאה התמיכה צביון משתנה בהתאם לרמת הבריאות של בני המשפחה, ליחסים עם דור הביניים וכולי. שביעות הרצון נעה מתחושות ראשוניות של עצב לתחושות

חיוביות יותר עם חלוף הזמן אך עם תסכול מתמשך בדבר הגבלת מעורבותם עם הנכדים על ידי ילדיהם הבוגרים – הורי הילד (Katz & Kessel, 2000).

רוב הספרות עוסקת בהרחבה דווקא בהשלכות הקשות והשליליות של נוכחות ילד עם נכות פיסית ואינטלקטואלית על משפחתו בכלל ועל הסבים והסבתות בפרט. מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון לראשונה דווקא את ההשלכות החיוביות של הוויית חיים קשה זו באמצעות המגמה החדשה בפסיכולוגיה חיובית הדנה בתוצאות החיוביות של מצבי משבר ודחק (Snyder & Lopez, 2005) אשר מהווה את המסגרת התיאורטית למחקר הנוכחי.

צמיחה אישית ממשבר

הספרות התיאורטית והמחקרית העוסקת בתופעת הדחק עברה במהלך השנים שינויים מעיסוק רב בחולשה ובפגיעות של בני האדם, הניצבים בפני אירוע דחק, לעיסוק בעוצמתם, בכושר הסתגלותם וביכולתם לעמוד בפני אתגרים ולנקוט צעדים על מנת להתמודד עימם (Holahan & Moos, 1990). בני אדם המתמודדים עם משבר מוצאים לעיתים פתרונות הולמים ואף יצירתיים ועשויים להפוך בוגרים ובשלים יותר ובעלי ביטחון עצמי. בנוסף, הם רוכשים מיומנויות פתרון בעיות ונהנים מיחסים קרובים עם בני משפחתם וחברים (Schaefer & Moos, 1992). התייחסות נוספת למושג "צמיחה ממשבר" ניתן לראות בספרות התיאורטית והמחקרית העוסקת בפוסט-טראומה. בעוד שבעבר הושם דגש רב על מהלך האירוע הטראומטי ועל ההתנהגות הדיספונקציונלית בקרב בני האדם כתוצאה מן האירוע הטראומטי, הרי שכיום קיימים מחקרים העוסקים בבני אדם אשר עשו שימוש באירוע הטראומטי כמנוף לצמיחה אישית ולפיתוח מיומנויות אישיות וחברתיות (Tedeschi, Park & Calhoun, 1998).

ממחקרים אלה עולה כי האירוע הקשה מעורר ספקות ותהיות בנוגע להנחות יסוד ומערב חרדה, כאב ובלבול קשים מנשוא. אף על פי כן, קיימים בני אדם הרואים באירוע כזה הזדמנות לבסס אורח חיים חדש, טוב יותר, מאורח חייהם טרם האירוע. אחד ההסברים המרכזיים, העובר כחוט השני בספרות העוסקת בהתמודדות עם דחק, הוא כי להערכה של האדם את אירוע הדחק ולפירוש אשר הוא נותן לו, השפעה מכרעת על תהליך ההתמודדות של האדם ועל תוצאותיו (Janoff-Bulman, 1992; Lazarus & Folkman, 1984; Schaefer & Moos, 1992; Taylor, 1983).

ניתן להבחין בשלושה תחומי צמיחה כתוצאה מאירוע דחק: **צמיחה הקשורה במשאבים**

האישיים, הכוללת בין היתר הבנה רחבה ומעמיקה על אודות העולם בכלל ועל אודות אירוע הדחק בפרט, עריכת סדרי עדיפויות וקביעת יעדים ומטרות, אמפטיה וחמלה וכן רצון להקדיש ולתרום לחברה (אלטרואיזם); **צמיחה הקשורה במשאבים חברתיים**, הכוללת בין היתר יצירה והרחבה של קשרים בינאישיים עמוקים ומשמעותיים, פורמאליים ובלתי פורמאליים כאחד, **וצמיחה הקשורה במיומנויות התמודדות**, הכוללת בין היתר רכישת מיומנויות פתרון בעיות, נטילת תפקידים ויכולת וויסות רגשות (Park, Cohen, & Murch, 1996; Schaefer & Moos, 1992). מודל נוסף בהקשר להשלכות ולשינויים החיוביים שמתרחשים לאור מחלה הינו מודל הצמיחה ממשבר של טדסקי וקלהון הכולל שלושה מימדים כלליים: שינויים בתפיסת העצמי, שינויים ביחסים עם אחרים ושינויים בהשקפת העולם מההיבט הפילוסופי (Tedeschi & Calhoun, 1996).

חלוקה נוספת של שלושת מימדים אלו מעלה חמישה תחומים נוספים בהם יכולים לחול שינויים חיוביים לאחר אירוע טראומטי:

- תחושה רבה יותר של חוזק אישי הכולל בתוכו את תחושת האמון בעצמי, היכולת להתמודד עם הקשיים ולקבל אותם וההכרה בחוסן הפנימי.
- פתיחות לאפשרויות חדשות הכוללת הרחבת תחומי העניין, התוויית דרך חדשה לחיים, הגדלת מגוון ההזדמנויות והמוכנות לשנות את הדורש שינוי.
- התייחסות חיובית יותר לחיים הכוללת שינוי סדרי עדיפויות, שינוי בהתייחסות לערך החיים והבנת חשיבותו של כל יום.
- שיפור היחסים עם הסובבים הכולל תחושת קרבה לאחרים, היכולת להסתמך על אחרים בעת צרה, תחושת אמפטיה לאחר, השקעה רבה יותר במערכות היחסים והיכולת לבטא רגשות אל מול האחר.
- התחזקות מבחינה רוחנית הכוללת הבנה טובה יותר את המטרות הרוחניות של החיים נוכחות אדם עם נכות אינטלקטואלית במשפחה הינה סיטואציית חיים ייחודית אשר עלולה להוביל לתחושת דחק מתמשכת בקרב בני המשפחה. העיסוק בצמיחה אישית בקרב משפחות אלה הוא ביטוי למגמה בספרות המרחיבה את ההתעניינות מן העיסוק בקשיי ההסתגלות בעטיו של הילד עם הצרכים המיוחדים, לעיסוק בהתמודדות בהצלחה עם דרישות הטיפול בילד עם

הצרכים המיוחדים (Sandler & Mistretta, 1998). במחקר העוסק בהשפעות בוגרים עם נכות אינטלקטואלית המתגוררים בבית על הוריהם נמצא כי 94% מן ההורים מדווחים על צמיחה כתוצאה מן ההורות לילד עם נכות אינטלקטואלית, אשר באה לידי ביטוי בחמלה, סימפטיה לזולת, גמישות, סובלנות וחוסר אנוכיות (Sandler & Mistretta, 1998). השלכות חיוביות נוספות של הילד עם הנכות האינטלקטואלית על הוריו המתוארות בספרות הן מקור הנאה ושמחה כתוצאה מהישגיו, חיזוק הלכידות המשפחתית, וקביעת סדרי עדיפויות חדשים. השלכות נוספות הן: הרחבת רשתות התמיכה החברתיות הפורמאליות והבלתי פורמאליות ומעורבות הולכת וגוברת בקהילה, רוחניות, צמיחה אישית וחוסן, הבאים לידי ביטוי בכושר התמדה, מוטיבציה ופיתוח מיומנויות סגור (Scorgie & Sobsey, 2000; Stainton & Besser, 1998). עד כה, המחקרים הספורים אשר עסקו בנושא צמיחה אישית במשפחה של ילד עם נכות אינטלקטואלית התמקדו בהורים. ייחודו של המחקר הנוכחי הוא העיסוק בצמיחה האישית מנקודת מבטם של הסבים והסבתות. השאלה הנשאלת היא: מהם **המשאבים התורמים לצמיחה בקרב סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית?** לשם כך נבחנו המשאב הפנימי של דיפרנציאציה של העצמי והמשאב החיצוני של תמיכה חברתית.

דיפרנציאציה

פירוש המונח "דיפרנציאציה של העצמי" הוא המידה שבה האדם חווה עצמו כישות גופנית ונפשית נפרדת ונבדלת מן הסביבה; המידה בה הוא תופס את גופו, רגשותיו, מחשבותיו, רצונותיו ומעשיו כשלו ולא כשל זולתו. זהו אחד התהליכים המרכזיים בעיצוב אישיותו הבריאה והמסתגלת של האדם (סמילנסקי, זוהר ושניר, 1990). Mahler (1968) אשר הטביעה מונח זה לראשונה גרסה כי ראשיתו של התהליך באחדות הסמביוטית של התינוק עם אמו וסיומו ביצירת תחושת עצמי נפרדת ועצמאית. על משפחת המוצא מוטלת המשימה לאפשר לאינדיבידואליות ולייחודיות של האדם לבוא לידי ביטוי ולאפשר לו קשר עם המשפחה אך עצמאות בפעילויותיו (Kerr & Bowen, 1988).

שני כוחות, המתקיימים בעת ובעונה אחת, אחראים על מידת הדיפרנציאציה אשר האדם יפתח ממשפחת המוצא. **כוח הדיפרנציאציה או כוח האינדיבידואליות** (Differentiation or Individuality) מניע את האדם להיפרד ולהיבדל מבחינה רגשית מן הזולת, להרגיש, לחשוב ולפעול באופן עצמאי ובלתי תלוי בסביבתו ולהגדיר את גבולותיו האישיים אשר אינם ניתנים

למשא ומתן ולשינוי. מנגד, **כוח היחד** (Togetherness) דוחק באדם ובמשפחת המוצא להישאר קשורים זה אל זה, לחשוב, להרגיש ולפעול כאיש אחד (Bowen, 1978; Kerr & Bowen, 1988). Bowen הוסיף כי בני האדם מפתחים מידה שונה של דיפרנציאציה ממשפחות המוצא, כפועל יוצא ממידת הדיפרנציאציה אשר פיתחו הוריהם ממשפחות המוצא שלהם וכתוצאה ממערכות היחסים הנרקמות בין האדם לבין הוריו, אחיו או קרובי משפחה אחרים.

למרות חשיבותה, סוגיית הדיפרנציאציה של העצמי בהקשר הבינדורי במשפחות לילד עם נכות אינטלקטואלית לא נדונה עד כה בספרות. מראיונות מקדימים עם סבים וסבתות לצורך מחקר זה עלה הקושי המיוחד לנוכח התמודדות עם ילד עם נכות אינטלקטואלית לשמור על גבולות ולעמוד על רצונותיהם וצרכיהם. עם זאת, לדברי הסבים והסבתות, כאשר הם הצליחו להגדיר גבולות, לבטא את רצונותיהם ולשמור על פעילויות אהובות עליהם, וכאשר הגדירו את זמן הבילוי עם הנכדים ועם ילדיהם – הקשר עורר פחות לחץ, איפשר כבוד לצרכי שני הצדדים וגרם להם להרגיש שהנתינה ויחסי הגומלין הפכו למשמעותיים.

המחקר הנוכחי בחן את ההבדלים בין סבים וסבתות של ילדים עם נכות אינטלקטואלית לבין סבים וסבתות של ילדים ללא נכות אינטלקטואלית ביכולת להגדיר גבולות ובדיפרנציאציה של העצמי, כמו גם הקשר בין הדיפרנציאציה של העצמי בקרב סבים וסבתות לילדים עם/ללא נכות אינטלקטואלית לבין צמיחתם האישית. כאמור, בנוסף למשאבים הפנימיים נבחן במחקר הנוכחי גם המשאב החיצוני של תמיכה חברתית בסבים וסבתות.

תמיכה חברתית

לתמיכה חברתית הגדרות שונות, המשקפות את הטווח הרחב של השפעתה על חיי הפרט. אחת ההגדרות המקובלות היא זו של House (1985) אשר הציע כי תמיכה חברתית היא אינטראקציה בינאישית, המערבת אחד או יותר מהמרכיבים הבאים: התייחסות רגשית (חיבה), אהדה, אמפטיה; עזרה אינסטרומנטלית (סיוע חומרי); מידע (לגבי הסביבה); הערכה (מידע רלוונטי להערכה העצמית).

הספרות המחקרית בעשורים האחרונים מדגישה את חשיבותן של מערכות התמיכה החברתיות כגורם מממן דחק בכלל ובמצבי הורות ייחודיים בפרט (Florian & Findler, 2001). מערכות התמיכה הללו כוללות קשרים בינאישיים פורמליים (אנשי מקצוע – רופאים, אחיות, עובדים סוציאליים וכולי), ובלתי פורמליים (חברים, קרובי משפחה וחברי קהילה). עדויות רבות הצטברו

בדבר העדפה של הרשת הבלתי פורמלית על פני זו הפורמלית (Kazak & Wilcox, 1984 ;)
(Seybold, Fritz & McPhee, 1991). ניתן להבחין בין תמיכה אינסטרומנטלית לתמיכה
אמוציונלית, כאשר הראשונה מתייחסת לתמיכה כספית ועזרה פיסית ואילו התמיכה
האמוציונלית שמה דגש על תחושת שייכות, אינטימיות, עידוד ואמפטיה (Wandersman,
1980). (Wandersman & Kahan 1980). סבים וסבתות לילדים עם נכות מוזכרים על פי רוב בספרות
כמקורות תמיכה אמוציונלית ואינסטרומנטלית למשפחה, אך ברור שגם הסבים והסבתות
זקוקים לתמיכה ולאזן קשבת כדי שיכילו את הרגשות הקשים שלהם שלא תמיד יכולים להיאמר
במסגרת המשפחה. המחקר הנוכחי בחן, כאמור, רמת התמיכה הניתנת לסבים ולסבתות על פי
תפיסתם ותרומתה לצמיחתם האישית.

לכידות משפחתית והסתגלות לשינויים

במסגרת הקשרים הבינדוריים (Intergenerational Relations) במשפחה, תקשורת בינדורית
מכונה תכופות "סולידריות" והיא כוללת את המימד **הכמותי** של שכיחות הקשר, ואת המימד
האיכותי של מידת הרגש החיובי בקשר הבינדורי (Aizenberg & Treas, 1985; Bengtson,)
(Cutler, Mangel & Marshall, 1985).

אחד המודלים המרכזיים העוסקים ביחסי משפחה, בכלל, ויחסים בינדוריים, בפרט, הינו המודל
הסירקומפלקסי. מודל זה, שהוצג על-ידי אולסון ועמיתיו (Olson, Russel & Sprenkle, 1983),
פותח על בסיס הגישה המערכתית הכללית, שלפיה המשפחה נתפסת כמורכבת מפרטים. כל פרט
הוא מערכת בפני עצמה, ובו בעת הוא מהווה חלק מתת מערכת אחת או יותר בתוך המשפחה.
הטענה היא, כי האקלים המשפחתי בו מתפקד הפרט משפיע על דפוס התנהגותו, על הסתגלותו
ועל בריאותו הנפשית והפיסית (טיכמן, ברג, הריס ובלמוט, 1987 ; מינושין, 1982 ; McCubbin &
Patterson, 1983).

למודל שני מימדים: **לכידות משפחתית והסתגלות לשינוי**. אלה מבחינים בין משפחות
המתמודדות עם אירועי לחץ בצורה טובה, לעומת משפחות שאינן מתמודדות כהלכה במצבים
אלו. **לכידות משפחתית** משקפת את דרגת הקשר או הפירוד הרגשי בין בני המשפחה. אלה באים
לידי ביטוי בקשר רגשי, בגבולות, בקואליציות, בזמן, במרחב, בחברים, בקבלת החלטות,
בהתעניינות ובבילוי הזמן הפנוי. **הסתגלות לשינויים**, משקפת את הגמישות ואת יכולתה של

המערכת המשפחתית להשתנות בתגובה ללחצים סביבתיים והתפתחותיים. ההסתגלות והגמישות באות לידי ביטוי באסרטיביות, בפיקוח, במשמעת, בסגנון משא ומתן ובחלוקת תפקידים.

שני המימדים נחלקים ל-4 רמות, מנמוכה מאד עד לגבוהה מאד. במימד **הלכידות** ארבע הרמות הן: משפחה מנותקת (disengaged), משפחה מופרדת (separated), משפחה קשורה (connected) ומשפחה סבוכה, בעלת מעורבות יתר (enmeshed). במימד **ההסתגלות לשינויים** ארבע הרמות הן: משפחה נוקשה (rigid), משפחה מובנית (structured), משפחה גמישה (flexible) ומשפחה כאוטית (chaotic). תפקודה של המשפחה נקבע, במידה רבה, על פי מיקומה בכל אחד משני הרצפים הללו (טיכמן ועמיתיה, 1987).

ההנחות הנגזרות ממודל זה הן: 1. משפחות שבהן קיים איזון הן בלכידות המשפחתית והן בגמישות תתפקדנה טוב יותר לאורך שלבי מעגל החיים ותשגנה הסתגלות טובה יותר בהשוואה למשפחות שאינן מאוזנות במימדים אלה. 2. מיומנויות תקשורת טובות תאפשרנה למשפחות מאוזנות לשנות ולווסת את רמות הלכידות וההסתגלות לשינוי באופן יעיל יותר (Olson, 1993). מחקר שנערך בארץ, ממחיש את הקשרים שבין טיב היחסים במשפחה לבין הסתגלות למצב משברי. במחקר זה, אשר בחן את הסתגלותם של הורים לגידול שלישיה, נמצא מתאם חיובי בין הלכידות המשפחתית ובין יכולת המשפחה להסתגל לשינויים לבין הסתגלות ההורים (בלומנטל, 1996).

למרות חשיבותם של שני מרכיבי היחסים במשפחה שהוצגו לעיל, תיאורטיקנים רואים בלכידות המשפחתית, דווקא, את המרכיב העיקרי והמרכזי לתפקוד יעיל של המשפחה. זאת, הן בחיי השגרה והן בעת משבר (Green, Harris, Forte & Robinson, 1991). על פי אולסון (Olson, 1988), רמת הלכידות המשפחתית היא זו המשקפת ביותר את התפקוד המשפחתי. לדעתו, קיים קשר בין לכידות משפחתית ובין תפקוד והסתגלות. כלומר, רמה מאוזנת של לכידות הינה אופטימאלית לתפקוד המשפחתי ולהתפתחות הפרט בתוכה, ואילו הרמות הקיצוניות – הנמוכה והגבוהה – יעילות הרבה פחות. טענה זו נתמכת במחקריו, בהם נמצא כי במשפחות מאוזנות יש פחות דחק, ובני המשפחה מרוצים יותר מחיי הנישואין, מהמשפחה ומאיכות החיים.

תיאורטיקנים אחרים (Drukman, 1978; Moos & Moos, 1976; Russel, 1979), מתייחסים ליחסי המשפחה כאל משאב חיצוני, מעין כח הסתגלותי המשפיע על תפקוד היחיד ותפקוד המשפחה כאחד. זאת, הן בחיי היומיום והן במצבי דחק ומשבר. לדוגמה, במחקרים רבים נבדק

הקשר שבין תחושות קרבה, סיפוק ולכידות משפחתית לבין היענות הפרט לטיפול רפואי בקרב חולים במחלות כרוניות שונות. המחקרים העלו כי הרמוניה משפחתית, יציבות ולכידות היו המנבאים החזקים ביותר להיענות החולים לטיפול, כמו גם לתפקוד כללי טוב יותר (Leventhal, 1992; Diefenbach & Leventhal, 1992; Sherbourne et al, 1992).

נראה, כי רמה מאוזנת של לכידות מאפשרת תפקוד תקין במשפחה ויחסים טובים בין ההורים לילדיהם ותורמת ליכולת להעניק ולקבל תמיכה מבני המשפחה. כך, וויט ואדוארדס (White & Edwards, 1990) בחנו את היחסים במשפחה בקרב הורים ובניהם הבוגרים אשר מקיימים ביניהם קשרים סדירים של תמיכה אינסטרומנטלית ואמוציונלית. נמצא, כי איכות יחסי המשפחה היתה קשורה באופן חיובי לתחושת הרווחה של כל אחד מהדורות. יתר על כן, במשפחות אלה דווח כי ההורים ובניהם הבוגרים מהווים מקור חשוב לתמיכה חברתית, האחד עבור השני.

המחקר הנוכחי

התמודדות המשפחה עם משימת גידולו של ילד עם נכות אינטלקטואלית מקרינה על חברי המשפחה הגרעינית והמורחבת. הקשיים הכרוכים בהורות לילד עם נכות אינטלקטואלית נדונו בספרות בהרחבה אך בולטת בחסרונה ההתייחסות לדמויות מפתח במשפחה כמו סבים וסבתות לנכדים אלה. מעט המחקרים המתייחסים לסבים וסבתות לנכדים עם נכות, מוצאים כי אלו חווים לעתים קרובות דחק, עצב, דיכאון וחוסר ודאות (Gardner et al., 1994). מחקרים אלה מתמקדים לרוב בהשלכות השליליות של הנכות על הסבים.

לאחרונה, במסגרת הזרם החדש של פסיכולוגיה חיובית, קיימת התייחסות גם להשלכות החיוביות של אירועי חיים קשים במשפחה. במחקרים אלה נמצא שבצד הקושי, הצער והכאב – עולות גם תחושות של צמיחה אישית, הבאות לידי ביטוי ביכולת טובה יותר לביטוי רגשות, הערכה רבה יותר לעצמי, למשפחה ולסביבה, שינוי בסדרי עדיפויות ועוד. ממצאים אלה נמצאו במחקרים אשר נערכו בקרב הורים לילדים עם נכות אינטלקטואלית (Hasting & Taunt, 2002; Hasting, Beck, & Hill, 2005) ואף אחים לילדים עם נכות אינטלקטואלית (Findler & Vardi, 2009) אך עד כה לא נבחן נושא זה בקרב סבים וסבתות.

נוכח מגמות אלה, מחקר זה בחן לראשונה את השלכות נוכחות ילד עם נכות אינטלקטואלית על סבים וסבתות, מתוך ההכרה בחשיבות תפקידם במערך המשפחתי (McCubbin et. al., 2002),

ומתוך ההבנה, שלמרות שחלק מהסבים כורעים תחת העומס ומתקשים להתמודד עם המציאות שנוצרה, ישנם אחרים, שדווקא הדחק והקושי הניבו בקרבם חוויה של צמיחה. הספרות מצביעה על תרומתם של משאבים פנימיים וחיצוניים להתמודדות זו. במחקר הנוכחי נבחנה תרומתם היחסית והמשולבת של רמת הדיפרנציאציה, הלכידות המשפחתית, התמיכה החברתית ותפיסת הסבות על מימדיה השונים לרמת הצמיחה של סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לילדים ללא נכות.

למחקר הנוכחי שלוש מטרות עיקריות:

1. לבחון את מידת הדמיון והשוני בין סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לנכדים ללא נכות אינטלקטואלית במשתני המחקר: תפיסת תפקיד הסבות (סימבולי, קוגניטיבי, רגשי, והתנהגותי), רמת הדיפרנציאציה האישית, רמת התמיכה החברתית ותפיסת הקוהסיביות והאדפטיביות של המשפחה לצמיחתם האישית של הסבים והסבתות.
2. לבחון את תרומתם הייחודית והמשולבת של תפיסת תפקיד הסבות, רמת הדיפרנציאציה, רמת התמיכה החברתית ורמת האדפטיביות והקוהסיביות במשפחה לצמיחה של סבים וסבתות בכלל ולסבים ולסבתות לנכד עם נכות אינטלקטואלית בפרט.
3. להתחקות אחר חווית הסבות לילדים עם וללא נכות אינטלקטואלית לאור תיאוריהם ודיווחיהם של סבים וסבתות בראיונות עומק.

שיטה

במחקר הנוכחי נעשה שימוש בשיטת מחקר איכותנית וכמותית. בשלב הראשון נערך המחקר האיכותני: התקיימו ראיונות פנים-אל-פנים על מנת לאפיין נושאים מרכזיים הרלבנטיים לסבות לילדים עם וללא נכות. בשלב השני, נערך המחקר הכמותי: נבדקים התבקשו לענות על שאלונים לדווח עצמי על מנת לבחון נושאים שהתבררו בשלב האיכותני ועל מנת לבחון את משתני המחקר ודפוסי הקשר ביניהם.

המחקר האיכותני

נבדקים

במחקר השתתפו 57 סבים וסבתות; 34 סבתות (מתוכן 23 סבות לכנד/ה עם נכות אינטלקטואלית) ו-23 סבים (מתוכם 15 סבים לכנד/ה עם נכות אינטלקטואלית).

מאפייני נבדקי המחקר האיכותני מפורטים בלוח 1:

לוח 1: מאפיינים אישיים של הסבים והסבתות במחקר האיכותני

מספר	סב/תא לנכד/ה עם נכות?	מין: סב/תא	גיל	מצב משפחתי	מס' נכדים	עיסוק/ השכלה
1n_f	לא	סבתא	68	ג' +4	7	לא צוין
2n_f	לא	סבתא	67	נ' +4	3	מורה בגמלאות
3n_f	לא	סבתא	60+	נ' +5	24	מורה בגמלאות
4n_f	לא	סבתא	70	נ' +3	8	מורה בגמלאות
5n_f	לא	סבתא	62	א' +3	3	עובדת סוציאלית
6n_f	לא	סבתא	56	א' +4	3	אשת עסקים
7n_f	לא	סבתא	72	ג' +2	2	אשת עסקים
8n_f	לא	סבתא	55	נ' +3	3	מזכירה רפואית
9n_f	לא	סבתא	67	נ' +3	6	פסיכותרפיסטית
10n_f	לא	סבתא	62	נ' +3	3	עובדת סוציאלית, גמלאית
12n_f	לא	סבתא	62	נ' +2	3	יועצת פיננסית
1e_f	כן	סבתא	60	נ' +3	9	חברת סגל אקדמי
2e_f	כן	סבתא	78	נ' +3	5	גמלאית, בעברה, טפלה בילדים
3e_f	כן	סבתא	67	נ' +3	6	אחות
4e_f	כן	סבתא	60	נ' +2	3	אחות/ מטפלת
5e_f	כן	סבתא	64	נ' +2	2	אחות
6e_f	כן	סבתא	55	נ' +2	4	מנהלת חשבונות
7e_f	כן	סבתא	71	נ' +3	9	עובדת שירותי רווחה בגמלאות
9e_f	כן	סבתא	62	נ' +4	10	עובדת סוציאלית וקרימינולוגית

בגמלאות						
גמלאית (בעברה מורה, גנת ומזכירה)	6	נ' + 3	68	סבתא	כן	10e_f
מנהלת חשבונות בגמלאות	4	נ' + 3	72	סבתא	כן	11e_f
גמלאית (מזכירה)	4	א' + 3	57	סבתא	כן	12e_f
אשת מכירות	5	פ' + 2	לא נמסר	סבתא	כן	13e_f
גנת בעברה, כיום מתנדבת בארגונים חברתיים	50	נ' + 8	65	סבתא	כן	14e_f
משגיחה על בחינות	1	נ' + 1	60	סבתא	כן	15e_f
מהנדסת חשמל	2	ג' + 1	56	סבתא	כן	16e_f
פנסיונרית, מנהלת תזמורת בעברה	3	נ' + 3	63	סבתא	כן	17e_f
אומנית ומורה בגמלאות	7	נ' + 3	70	סבתא	כן	18e_f
עבדה בעברה בגני ילדים	13	נ' + 6	63	סבתא	כן	19e_f
גמלאית כלכלנית בעברה	3	נ' + 1	75	סבתא	כן	20e_f
גמלאית	10	נ' + 4	73	סבתא	כן	21e_f
עבדה בעברה עם ילדים	3	נ' + 3	58	סבתא	כן	25e_f
עבדה בעברה בניקיון	10	נ' + 4	57	סבתא	כן	26e_f
מורה בגמלאות	3	נ' + 2	63	סבתא	כן	31e_f
גמלאי של מערכת הביטחון	3	נ' + 2	65	סב	לא	1n_m
איש מחשבים	2	נ' + ?	57	סב	לא	2n_m
גמלאי של מערכת הבטחון	8	נ' + 3	70	סב	לא	4n_m
קבלן	4	א' + 3	62	סב	לא	5n_m
מורה לנהיגה	3	נ' + 3	62	סב	לא	6n_m
כלכלן	3	נ' + 3	67	סב	לא	7n_m
פנסיונר (ניהל חברות בעברו)	6	נ' + 3	72	סב	לא	8n_m
בעל משרד לביטוח	3	נ' + 3	69	סב	לא	9n_m
פנסיונר	3	נ' + 2	66	סב	כן	1e_m
פנסיונר (מנהל בנק בעברו)	4	נ' + 2	59	סב	כן	2e_m
גמלאי של התעשייה הבטחונית	9	נ' + 3	69	סב	כן	3e_m
עבד בעברו כקניין	7	נ' + 3	77	סב	כן	4e_m
חקלאי לשעבר, עובד כיום בביטוח	9	נ' + 4	67	סב	כן	5e_m
גמלאי, מהנדס בעברו	4	נ' + 3	76	סב	כן	7e_m
גמלאי, סוכן ביטוח בעברו	1	נ' + 1	60	סב	כן	8e_m
גמלאי, עובד הייטק בעברו	3	נ' + 3	64	סב	כן	9e_m
גימלאי	6	נ' + 2	68	סב	כן	10e_m

11e_m	כן	סב	75	נ' +4	10	גמלאי של "אגד"
12e_m	כן	סב	85	נ' +2	5	גמלאי, מורה בעברו
13e_m	כן	סב	80	נ' +2	4	גמלאי עובד בנק
14e_m	כן	סב	64	נ' +3	3	לא עובד כעת, עו"ד במקצועו
15e_m	כן	סב	65	נ' +3	3	חקלאי
16e_m	כן	סב	70	נ' +2	3	חקלאי

טווח הגילים של הסבים והסבתות נע בין 55 ל-85 (כאשר הגיל הממוצע הינו 65.9). 49 מן הסבים והסבתות הינם נשואים, 3 גרושים, אחת פרודה ו-4 אלמנים. מספר הילדים של הסבים והסבתות נע בין 1 ל-8. מספר הנכדים של המשתתפים נע בין 1-50, כאשר הממוצע הינו 6. כמחצית מן הסבתות עובדות או שעבדו בעברן במקצועות טיפוליים ו/או חינוכיים (כמו עו"ס, אחות, מורה, גננת) מקצתן נשות עסקים, ומקצתן עוסקות באומנות. עיסוקם של הסבים מגוון. חלקם גמלאים של מערכת הביטחון, חלקם חקלאים, מהנדסים וכלכלנים.

כלים

מתווה הריאיון כלל מידע אישי (גיל, מצב משפחתי, מקום מגורים ותעסוקה) ושאלות כגון: מה זה להיות סבא/סבתא עבורך? מה למדת על עצמך שלא ידעת לפני שנולד הנכד? מה למדת על משפחתך? האם השתנה סדר העדיפויות שלך לאחר לידת הנכד?

הליך

הראיונות התבססו על תקשורת ישירה בין המראיין והמראיין ואפשרו הבנה מעמיקה של עמדות, רגשות, מחשבות סבים וסבתות לגבי חוויות הסבות, תפיסת תפקיד הסבות ומשמעותו בחייהם של המראיינים. הראיונות היו חצי מובנים (דהיינו, הוחלט מראש על השאלות בהם על מנת להשיג אחידות ולאפשר ניתוח אובייקטיבי ככל האפשר של התשובות, אולם נתנה גמישות למראיין להעמיק בנושאים שעלו כחשובים בראיונות). הראיונות הוקדשו לתפיסת התפקיד של סבות והצמיחה מנקודת מבטם של הסבים והסבתות. הראיונות נערכו על ידי מראיינות מיומנים (עובדים סוציאליות ופסיכולוגיות) שקבלו הכשרה והדרכה ושמרו על כללי האתיקה והסודיות. כל ראיון נמשך כשעה והוקלט. כל הקלטה תומללה ונערכה בקרה שיטתית על התמלולים.

בהתאם לעקרונות הריאיון החצי מובנה, נחשפו כל הנחקרים לאותם תכנים וגם לאותן שאלות עד שהמראיית חשה שהנושא מוצה. השיחה נשאה אופי של דיאלוג פתוח בין המראיית למראיין/נת בתגובה לתכנים שעלו. מטבע הדברים, הגמישות באה לידי ביטוי בכך שכל רעיון שהועלה על ידי המראיין/נת (גם לא נכלל ברשימת השאלות המקורית) התפתח לשיחה. לפני

ההקלטה כל מרואיין/נת קבל/ה הסבר אודות נושא המחקר, אודות ההקלטה ולגבי זכותו לסיים את הראיון בכל עת. המתווה למראיין כלל שאלות המתייחסות לתיאור המשפחה, להגדרה הסובייקטיבית של המרואיין/נת לגבי מה זה להיות סבא/סבתא? איך מתבטא הקשר עם הנכדים? האם תוכל/י לתאר את הקשר עם בנך/בתך? האם השתנה – התווסף או חסר משהו מאז לידת הנכד? ועוד.

שלבי העבודה על הפרק האיכותני כללו:

- א. ישיבות צוות לקביעת תימות מרכזיות שעלו מתוך חמר הראיונות שנאסף
- ב. ניתוח ראיונות על ידי מספר עוזרי מחקר על פי התימות העיקריות שנוסחו
- ג. ריכוז ציטטות על פי תימות
- ד. ניתוח, כתיבה ועריכה של הנושאים שעלו מתוך כלל הראיונות לתת פרקים

המחקר הכמותי

נבדקים

במחקר השתתפו 32 סבים ו- 62 סבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית שאותרו במסגרות חינוכיות לילדים עם נכות אינטלקטואלית והוו את קבוצת המחקר ו- 45 סבים ו- 60 סבתות לנכדים ללא נכות. מאפייניהם של הסבים והסבתות בשתי קבוצות המחקר מוצגים בלוח מס. 2 ובלוח מס. 3.

לוח 2: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הסבים והסבתות והנכדים

t	קבוצת ביקורת		קבוצת מחקר		מאפייני הסבים והסבתות
	SD	M	SD	M	
3.32**	6.34	63.76	6.95	66.90	גיל
.64	1.00	3.35	1.93	3.49	מספר ילדים
2.74**	6.98	12.37	6.67	15.05	גיל הנכד הבכור
.79	2.73	2.30	3.20	2.64	גיל הנכד הצעיר
3.83**	3.90	5.63	10.30	9.78	מספר נכדים

לוח 3: מאפיינים אישיים של הסבים והסבתות

χ^2	סבים וסבתות לנכדים ללא נכות		סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית		מאפייני הסבים והסבתות
	%	N	%	N	
1.63					מגדר:
	66	62	34	32	סבים
	57.1	60	42.9	45	סבתות
.06					מצב משפחתי
	82.9	87	81.5	75	נשוי/אה
	17.1	18	18.5	17	לא נשוי/אה
5.77					השכלה
	4.8	5	13	12	יסודית
	30.8	32	31.5	29	תיכונית
	29.8	31	31.5	29	על תיכונית
	34.6	36	23.9	22	אקדמית
3.6					מוצא
	55	55	43.9	36	ילידי ישראל
	26	26	39	32	ילידי אירופה
	19	19	17.1	14	ילידי ארצות המזרח
2.33					מצב בריאותי
	28.4	58	30.1	28	מעל הממוצע
	68.6	70	62.4	58	ממוצע
	2.9	3	7.5	7	מתחת הממוצע
6.05*					מצב כלכלי
	29.8	31	27.2	25	מעל הממוצע
	65.4	68	57.6	53	ממוצע
	4.8	5	15.2	14	מתחת הממוצע
3.79					מרחק גיאוגרפי
	17.2	16	20.7	19	מרחק הליכה
	21.5	20	14.1	13	מרחק נסיעה של רבע שעה
	24.7	23	34.8	32	מרחק נסיעה עד חצי שעה
	36.6	34	30.4	28	מרחק נסיעה של שעה ויותר
					רמת המוגבלות כתוצאה מהנכות
			23.1	46	מידה רבה מאד
			7.5	15	מידה רבה
			7.0	14	מידה בינונית
			3.5	7	מידה מועטה
			2.5	5	מידה מועטה מאד

המחקר הכמותי כלל שאלונים ואילו המחקר האיכותני כלל ראיונות חצי פתוחים על פי תדריך. שאלוני המחקר: 1. שאלון צמיחה אישית (Tedeschi & Calhoun, 1996) 2. שאלון תמיכה חברתית (Zimmet, Dahlem, Zimmet, & Farleg, 1988) 3. שאלון דיפרנציאציה (Haber, 1984) 4. שאלון תפיסת תפקיד הסבות (פינדלר, טאובמן – בן-ארי, נוטמן שוורץ, לזר, טרם פורסם).

1. שאלון צמיחה ממשבר (Stress Related Growth Inventory) שאלון זה חובר על-ידי

Tedeschi & Calhoun (1996) ותורגם על-ידי בן שלמה (2001). השאלון מתייחס לתוצאות החיוביות העשויות להתרחש בעקבות משבר, והוא כולל 22 פריטים המתבססים על דיווח עצמי. השאלון הותאם לצרכי המחקר הנוכחי. המשיב מתבקש לציין לגבי כל היגד מהי המידה בה התרחש שינוי זה בחייו בעקבות המשבר שעבר (לדוגמא: "תחושת קירבה עם אחרים", "ידיעה שאני יכול להתמודד עם קשיים"). התשובות ניתנות על סולם בן 6 דרגות, כשדרגה 1 מייצגת את התשובה "בכלל לא" ודרגה 6 מייצגת את התשובה "במידה רבה מאוד". לכל נבדק מחושב ציון ממוצע לגבי תשובותיו בפריטי השאלון. ציון גבוה יותר מציון תחושה גבוהה של צמיחה. המהימנות הפנימית של הכלי שנמדדה על-ידי Tedeschi & Calhoun (1996) הייתה אלפא של קרונבך 90. ומקדם המהימנות החוזרת 71. במחקר הנוכחי אלפא של קרונבך 96.

2. שאלון רמת הדיפרנציאציה של העצמי (Level of Self Differentiation (LSDD) שאלון

אשר חובר על ידי Haber (1984) נועד להעריך את רמת הדיפרנציאציה של העצמי כפי שבאה לידי ביטוי בתפקוד האינטלקטואלי והאמוציונלי של הפרט במערכת יחסים. השאלון אשר תורגם על ידי באום (2000) כולל 32 היגדים: 19 היגדים בוחנים את הבגרות הרגשית (Emotional Maturity) של הנבדק כפי שבאה לידי ביטוי בערכים, האמונות, המטרות, התהליכים הקוגניטיביים אל מול התהליכים האמוציונליים, עמדות האני, ההערכה של העצמי וציפיות האחרים ממני. 13 היגדים בוחנים את התלות הרגשית (Emotional Dependency) כפי שבאה לידי ביטוי באופן קבלת החלטות, הצורך באישור, הצורך בביטחון, התגובה ללחץ קבוצתי, רגשות כלפי עצמי ויכולת פתרון בעיות.

הנבדקים מתבקשים לציין עד כמה הם מסכימים עם ההיגדים המוצגים בסולם ליקרט הנע בין 1 ("מאוד לא מסכים") לבין 4 ("מסכים מאוד"). ציון רמת הדיפרנציאציה הכללית חושב על ידי מיצוע 32 ההיגדים בשאלון. ככל שהציון גבוה יותר כך רמת הדיפרנציאציה של העצמי גבוהה יותר. במחקר של באום נמצאה עקביות פנימית בגובה 84. על פי אלפא של קרונבך. במחקר הנוכחי אלפא של קרונבך 88.

3. שאלון תמיכה חברתית (MPSS) Social Support שאלון זה פותח על-ידי זימט ועמיתיו (Zimmet, Dahlem & Farleg, 1988). ותורגם לעברית על ידי קרונפלד (2000). זהו מדד של דווח עצמי על אודות התמיכה החברתית המסופקת לאדם כפי שהיא נתפסת על ידו באופן סובייקטיבי. השאלון כולל 12 פריטים המתארים תמיכה משלושה מקורות: משפחה, חברים (לדוגמא: "אני יכול לסמוך על חבריי כאשר מתעוררות בעיות"), ואדם משמעותי אחר (Significant other) (לדוגמא: "יש לי אדם קרוב הנמצא בקרבתני כאשר אני זקוק לו"). התשובות ניתנות על סולם ליקרט בן 7 דרגות, כשדרגה 1 מייצגת את התשובה "לא מתאים במידה רבה מאוד", ודרגה 7 מייצגת את התשובה "מתאים במידה רבה מאוד". עבור כל אחד ממדדי התמיכה (משפחה, חברים ואחר משמעותי) חושב ציון ממוצע הפריטים בו. מקדם המהימנות הפנימית כפי שנמדדה על-ידי קרונפלד היתה אלפא של קרונבך 96. במחקר הנוכחי אלפא של קרונבך 92.

4. שאלון תפיסת הסבות (Findler, Taubman – Ben-Ari, Nutman – Shwartz & Lazar, In preparation)

הסימבולי כולל ארבעה גורמים: משמעות התפקיד: צמיחה מתפקיד הסבות: פריטים 1, 3, 5, 6, 7, 14, 18 ו-22 לדוגמא: "להיות סבא וסבתא הינו אחד הדברים המאתגרים ביותר בחיי"; חשיבות התפקיד: פריטים 9, 17, 21 ו-25 לדוגמא: "מערכות היחסים עם נכדי היא אחת ממערכות היחסים החשובות ביותר שיש לי"; פיצוי לתפקיד ההורי: פריטים 11, 15, 19 ו-26 לדוגמא: "הסבות מתגמלת עבורי יותר מההורות"; נצחיות והמשכיות: פריטים 8, 20 ו-24 לדוגמא: "הנכדים מסמלים עבורי את המשכיות המשפחה".

המרכיב השני הוא המרכיב הקוגניטיבי המכיל שני גורמים: מוטיבציה מול תחושת ויתור. גורם המוטיבציה בא לידי בטוי בפריטים 1, 2, 4, 7, 8, 10 ו-11 לדוגמא: "אני משקיע בעתיד נכדי"; וגורם הויתור מכיל פריטים מספר 3, 5, 6, 9, 12, 13 ו-14 לדוגמא: "להיות סבא כולל ויתור על יציאה לבילויים ועל פעילות פנאי". המרכיב השלישי הוא המרכיב הרגשי אשר מכיל שני גורמים:

רגשות שליליים וחיוניים. רגשות שליליים הכוללים פריטים 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 28 ו-29 לדוגמא: אכזבה, תסכול או כשלון ורגשות חיוביים הכוללים פריטים 4, 6, 8, 9, 12, 17, 19 ו-21 כמו אושר, גאווה ושביעות רצון. המרכיב האחרון הוא המרכיב ההתנהגותי אשר מורכב משלושה גורמים: סיוע ותמיכה, הכולל פריטים 1, 5, 8, 11, 15, 17, 24 ו-25 הבעת רגש הכולל פריטים 2, 3, 4, 8, 10, 18 ו-26 לדוגמא: "אני מחבק ומנשק את נכדיי" והקניית ידע בפריטים 9, 13, 19, 21, 22 ו-27 המענה לשאלות במימד הסימבולי, הקוגניטיבי וההתנהגותי הוא על גבי סקאלה בין 1 = בכלל לא מסכים ל-5 = מסכים מאד; לעומת זאת במימד הרגשי השאלון כולל תיאור רגשות אשר המשתתף מתבקש לסמן באיזו מידה הם מתאימים להרגשתו בסקאלה שבין 1=בכלל לא ל-5=במידה רבה מאד. ערכי אלפא של קרונבאך לגורמי המימד הסימבולי הם: לצמיחה מהתפקיד 88; לחשיבות התפקיד 88; לפיצוי לתפקיד ההורי 78; ולנצחיות והמשכיות 58. במימד הקוגניטיבי: אלפא של קרונבאך למוטיבציה 85. וליותר 90. אלפא של קרונבאך לרגשות השליליים הוא 93. ולרגשות החיוביים 83. ובמימד ההתנהגותי: סיוע ותמיכה 85. הבעת רגש 85. הקניית ידע 83.

5. שאלון לכידות משפחתית והסתגלות לשינויים (Olson, 1980)

FACES III – Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales

השאלון פותח ועובד על ידי אולסון, ראסל וספנקל (Olson, Russel, & Spinkle, 1980). השאלון הופיע בשלוש מהדורות, אשר השתפרו מבחינת הישגיהם הפסיכומטריים. הגרסה השלישית היא הקצרה ובעלת המהימנות הגבוהה ביותר משל הגרסאות הקודמות (Olson, Portner, & Lavee, 1985). השאלון מורכב מ-20 פריטים, באמצעותם מתבקשים הנבדקים לתאר את הרגשות, התפקוד המשפחתי ואופי החיים המשותפים של משפחותיהם. השאלון בוחן שני מימדים: 10 פריטים מתייחסים למימד הלכידות המשפחתית (הפריטים האי-זוגיים), למשל: "אנו אוהבים לעשות דברים במסגרת משפחתנו המצומצמת בלבד", ו-10 פריטים מתייחסים למימד ההסתגלות לשינויים (הפריטים הזוגיים), למשל: "המשפחה שלנו מנסה דרכים חדשות לטפל בבעיות".

הפריטים מדורגים על ידי המשיב על סולם בן 5 דרגות: מ"כמעט אף פעם" (1), עד "כמעט תמיד" (5). הציון הכולל בכיוון החיובי, כלומר ציון גבוה יותר מצביע על אופי יחסי משפחה חיובי יותר, ולהיפך. מפריטים אלה מחושב ציון כללי של אופי היחסים במשפחה, וכן ציון בכל אחד מהמימדים, כסכום הפריטים הרלוונטיים. במחקר הנוכחי נעשה שימוש בציוני שני המימדים

בנפרד. כך, ציון גבוה יותר, מעיד על מידה גבוהה יותר של לכידות משפחתית או הסתגלות לשינויים.

מחברי השאלון מדווחים על מהימנות אלפא קרונבך של 77. עבור מימד הלכידות המשפחתית, 62, עבור מימד ההסתגלות לשינויים ו- 87. עבור הציון הכללי (Olson et al., 1985). הנוסח העברי של השאלון תורגם על ידי דרורי וטייכמן (1990). במחקר הנוכחי אלפא של קרונבך ללכידות המשפחתית היתה 78. ולהסתגלות לשינויים 72.

שאלון להערכת דחק Perceived Stress Scale – PSS (1983) שאלון זה פותח על ידי Cohen, Kamarck & Mermelstein (1983) ותורגם לעברית על ידי דרורי (1989). השאלון בודק את המידה בה הפרט מעריך מצבים בחייו כטעונים בלחץ ובדחק ומתייחס לתפיסות ורגשות הקשורים ברמת הלחץ הכללית בתקופה האחרונה. השאלון כולל 20 פריטים, לדוגמא: "בתקופה האחרונה באיזו מידה יכולת לשלוט בדברים המרגיזים אותך?" התשובות לשאלות ניתנות על גבי סולם בן 4 דרגות מ 1 = אף פעם ל- 4 = לעיתים קרובות. ציון גבוה משקף רמה גבוהה של דחק. הציון לשאלון מחושב על ידי ממוצע 20 הפריטים. אלפא של קרונבך במחקר הנוכחי לשאלון הדחק הוא 79.

הליך

לאחר קבלת אישור מן המדען הראשי במשרד החינוך לבצע את המחקר במסגרות החינוך פנתה רכזת המחקר לעובדות סוציאליות ומנהלים/ות מהמסגרות החינוכיות אשר יצרו קשר טלפוני עם הורי הילדים ובקשו את הסכמתם ליצור קשר טלפוני עם הסבים והסבתות של ילדיהן (ההורים התבקשו ליידע את הסבים והסבתות על המחקר). בשלב זה ההורים הביעו את הסכמתם והעבירו את מספרי הטלפון של הסבים והסבתות. לאחר מכן, יצרו עוזרות המחקר (סטודנטיות לתואר שני בעו"ס) קשר טלפוני עם הסבים והסבתות ובקשו את הסכמתם להשתתף במחקר הנוכחי. לאחר שהביעו את הסכמתם תיאמו עוזרות המחקר זמן מתאים לביקור בית לשם מענה על השאלון וראיון עמם. עם סיום הראיון התבקשו הסבים והסבתות להפנות את המראיינים לאנשים בני גילם אשר יש להם נכד ללא נכות בגילו של הילד עם הנכות האינטלקטואלית, ואשר דומים להם מבחינה סוציו-אקונומית (השכלה ומצב כלכלי) אשר מוכנים גם הם להשתתף במחקר.

תוצאות

ממצאי המחקר הכמותי

תחילה יוצגו הממצאים הנוגעים להשוואה בין קבוצת הסבים והסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית (להלן "קבוצת המחקר") בהשוואה לסבים ולסבתות לנכדים ללא נכות (להלן "קבוצת הביקורת"). השוואה זו נעשתה לגבי המדדים של צמיחה, דחק, רמת דיפרנציאציה, תמיכה חברתית, מימדי הסבות ויחסים משפחתיים. לאחר מכן יוצגו הקשרים בין המשתנים השונים לבין צמיחה בשתי קבוצות המחקר. לבסוף יוצגו תוצאות ניתוחי הרגרסיה, בהן תיבדק תרומת המשתנים השונים לצמיחת הסבים והסבתות.

על מנת לבדוק האם קיימים הבדלים בין שתי הקבוצות לגבי מימדי הסבות נערכו ניתוחי MANOVA חד כוונים. ניתוחים אלה מוצגים בלוח מס. 4.

בניתוחים אלה לא נמצאו הבדלים מובהקים למעט ההבדלים ברמת הרגשות השליליים שחשים סבים וסבתות.

לוח 4: ממוצעים וסטיות תקן של מימדי הסבות בקרב סבים וסבתות לנכדים עם נכות

אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לנכדים ללא נכות

Eta^2	$F(2, 197)$	סבים וסבתות לנכדים ללא נכות		סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית		
		M	SD	M	SD	
						מימד סימבולי
						צמיחה
.007	1.44	4.18	.67	4.29	.61	חוויית הסבות מול חווית ההורות
.004	.74	2.55	11.5	2.69	11.7	המשכיות ונצחיות
.003	.50	2.62	.83	4.23	.81	מימד קוגניטיבי
						מוטיבציה
.016	3.29	3.99	.78	4.17	.63	ויתור
.010	2.00	2.27	.82	2.43	.79	מימד רגשי
						רגשות חיוביים
.002	.47	4.43	.56	4.38	.57	רגשות שליליים
.061	12.32*	4.76	.50	4.46	.68	מימד התנהגותי
						גילויי חיבה ואהבה
.003	.66	4.35	.59	4.42	.53	העשרה
.008	1.57	3.61	.74	3.47	.83	תמיכה וסיוע
.000	.021	3.50	.90	3.50	.97	

* $p < .05$

מלוח מספר 3 עולה שרמת הרגשות השליליים בקרב סבים וסבתות לנכדים ללא נכות היא גבוהה יותר בהשוואה לרמת הרגשות השליליים בקרב סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית.

כמו כן נבחנו ההבדלים בין שתי קבוצות המחקר לגבי רמת הצמיחה, רמת הדחק, רמת הדיפרנציאציה, תפיסת היחסים המשפחתיים ורמת התמיכה החברתית של הסבים והסבתות. ניתוחים אלה מוצגים בלוח מס. 5. ניתוחים אלה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות למעט ההבדל ברמת התמיכה החברתית של חברים.

לוח 5: ממוצעים וסטיות תקן של רמת הדחק, הדיפרנציאציה, התמיכה, הקוהסיביות

והאדפטיביות במשפחה ורמת הצמיחה על פי דווח סבים וסבתות לילדים עם/וללא נכות

אינטלקטואלית

Eta ²	F(2, 197)	סבים וסבתות לילדים ללא נכות		סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית		
		M	SD	M	SD	
.002	.30	3.05	.28	3.07	.34	רמת דיפרנציאציה
						רמת התמיכה החברתית של הסבים והסבתות
.003	.52	6.00	1.10	5.87	1.22	תמיכת משפחה
.048	9.78**	5.23	1.45	4.54	1.65	תמיכת חברים
.007	1.37	6.15	1.04	5.96	1.31	תמיכה מאחרים
						מערכת יחסים עם המשפחה
.002	.45	39.51	5.49	38.99	5.39	קוהסיביות
.003	.54	29.73	5.73	30.37	6.27	אדפטיביות
.015	2.83	28.06	5.54	5.75	29.44	דחק
.006	1.15	3.70	1.15	3.87	1.03	צמיחה

**<.01

מלוח מספר 4 עולה שההבדל היחיד שנמצא בין שתי הקבוצות בא לידי בטוי בכך שרמת התמיכה החברתית של חברים גבוהה יותר בקרב סבים וסבתות לילדים ללא נכות בהשוואה לסבים ולסבתות לנכדים עם פיגור.

בהמשך נבדקו הקשרים בין משתני המחקר לבין רמת הצמיחה בקרב סבים וסבתות בכל אחת מקבוצות המחקר באמצעות מתאמי פירסון. ממצאים אלה מוצגים בלוח מס. 6.

לוח 6: הקשרים בין רמת הדחק, הדיפרנציאציה, מימדי הסבות והיחסים במשפחה לבין רמת

הצמיחה בקרב סבים וסבתות

רמת הצמיחה		
סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית	סבים וסבתות לילדים ללא נכות	
.18	.13	דחק
-.11	-.07	רמת דיפרנציאציה

מערכת היחסים עם המשפחה	סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית	סבים וסבתות לילדים ללא נכות
קוהסיביות	.13	.27**
אדפטיביות	.25*	.24*

רמת התמיכה החברתית של הסבים והסבתות	סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית	סבים וסבתות לילדים ללא נכות
תמיכת משפחה	-.03	.13
תמיכת חברים	.11	.08
תמיכה מאחרים	-.06	.05

תפקיד הסבות	סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית	סבים וסבתות לילדים ללא נכות
מימד סימבולי		
חוויית הסבות מול חווית ההורות	.31**	.37*
המשכיות ונצחיות	.36***	.35***
משמעות	.21.*	.36.***
מימד קוגניטיבי		
מוטיבציה	.20	.24*
ויתור	.34***	-.03
מימד רגשי		
רגשות חיוביים	.19	.19
רגשות שליליים	-.12	-.23*
מימד התנהגותי		
גילויי חיבה ואהבה	.19	.28*

העשרה	.27*	.44***
תמיכה וסיוע	.24*	.38***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

מלוח מספר 5 עולה שנמצא קשר חיובי מובהק בין רמת האדפטיביות לבין הצמיחה בקרב סבים וסבתות בשתי קבוצות המחקר ואילו בין קוהסיביות לבין צמיחה נמצא קשר חיובי ומובהק אך ורק בקרב קבוצת הביקורת. מבין ממדי תפקיד הסבות נמצאו קשרים חיוביים ומובהקים בין חווית הסבות מול חווית ההורות, תחושת ההמשכיות והנצחיות והמשמעות ובין תכני העשרה ותמיכה וסיוע לנכדים לבין צמיחה בקרב שתי קבוצות המחקר. בקבוצת הביקורת בלבד נמצא קשר חיובי ומובהק בין רמת המוטיבציה וגילויי חיבה ואהבה לבין צמיחה, וכן נמצא קשר שלילי מובהק בין רגשות שליליים לבין צמיחה. בקבוצת המחקר, לעומת זאת, נמצא קשר חיובי ומובהק בין ויתור לבין תחושת צמיחה.

במטרה לבדוק את תרומתם היחסית והמשולבת של משתני המחקר לצמיחה נעשו ניתוחי רגרסיה היררכיים בהם המשתנה התלוי היה צמיחה. בצעד הראשון הוכנסו המשתנים האישיים אשר נמצאו קשורים לצמיחה: מין, מוצא, מצבם הבריאותי ורמת השכלתם של הסבים והסבתות. בצעד השני הוכנס המשתנה הדיכוטומי של קבוצות המחקר (אמהות קבוצת המחקר לעומת קבוצת הביקורת). בצעד השלישי הוכנסו המשתנים של דחק ויחסים משפחתיים, המשאב הפנימי של רמת הדיפרנציאציה והמשאב החיצוני של רמת התמיכה. בצעדים הבאים הוכנסו מימדי הסבות כאשר בצעד הרביעי הוכנס המימד הסימבולי, בצעד החמישי הוכנסו המימד הקוגניטיבי והרגשי ובצעד השישי המימד ההתנהגותי. בצעד השישי הוכנסו האינטראקציות בין כל משתני המחקר לבין צמיחה. ממצאי ניתוח הרגרסיה ההיררכית של תרומת המשאבים לניבוי הצמיחה מוצגים בלוח מס. 7.

לוח 7: מקדמי הרגרסיה ההיררכית לניבוי צמיחה בקרב סבים וסבתות בכלל המדגם

צעדים	(β) I	(β) II	(B) III	(β) IV	(β) V	(β) VI
מנבאים						
השכלה	-.09					
מצב בריאותי	.20*					
מוצא	.22**					
מין	.21**					
קבוצה		-.13				
דחק			.07			
תמיכה חברתית			-.05			
קוהסיביות			.30**			
אדפטיביות			.01			
דיפרנציאציה			-.14			
סבות מול הורות				.24**		
נצחיות והמשכיות				.17*		
משמעות				.16		
מוטיבציה					.03	
ויתור					.07	
רגשות שליליים					-.16*	
רגשות חיוביים					.03	
העשרה						.29**
תמיכה וסיוע						.03
גילויי חיבה ואהבה						-.13
ΔR^2	.16***	.00	.07*	.16***	.02	.04
R^2	.16	.16	.23	.39	.41	.45

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

מלוח 6 עולה שאחוז השונות המוסברת של הצמיחה בקרב כלל הסבים והסבתות גבוה (45%) כאשר התרומה העיקרית נובעת מהכנסת המשאבים האישיים (מצב בריאותי, מין, ומוצא) בצעד הראשון (16%) ומהכנסת המימד הסימבולי של תפקיד הסבות (חוויית הסבות מול ההורות, תחושת המשכיות ונצחיות) והמימד הרגשי בסבות הבא לידי ביטוי אך ורק ברגשות השלילים כלפי הסבות בצעד הרביעי (16%). כמו כן, בצעד השלישי ניכרה תרומתן של הקוהסיביות המשפחתית אשר תרמו 7% לשונות המוסברת של תפיסת הצמיחה בעוד בצעד החמישי נוספו 4% מן השונות המוסברת על ידי תרומתו של המימד ההתנהגותי אשר בא לידי ביטוי בהעשרת הנכד/ים.

לא נמצאה תרומה למשתנה הקבוצות ולא נמצאה אינטראקציה מובהקת כלשהיא.

לא נמצא הבדל בין סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות מקבוצת הביקורת. מממצאי הרגרסיה עולה שרמת הצמיחה הנתפסת רבה יותר בקרב נשים ובקרב סבים וסבתות יוצאי ארצות המזרח. כמו כן, כאשר מצבם הבריאותי של הסבים והסבתות טוב יותר כך רמת הצמיחה הנתפסת הייתה גבוהה יותר. מן הצעד הרביעי עולה שככל שהסבים והסבתות בכלל המדגם חשו תחושות טובות יותר של סבות מול ההורות וכאשר הנכדים העניקו להם תחושת המשכיות ונצחיות למשפחה וככל שרגשותיהם השליליים היו מועטים יותר, כך הם דווחו גם על רמת צמיחה גבוהה יותר. יש לציין שכאשר סבים וסבתות דווחו על רמת קוהסיביות גבוהה במשפחה הם דווחו גם על צמיחה רבה יותר.

ממצאי המחקר האיכותני – הקשר הסבי

פרק זה יתייחס לתכנים השונים שהעלו הסבים והסבתות בנוגע לקשר הסבי ויבחן את הדמיון והשוני בקרב סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לילדים ללא נכות. תחילה נברר מהי המשמעות של להיות סבא או סבתא עבורם וכיצד התפקיד נתפס על-ידי הסבים. לאחר מכן נתייחס לתכניו של הקשר ולפעילויות שהסבים והסבתות ונכדיהם עושים יחדיו וננסה לאפיין שונות בקשר הסבי כתוצאה ממשתנים כמו גיל, מצב בריאות ועוד. כמו כן, נעמוד על השלכותיהם של קשיים בתפקיד הסבות ועל מעורבות מול התערבות מול הנכדים והילדים. בהמשך נתייחס להיבטים השונים המאפיינים את הסבות לנכד/ה עם נכות אינטלקטואלית, ולבסוף נתחקה אחר הצמיחה האישית שחשים סבים וסבתות.

משמעות הסבות

נראה כי הצטרפותם של בני משפחה חדשים, פרי יצירתם של הילדים, מעניקה לחיי הסבים תחושת חיוניות, המשכיות, גאווה והרבה רגעים של הנאה. עבור סבים וסבתות רבים הקשר הסבי מכיל את יתרונותיו של קשר אינטימי עם צאצא מחד גיסא, אך מאידך גיסא, נעדר את המעמסה והנטל הכבדים הכרוכים בגידול ילדים. דרך אחת להמשיג זאת הינה לתאר את הסבות כמעין "בונוס" על ההשקעה בילדים.

סב לשמונה נכדים, מדגיש את ההנאה הנחוות בקשר הסבי, שהוא מאפיין כ"הנאה נטו", כלומר כהנאה שלא מתלווים אליה היבטים פחות מהנים:

*בסך-הכל להיות סבא זה כיף (נאמר בנאמה 3 חקת). זה החלק הכיפי fe
החייט. 3 חק. [...] מ'שהו הד'יר את זה יפה – אנחנו י' רק את ההנאות 16.
את הסבל באידול ילדים ודברים אנחנו אמנם שותפים, אבל שותפים אה... ד"
פסיכייט. אנחנו רק י' לנו את ההנאה 16 – את הסבל וסבתא (4n_m).*

עבור הסבתא הבאה, הסבות היא חוויה של משהו גדול, היא מוסיפה ומתארת גדלות זו כפלא, בהשוואה לאמהות שהיא חוויה אחרת ובהשוואה לכל תפקיד אחר בחייה. גם היא מבחינה בין הקשר הסבי לבין ההורי, אך אינה מתייחסת להיעדר הנטל הכרוך בגידול ילדים, אלא מדגישה את הפלא שבלידת הנכד. בעוד ההורות הייתה אולי מובנת מאליה באופן מסוים, קיומו של הנכד נחוות ממש כנס:

שמחה גדולה, הת'נוק הזה... הראייה שלי... זה משהו אחר לאמרי נכד וילד.
כשהבת שלי נולדה לא ראיתי את הנס... וכסא' נולד בשמי' זה היה נס, הוא
היה קטןצ'יק ופחדתי לעצת בו, ו... כל תנועה זה הפלא, הפלא הכי גדול
בצולט זה הא' הזה... עד היום... רצע פנטסטי, אני לא יכולה להבין איך... יש
סבתות, חברות שלי שלא קשורות לנכדים, אני לא יכולה להבין את זה... ממע
לא יכולה להבין את זה. משהו מיוחד במינו, זה... נולד אדע חדש, בתוכי נולד
אדע חדש. ישות חדשה, שלא הייתה קיימת שם... שונה לאמרי מהאמא. שונה
לאמרי מחברה, מאשת צבודה... פשוט ישות אחרת חדשה (7n_f).

רובד נוסף של הפן החיובי שבסבות הוא תחושת האושר. הסבים והסבתות מתארים הרגשה טובה
שמלווה אותם מיום שהפכו לסבים, ותחושות של שמחה רבה וסיפוק גדול.

כך, סבתא ל-8 נכדים, בתשובתה לשאלה: מה זה בשבילך להיות סבתא? "אה, האושר
בהתגלמותו. מה זה בשמי' להיות סבתא? אושר ענק. מכל הבחינות. פשוט אושר
ענק" (4n_f).

סבתא לעשרה מדגישה גם היא את האושר הגדול שממלא אותה, אך היא מוסיפה מימד השוואתי
ומייחדת את הקשר הסבי וטוענת כי הוא מכיל אושר גדול יותר מהורות:

סבתא אני!... אמא, זה אושר וסבתא זה אושר יותר גדול (3חוקת).
כי... להיות סבתא זה כבר זה... זה משהו מיוחד. את... שמצפים לזה, שרוצים,
ממתאים בזה. משהו גדול. לזכות להיות סבתא זה דבר גדול (21e_f).

גם הסבתא הבאה מבטאת בדבריה פן השוואתי, אך היא אינה מייחדת את האושר שמקנה הסבות
כרב יותר מזה שמקנה ההורות, אלא מציינת את ההנאה הצרופה כסבתא מול ההשקעה הרבה
כאמא:

זה... קודם כל, כל מה שאו... כל מה שאמרו והיה נשמע לי קליסאות זה נכון.
סבתא נהנית מה... מהחלקים היותר טובים מהנכדים, ו... וזה באמת בולנס או
ריבית על ההשקעה, זה ממע זה. אני באמת אידלתי את הילדים ו... הוצאתי
את הנשמה יום-יום על הילדים שלי, והיום אני... נהנית. רק נהנית, יותר
נהנית (12e_f).

סבתא אחרת מתרגמת את תחושת ה"בונוס" לדימוי של הנכדים כריבית, שהינה "טובה" יותר מהקרן עצמה: "הכי כיף בצולאס. אומרים הריבית יותר טוב מהקרן, נכון? אז זה הריבית שלנו (25e_f).

ככלל, המילה הראשונה שעולה על פיהם של סבים וסבתות רבים בתיאורם את משמעות הסבות עבורם הינה: "כיף", מה שמלמד על ההנאה הרבה שהם חווים כטבועה בקשר הסבי. נראה כי החוויה הכיפית, ההנאה הגדולה, מתאפיינת ככזו משום שהיא חפה, כאמור, מן הנטל שמלווה הורים, כמו: דאגה, מחויבות ואחריות בלתי פוסקות. הדבר מתבטא בדבריו של בן זוגה של הסבתא שהוזכרה זה עתה:

בשימי זה כיף. אני טוען שסבא צריק לעשות כיף עם הילדים. יכול להצביר לו מה שהוא חושב שחופי, אבל בלי שום מחויבות... רק ליהנות. לא לחנק... זהו. אני חושב שסבא צריק לתת ממה שיש לו. אני למשל אהב מאד מאד לטייל, אז עד גיל מסוים טיילתי עם הדולרים - לקחתי אותם הרבה לים, ספארי... קצת טיולי פרחים... אבל רק לפי אישור של ההורים ושיתוף בצולאס של ההורים, אבל לא... אף פעם לא בלחץ ולא... רק בכיף... (16e_m).

בשונה מנשים (שאינן מציינות זאת), גברים מספרים כי בניגוד לשנים בהן הם היו הורים, עתה הם פנויים ליהנות מהנכדים, ולראות כיצד הם גדלים. זוהי למידה חדשה עבורם, כיוון שעתה הם יכולים ליהנות ממערכת היחסים, בעוד שעם ילדיהם הם היו עסוקים בעול הפרנסה:

כי אנחנו לא היינו בבית. לא היינו בבית, כלומר אני מדבר עכשיו על עצמי, אבל זה אותו דבר לפני א'. לא היינו בבית בכלל, אז כל אה... איך אומרים רוב הצולאס של גידול הבנים נפל על ה... אישה. עכשיו אנחנו נמצאים, אנחנו נמצאים במצב קצת שונה שאנחנו מלאים מלאים, ואנחנו יכולים לקחת חלק בהנאות של גידול הילדים, שהם במקרה זה הנכדים שלנו. זהו... זה ההבדל הגדול (4n_m).

אני אגיד לך, כשהייתי אבא הייתי מאד עסוק. לא היה לי זמן לא לילדים, ולא לבית. עבדתי ו... לא נהניתי כל-כך מהילדים מפני ש... חופי משבת כמעט ולא הייתי בבית. אבל עכשיו אני בבית, אני משחק איתם, אני... פנוי. כמו שאמר האבא של אשתי, אמר "חכה יהיו לך נכדים, אתה תבין אותי". וזה נכון. יש לי יותר זמן, אני פנוי יותר (4e_m).

סבא לשלושה נכדים מספר כיצד הוא מנסה לחוות חלקים שהחמיץ בהורות לילדיו דרך נכדיו, כלומר נראה שהוא מפצה על ההחמצה שחוה בקשר ההורי כאב, במסגרת הקשר הסבי:

מה שאני מנסה להחזיר לצמחי הנכדים. כי אצל הנכדים אני כן נמצא, ואני זמין, ואני מאד מאד נהנה מה... צמיחה שלהם, במיוחד כשכל פעם אומרים לי שנה מאד דומה לבן כזה או לבן אחר, דברים שאני בכלל לא זוכר כי כבר לא ידעתי. אז כק שאני בהחלט אה... מאד מעורב, באופן הזה שאני זמין (1n_m).

דוגמא אחרת היא סב המספר כיצד עתה הוא מודע יותר לתהליך אותו עוברים נכדיו, כלומר הדגש הוא על תשומת הלב הניתנת לתהליך גדילתם של נכדיו שלא התאפשרה בתהליך גדילתם של ילדיו:

זה אומר פסיכ... כיף, כיף... לראות בצורה קצת יותר מובנית הייתי אומר איך ילד גדל. כשאתה אבא אתה לא כל כך רואה את זה. אתה גם לא כל כך נמצא, אתה גם לא כל כך מודע... וזכשיו אתה יותר מודע, אולי בגלל העקף האחריות על התיווך הוא לא על כתפייך, זאת אובזרציה מצניינת מצין כמותה (9e_m).

ישנה סבתא אחת שגם מתייחסת לפיצוי בדבריה, אך אין מדובר בהחמצה של הקשר ההורי כאם, אלא בהחמצה שחוותה בקשר ההורי והסביב כבת וכנכדה, אשר להוריה ולסביה לא היה הזמן והפנאי לעסוק בהנאה ובשמחה שלה. על כן, חשובה לה הניתנה לנכדיה, חשוב לה לגרום להם לשמחה.

כן, מאד, מאד. אני חושבת בעיקר בגלל שלי... קודם כל לא היו לי סבים בגלל אנחנו, חלק מאיתנו כן היה אבל לי לא היה בגלל, לא סבא ולא סבתא ואי אפשר להגיד שהורי היו מאד צסוקים בשמחה שלי, הם היו בצנייניהם. אני לא חושבת שאמא שלי קמה בבוקר וחשבה מה יעשה אותי שמחה היום... אז יש לי נורא צורק לשמח אותם, לתת להם, לתת להם איזה אמא שלא הייתה לי נגיד, מהו כזה, לידיים. אני חושבת שזה מהו כזה... (9n_f)

סבתא לשלושה מתייחסת גם היא לקשר השונה עם הנכדים, שלא התאפשר עם הילדים, אך מנקודת מבט שונה, לא של פיצוי על היעדרות/ היעדר תשומת לב. היא מציינת כי הקשר הסביב נוצר בשלב אחר בחיים, שבו היא נתונה לפחות לחצים משהייתה כאם וכן שהיא מרגישה בשלה יותר ורגועה יותר, מה שמאפשר קשר נינוח ופתוח יותר, שלא התאפשר עם הילדים :

אני לא יודעת, אני חושבת שיש מצב לקטע הראשי שאנחנו רואים אותו כראשי, יש עוד דברים. כק אני חושבת, אני מדעית לא יודעת על מה... אם זה נכון או לא נכון, אבל זה מפעיל מערכות שצט הילדים שלי לא היו לי. זאת אומרת, זה משהו אחר, בפירוש משהו אחר. יכול להיות שזה גם תלוי בגיל שבו הייתי ובחצות שבהם חייתי, בתקופה שידעתי את הילדים. זה היה מקום אחר לאמרי מכל החינות, זה דברים שהם ידועים וקוראים אותם וכן יש שלב של התארגנות המשפחה והקטע הכלכלי והמצבים ולידות וקרירה וכל הסיפורים... מאוד צסוקים בזה וילדים הם גדלים ואת נותנת את מה שאת יכולה לתת. זה הקטע של הנכדים אז כבר הרבה יותר בשלי, הרבה יותר בוארים מהרבה בחינות, אין רק ארבע אחד. אז נקודת המוצא היא אחרת, בפירוש שונה. את הרבה יותר פנויה, את לא כואצת כבר, צט ילדים גם הרבה כואצים זאת בכל אופן החוויה שלי, ופה הכול אפשרי זאת אומרת זה לא שיש כאוס, ממש לא אבל כל ההתייחסות היא באה ממקום אחר לאמרי, זה שונה. זה משהו מאוד מאד מיוחד וצוד פצט, זה לא שאין גבולות וזה לא שאין להבין אבל הכל מתנהל או קורה בצורה הרבה יותר בוארת. את לא כואצת את מסבירה, את צונה, בשקט בלי עצבים ובלי מתחים ובלי... ואת מקבלת מיד את הפידבק וזה מוביל גם להחנך פתיחות שלהם, הם יודעים שהם יכולים להגיד כל מה שבא להם, הכל יתקבל ואם יהיה צורך אז גם יהיו הסברים ויהיו חיבוקים ויהיו כל מה שנראה לי שכן לצעות. זה משהו מאוד מיוחד, בקיצור... תמצית של הצניין (10n_f).

וסבא מתאר גם הוא את ההבדל בין החוויה האבהית לסבית :

תשמע, אבא - היום בפרספקטיבה של היום אני יכול להגיד את זה בוודאות, אבא זה, מלבד הצניין החומרי שאת צריכה לדאוג לצאצאים שלך, ומלבד המסגרת הראייה שמקובלת של חינוך, בבתי ספר, בבני ילדים, בהכל... את צריכה להיות דואג. את צריכה להיות מופת וצריכה להקנות דרך. יש לך בזה תפקיד יותר חשוב ממה שאדם ממוצע יכול לחשוב. התפקיד שלך כהורה הוא קריטי, פשוט קריטי. לא פלא שרוב הילדים מתנהגים כמו שהוריהם שלהם התנהגו. כי ילד הוא כמו חומר בידי היוצר. הוא לא נולד עם הדעות שלו,

הוא לא נולד עם המצבים שלו, ומה שאת עושה זה מה שהוא יראה, היף. ההשפעה של הבית היא השפעה הרבה יותר גדולה מאשר בית ספר לדוגמא... בית ספר הוא חשוב מאוד, אבל את חולצת הבית, ואת מספרת להורים שלק וקמה בבית אצל ההורים שלק והולכת לישון בבית... כלומר, ההשפעה של הבית, היא גם המבצר שלק כילד. החדר שלק. אני הרבה השקצתי בילד בקטע שהרבה הייתי איתו ביחד. כלומר, את הלכתי לכדורגל לקחתי אותו... לקחתי איתי את הילד מילד שנתתי, שנה וחצי. אחר כך סיגלתי לי, עם זה שהייתי עסוק כל היום, לפחות פעם בשבוע הייתי מקדיש להיות איתו ביחד - קולנוע, מסעדה, אינשהו סדר יום כזה שהוא אהב אותו והיה לי טוב שהוא אהב אותו. וככה חילקנו את הקשר בינינו בצורה מאד מאד משמעותית. ואין לך אפשרות, אם את לא מודלת את הנכד שלק, אין לך אפשרות להניח למצב הזה ואם לא צריך להניח, זה לא טוב שילד יחונק עם על ידי הסבא שלו ואם על ידי האבא שלו. אז כסבא יש לי את הפריבילגיה ליהנות נטו ממה שיש, בלי להשקיע בדברים שהשקצתי כאבא. יש פה הבדל מהותי. באהבה - כולנו אוהבים את הצאצאים שלנו. אבל בנתינה היומיומית, בתפקיד שלק כהורה - סבא לא יתפוס את המקום. סבא זה הצ'ופצ'יק מלמאלה, הדודדבן בשביל הילד, שצ'קצפת, בגלל שאצל ההורים הוא יכול לקבל 'לא', וכעס ותשובות על אמצאו חן בצני'... נדיר שסבא יתעמת עם נכד. אבל ההורים כל הזמן. ולכן אני חושב שיש הבדל מהותי (8e_m).

אם כן, מסתבר שחווית הסבות שונה לחלוטין מחוויית ההורות ומאופיינת ברגשות של אושר, שמחה צרופה ובעיקר באורך רוח להתבונן וליהנות מהתפתחותם של הנכדים. בקרב הנשים חוויה זו כרוכה בתענוג של פירות ההשקעה והמאמץ שהוקדש בעת גידול הילדים. בקרב הגברים, לעומת זאת, תחושה זו היא פיצוי לתקופה בה היו עסוקים בעבודה ולא הצליחו לבלות עם ילדיהם ולפתע גילו את התענוג בצמיחת הילדים.

תחושת המשכיות

ישנם סבים וסבתות, הרואים את חווית הסבות ככזו המאוששת את הצלחתם בחיים. עבורם, העובדה כי קיימת המשכיות וכי הם הצליחו להקים משפחה שיש לה קיום גם אחרי ילדיהם הינה הצלחה, והיא מהווה עבורם תחושת סיפוק. נראה כי בהיבט זה נענה צורך פנימי הקשור להשגת מורשת כלשהי לדור הבא והקניית משמעות בחיי האדם דרך כך. יש לציין כי תחושה זו כמעט ואינה מופיעה אצל סבים וסבתות לילדים עם נכויות.

כך לדוגמא בדברי הסבתות הבאות :

"ההרצאה שלי הייתה מין extension" (7n_f).

"הצלחתי בדבר הבסיסי ביותר, גידלתי את הילדים, כל אחד מהם צעה את התפקיד ההתפתחותי שלו וצלחנו את המשימה הזו בהצלחה, זה כל-כך מרגש אותי" (9n_f).

"בציקרון - מה זה הנכדים? זה שולפת, זה המשק הדור" (1e_m).

סב לשלושה נכדים, מפתח את תחושת ההמשכיות, ומדבר על נכדיו כסוג של הגשמת חלום :

הנכדים, בשבילי... במיוחד במקרה שלי, באלף הרקע, זה מימוש של חלום... שהיה לי במשך הרבה מאד שנים, שאני באינשהו שלב בחיי שלי אהיה "settled down" מה שנקרא, ויהיה לי משפחה, ויהיה לי ילדים, ויהיה לי נכדים ויהיה לי כסף. אז לזה הגעתי. ולאת הסיבה שאנחנו שומרים את הבית למרות שהוא כזה גדול. ואני מטפח את הגינה וזה כי... בשבילי הבית הזה והילדים מסביב והנכדים, זה מימוש של חלום שהיה לי הרבה מאד שנים (1n_m).

סבתא אחרת, לעשרים וארבעה נכדים, מדברת על תחושת המשכיות ועל הסיפוק שהיא מקבלת מכך בעיקר לאור העובדה שהיא לא חוותה בילדותה קשר עם סבים וסבתות, אשר נספו בשואה :

ואז אני מכנסת את כל המשפחה הביולוגית, וחובה צל כל אחד להקריא, ולכתוב, לשיר - יש המון לסבתא. אני אה... מתבוננת צל השלט שבאמת, ברוך השם, אני באה מ... מהורים שהם, הם הבסיס. לא היה להם, לא היה לי לא סבא, לא סבתא, משום צד. אין לי נקו... שום דבר להיאחז להוציא את הורי... בשואה הם נכחדו וההורים שלי הגיעו, התחתנו בארץ, הגיעו לפני השואה עוד. ו... אף פעם לא התעניינתי. אף פעם לא התעניינתי ב... סבא והסבתא שלי, בהיסטוריה של ההורים שלי. אולם. לא התעניינתי. מתברר שהרבה מהגיל שלי לא התעניינו, כי כאן ניסו למחוק (3n_f).

מדברי הסבים והסבתות עולה שתפקיד הסבות כרוך בתחושות מיוחדות אשר לעיתים קרובות לא חשו קודם לכן. בגילם המתקדם לא ציפו שהתפקיד החדש יציף בהם רגשות חדשים מסוגם אשר לא הכירו מעודם והנה מתרחש "נס" כדברי אחד הסבים, והנכדים מביאים עמם אושר, תקווה חיוניות וחזרה לילדות על כל היופי והתום שבה. הסבות גם מהווה כרטיס ביקור חברתי חשוב

בשלב זה של חייהם שכן זהו מקור לגאווה בין החברים. כמו כן הנכדים הם המשכיות המשפחה ומימוש פנטזיית הנצחיות. יתר על כן, מסתבר שגם סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית חשים תחושה של אושר של שמחה עם כל צעד והתקדמות של הנכד/ה ותחושה עזה של אהבה ללא תנאים. החוויה של ההתבוננות בחיים חדשים ובצעדים הנוספים ממלאת מצברים ומהווה עבור הסבים והסבתות תקופה יפה במיוחד בחייהם. תפקידם המרכזי של הסבים והסבתות בא לידי כך שבזכותם הנכדים והילדים נפגשים והם מהווים "ציר המשפחה" כמקום מפגש קבוע ובטוח עבור כל הדורות.

כך מספרת סבתא לשלושה :

אז זה היה כניסה ל"קלאב" של הסבתות. להבין, להתרגש מכל תנועה, ומכל אה... כן, ומכל תמונה, ולדווש שיהיו תמונות, ו...זהו, ואחר-כך, אחר-כך הפנתי יש כאן סוף של רגשות שהוא שונה לחלוטין ממה שהרגשתי, זה כאילו צבודה של הורמונים אחרים שמפוצצים על תחושות, ביחס לתינוק הזה. ...זו בדיוק הנקודה שאפשר רק לתאר אותה, אבל אי אפשר לתאר תחושות, כי... כשנולדים ילדים, התחושה היא, שוב, אוהבים אותם, ולכן זוג אהבה, ו... לחברים אהבה, ולתינוק הזה, שהוא... הוא שם אותי בסטאטוס של סבתא, זה משהו אחר לגמרי. זה... תחושה יותר גדולה של אחריות ודאגה, כש... כבר השאירו אותו אצלי, זה... זה לא כמו לילדים [...] אבל זה... זה מן הצפה של תחושות שלא היו, לא הייתה קודם. כאלה. יש לי כלפי ילדים, ואני חוויתי, שוב, תחושות חדשות עם הבן הגדול, אבל עם ה... עם הנכד זה משהו אחר מאשר לילדים. זה... זה תחושה אחרת לגמרי. כאילו... חשיכה של אה... של דברים אחרים, שלא היו שם אה... שהיו, אבל לא באו לידי ביטוי ב... בהזדמנויות אחרות - עם ילדים, עם בן זוג כמו שאמרת; עם אנשים אחרים. ולו החווייה... (5n_f).

סבתא נוספת לשלושה נכדים מזכירה גם היא סוג שונה של אהבה נטולת בעיות, וניתן להבין מדבריה שמדובר לא רק בסוג שונה של אהבה אל הנכדה, אלא גם בסוג שונה מבחינת אהבת הנכדה שהיא עצמה חווה :

זה כייף! מה זה להיות סבתא? זה כייף, זה לאהוב, זה אהבה אחרת לגמרי. זה משהו שונה מאהבת ילד, כאילו, זה ליהנות מהם, לבוא אליהם, הם באים

אלו, זה ארוחות, מחקים, יוצאים לפעמים להצלות, לטויל קצת... הכיף זה הסבתא, כל העציות נשאות אצל ההורים.
...את לא יכולה להסביר דבר כזה. זאת כל האהבה שאפשר לתת, זה כמו שפצט הנכדה שלי אמרה לי: "אני אוהבת אותך עד איפה שאלופים מתחבא".
מדהים (8n_f).

סבתא נוספת מבטאת בדבריה אהבה שטרם הרגישה, אך היא מוסיפה ומתארת קשר ייחודי עם נכדתה וכי לפעמים היא מרגישה כאילו היו תאומות. לעתים היא פשוט רואה בנכדתה השתקפות של עצמה, כפי שהייתה כשהייתה קטנה:

כ: אני, אני לא ידעתי שזה יכול להיות, שיכולה להיות כזאתי אהבה. לא האמנתי. כאילו, איך אני יכולה לאהוב את הנכדות יותר מהילדים שלי? לא, זה לא לאהוב יותר, זה להרשים יותר. אה...ו... ס', שהיא, לפעמים נראה לי שהיא תאומה שלי. כאילו אני מרגישה שהיא בן-אני שלי, מה אני אגיד לך. ואני מרגישה כי יש לה, ברור שהיא ילדה והיא... אישה, אישה קטנה, כן? היא נקבה. ויש לנו דברים משותפים. היא מאד מזכירה אותי.
מראיית: מה למשל?

כ: באהבות שלה, ב... בפתירות, ב... שמחה. היא מאושרת! היא שומעת מוסיקה. א' שטף טראנס, את צריכה לרות אותה, כאילו... היא, היא משתעשעת. כן, זה זה המוסיקה למשל אצלך, כמוני. ההיא עושה לה את זה. יט עושה לה את זה, טבע עושה לה את זה. הרבה דברים זה אני רואה אותי, את מבינה? אני רואה אותי קטנה. באמת, זה עושה לי דה-ל'ה-ו כזה. זה הקסם שבה - את מסתכלת ואת אומרת: "תשמעי, הבנים פה עובדים, לא?". זה שהיא מחקה אותי, אני לא יודעת בדיוק לאט לשייך את זה, אבל זה... זה הרבה דברים ביחד. היא חיה אותי ו...
מראיית: היא חיה אותך?

כ: כן. היא מתבטאה (מתבטאת) - "סבתא אני מתעצצת אליך. את יכולה לבוא אלינו?" כן. היא מתבטאת מאד יפה. היא מתבטאת ברעש. אני מכירה אותה. אני יודעת מה היא אוהבת, היא באה לפה היא יודעת שיהיה לה, אני לא יודעת מה, היא יודעת. אפילו שהיא לא תהיה פה הרבה זמן, היא בדיוק יודעת. היא אוהבת את המיטה שלי מאד. יש לי את מיטת הנסיכות. יש לי כיפה למעלה, והיא אוהבת את זה - את המשי ואת המעצבים הרכים האלה, ו...היא כ... אני אומרת לך, היא ממש ילדה שלי (צוחקת). אין פה ספק. דומה לי, היא ממש...כן (6n_f).

תיאור נוסף של חוויה עצומה מתבטאת בדבריו של הסב הבא, שמתאר את הסבות פשוט כ"עולם ומלואו". הנכדה נוכחת בחייו בכל רגע (אם במפגש עימה או במחשבה עליה), והוא מסביר שהוא אוהב אותה אהבה ללא תנאים, אהבת אמת יחידה מסוגה, ומוכן לתת המון ולעשות כל דבר שיסב לה אושר. גם סב זה מדבר על קושי להמשיג את משמעות הסבות, שאולי הינה גדולה מדי על המלים המנסות לתארה :

הבדל גדול מאוד... אני גידלתי את הילד שלי בהמון המון האהבה, המון חברות, המון ביחד. אבל לא ידעתי שיש משהו אחר. לא ידעתי שיש... אני זוכר שאימי הייתה אומרת לי: "אתה לא תבין עד שיהיו לך נכדים. אני אוהבת אותך שיצאון, אבל הנכד שלי זה אהבה בלתי מוסכרת" כלומר יש בזה משהו שלא ניתן להסביר, או שניתן להסביר, אבל לא לכל דבר צריך לתת הסברים. הנכדה שלי... אם צכשו יגידו לי לעשות את הדבר הכי מושלם בעולם שיש לה נחת, אושר או שמחה - אני אעשה. אני לא מדבר על הבריאות שלה שזה אני מוכן לתת חלקים מהאני... זהו. אז אולי אני מדבר קצת שטויות, אבל אמרתי שאני לא יודע להביא את זה לידי ביטוי, עד כמה... זה דבר שאני חוזר עליו פעם פלישית - זה אהבה בלי תנאים. אין תנאים לאהבה הזאת. זה לא אם תעשה ככה או תעשה ככה... לך אין תנאים פה. את נותנת 100 אחוז מהרצון והיכולת שלך. הרבה פעמים יותר... אבל לפחות 100 אחוז מהרצון והיכולת שלך את נותנת. אין... אי אפשר להשוות את זה לשום דבר. זה ממש נטוץ בק. ואת לא יכולה להסביר את זה כי זה לא דומה לכלום, זה לא דומה לכלום. את כל הזמן חושבת מה את צוד יכולה לעשות, שהיא תשמח, שההורים שלה יהיו מרוצים, שיהיה לה טוב, שתזחק, שתהיה מאושרת... מכל פינס, מכל משהו קטן, את פותחת את הציניים לראות משהו חדש, אולי משהו התקדמ, במקרה שלנו, אני מתכוון בעקבות המודליות שלה. את לכל דבר הכי קטן שמה לה, ונתפסת בזה (8e_m).

הסב מדבר על שוני איכותי ברגש המתעורר, באהבה לנכדה, בהשוואה למה שחווי כקב. הסבים, בגילם המבוגר, מופתעים מהעובדה שבגילם הם מוצפים ברגשות חדשים ובלתי מוכרים של אושר. סבים וסבתות לא מעטים טוענים שרגש חדש זה, שונה מזה שהורגש במערכות יחסים אינטימיות אחרות כמו הורות או זוגיות, כלומר - שהנכדים מעוררים סוג של אהבה חדשה שונה בתכלית מכל רגש קודם :

אני סבא מושלם... הכול אני מוכן לעשות ומה שאני יכול לעשות אני עושה. סבא מושלם. יכול להתגלגל איתה על הרצפה, ללכת על ארבע כדי שתרכב

על, לא שהיא תמיד רוצה... כשהיא איתי, כשאני איתה, אין דבול למה שאני מוכן לעשות איתה ביחד או למצנה. אין דבול. לא פיסה ולא משהו אחר. אני... אם אפשר להגיד בלשון הרחוק – אני שבוט שזה. אבל היא צדיין לא במצב שהיא מנצלת את זה או שהיא יכולה לנצל את זה... אני אפילו עושה דברים, אפילו שההורים שלה לא כל כך מסכימים... אני עושה (10e_m).

ההסבר לשוני האיכותי מוצע בדברי סבתא לשלושה נכדים, כשוני שמקורו גופני. היא מרגישה שקיימות תגובות פיסיות ייחודיות לחוויית הסבות ולכן גם חלק מן הדימויים הם פיסיים:

תראי, ההנאה היא מדהימה, זה צע משהו שהוא לא יאומן מהרבה בחינות, גם מהחינה רגשית וגם מהחינה... בעיקר מהחינה הרגשית. זה פותח ערוצים... לא ברור איך זה קורה, אני חושבת שיש אפילו משהו הורמונאלי בתוך הסיפור הזה, באמת יש משהו שהוא... האלף עובר אפילו משהו, לא רק ההרגשות. יש כאן משהו שקורה שהוא מאוד חלק. הידיים משצצות, מאוד מרתקים והם מצאו להם סבתא שמתאימה לסיפור הזה. כי אני סבתא של המון הנאות וסבתא של המון הפתעות וסבתא שמטילת בטבע ולא הולכת לקניינים ולוקחת אותם לכל מיני דברים מצניינים... בקיצור זה משתנה מצוין (10n_f).

גם בדברים הבאים של סבתא לשבעה יש שימוש בדימוי פיסה, ובנוסף הצבעה על כך שהמלים מוגבלות וגורעות מתיאור החוויה הסבית: "טעם החיים. וכל מינה רק תכרע. תידי לי איפה את רוצה שאני אוסיף את המילים בשביל לברוע..." (1n_f).

הסבתא הבאה מתארת את כל החוויה הסבית באופן פיסה. המחשבה על המפגש עם נכדיה היא על מפגש פיסה, והיא אף מתארת תחושה של "זרמים", ביטוי פיסה לתחושה המורגשת במפגש הסבי:

ריח של תינוק, גם שם גם פה, תמיד אמרתי, מת' הדולף – מסניפים. להסניף זו בדיוק המילה הנכונה. הריח, זה לחזור שנים אחורה, לריח של תינוק. פשוט מדהים. זהו.

והיא... היא... וואו ילדה, כשאני חושבת עליה אז אני... אני (בהדגשה) הרבה חושבת על מצע פיסה. איתה זה (בהדגשה) ממש מצע פיסה. זה מדהים מה שזה עושה לתחושות. את תמיד אומרת אה... הזכרתי את זה בהתחלה, שהסבתאות אה... בתאי המוח יוצרת אה... אה נולדים כימיים, הורמונאלי, לא

וידעת מה שנה, שלא נוצרו או שלא היו ב... בצירוף הנה קודם. ממש מרגישים
את ה... את ההיווצרות של הגרמים האלה (5n_f).

תחושת החיוניות הנלווית למחשבה על הנכדים או למפגש עימם, והמשמעות המתווספת לחיים –
מתבטאות גם בדבריה של סבתא לשבעה, שמתארת את הכוח שהיא שואבת מנכדיה, מה שלא
הופיע בדברי הסבים עד כה, שציינו שוני איכותי וכמותי ברגשות שמעורר המפגש הסבי, אך לא
ציינו את הקשר כמקור כוח מניע לחייהם:

כן מאד מאד, זה ממש עושה לי מצב רוח טוב ורצון להמשיך לחיות ולהתחיל
שמוע חדש, כאילו לאמלא את המצברים. זהו.
אוה... זה, זה הכואף בחיים שלי, אני ממש מאושרת מזה שאני סבתא, זה
התקופה הכי יפה שלי בחיים, תאמיני לי, חוץ מלהיות אימא כמובן שגידלתי
את הבנות. זה, בצבט הצוקדה שאני באה לפה כל יום זה ממש עוזר לי, זה
כל יום אני קמה יש לי תקווה, אני קמה, מתרחצת, מתלבשת, יוצאת, נוסעת
באוטובוס, באה לפה, חייט אחריי, ככה יש לי צניין בחיים, אני יוצאת מהבית,
חוץ מלעשות קניות, חוץ מלעשות את כל הצבודות בית, יש לי מטרה בחיים,
אני הולכת, באה לפה, וידעת שאני עוזרת לט' (הבת), היא אוהבת מה שאני
מבשלת לה, ואם הילדים אני מכינה להם מה שהם אוהבים כל אחד לחוד
משהו אחר, כמובן (1n_f).

מעבר לתחושת האושר הגדול, הסבתא הבאה מבטאת השפעה אחרת של הקשר הסבי; היא
מציינת כי עבודה הסבות מאפשרת לחזור להיות ילדה במידה מסוימת – להשתולל ולשחק,
ולהשאיר בבית את החלקים הרציניים יותר, הסמכותיים יותר:

קודם כל זה אושר גדול. שכל פעם מחדש אני מלאה שנה נותן לי המון,
מצויר אותי מאוד מאד מאד, ואני חושבת שאחד הדברים הכי יפים שגיליתי
בלהיות סבתא זה שדווקא בלהיות סבתא את חולצת המון לקטעים מהילדות
שלא... זאת אומרת, כיוון שאני לא 'האמא', ואני לא צריכה לשחק את
התפקיד של האוטוריטה, אז אני מאוד מאד מרשה לעצמי ככה להשתובב
ולהשתולל... ולהרגיש... כאילו לחזור להיות ילדה קצת (12n_f).

סב אחר מתייחס גם הוא לפן הילדותי שמעניק חיוניות, והוא מתאר תחושה נוספת, של שייכות,
שהנכד הקטן והשובב שייך גם לו, מה שמעורר בו שמחה:

אני מרשים שמח, שנוסף לי הנכד, ושהוא נכנס פה בדלת, והוא רץ ונותן לי חיבוק, וזה שמחה, וזה באמת כיף! רצף הדורות זה אני לא יודע מה זה. אתה מרשים שייכות ל... לדבר הזה, אתה מרשים, שזה גם שלך. אתה מרשים שזה שלך. זה שזה גם של האמא שלו או של האבא שלו, זה ברור. אז יש רגש של שייכות, לא יודע מה עוד (8n_m).

סבים וסבתות לילדים עם צרכים מיוחדים, מספרים על סוג הנאה נוסף מהנכדים, הנאה אל מול ההישגים של נכדיהם, שלא היו ברורים מאליהם עבורם.

סב לנכד עם צרכים מיוחדים מספר על הנאה מיוחדת שהוא חש הודות להישגים של נכדו, הנאה שלדבריו הוא לא חש בעבר:

זאת-אומרת חוויית הלימוד, חוויית ההתבוננות ולראות איך זה בייחוד, בייחוד אני פה מדגיש - כשיש ילד עם צרכים מיוחדים שכל מה שקורה אצלו, אצל אחרים זה אולי טבעי למאד... הילד מתחיל ללכת, נו... ביט דיל... כל הילדים מתחילים ללכת בגיל כזה פחות או יותר. אבל אצל ילדים שאצלם זה לא ברור מאד, כשמתחילים דברים כאלה, קשה לי לשחזר בתפיסה הקונפנציונאלית, תחושות סיפוק כל כך גדולות, הנאה. סיפוק והנאה. אבל זה לא הנאה כמו מאוכל טוב או מין טוב או מהצצה, זה הנאה מסוג יותר פנימי, הרבה יותר אינטימי. וככל שהזוויות היא טובה גם לא תמיד מחלקים אותה, זו זוויות עם עצמך, התחושות הצנקיות האלה (9e_m).

סבתא נוספת, לנכד עם נכות אינטלקטואלית, מספרת גם היא על ההתפעלות המיוחדת מהישגיו של הנכד, ועל הסיפוק האדיר שחשה כששמעה שהוא קיבל תעודה:

אין מה לעשות, זה מה שאלוהים נתן. הוא ילד נשמה טהורה. הוא מבין הכל, והוא יודע הכל, הוא... הבת שלי השלישית היא הייתה שמה יום שישי והיא אומרת לי: "אמא, הוא קיבל תעודה" את ידעת מה, אני חשבת שאולי דלי מיט נשק עלי. לא יודעת, לא יודעת מה יש לי עם הילד הזה. אני, אולי בלבל שנידלתי אותו, ש... לא... אין מליט, אני לא יודעת מה יש לי איתו. בלבל שאולי הוא עם פיגור או ש... זה, (26e_f).

מהות התפקיד וביטוי בקשר הסבי

תפקידם של הסבים והסבתות בא לידי ביטוי במשימות אינסטרומטליות בשגרת המשפחה לצד תפקידים אמוציונליים כמו הבעת רגשות של חום ואהבה לנכדים. ישנם סבים וסבתות שהקשר עם נכדיהם מתבטא פחות במשחק עימם ויותר בעזרה בשיעורים, בלימוד, בפעילות אינטלקטואלית.

פעילות אינטלקטואלית

סבתא לשניים מספרת כי נכדיה רואים בה מקור לידע ופונים אליה עם שאלותיהם:

וַיֵּשׁ עוֹד מֵשֶׁהוּ, זֶה נוֹשֵׂא מֵצִיִּין, עַם שְׁנֵיהֶם... כֵּשִׁישׁ לָהֶם שְׂאֵלוֹת שֶׁל הַשְׂכָּלָה, מֵשֶׁהוּ שֶׁהֵם לֹא מֵבִינִים, הֵם שׂוֹאֲלִים אוֹתִי. זֹאת אוֹמֶרֶת, אֲנִי הֵ"reference" שֶׁהֵם לֹא... לֹא שֶׁאֲנִי מֵאוֹד מִשְׂכִּילָה, אֲבָל... לִמְדָתִי, אֲנִי יוֹדַעַת, וְכֵשֶׁאֲנִי לֹא יוֹדַעַת אֲנִי אֹמֶרֶת שֶׁאֲנִי לֹא יוֹדַעַת... (7n_f).

סבתא לעשרה נכדים מהווה גם היא מקור לידע לנכדיה, אך הדבר מתבטא בכך שאחד הנכדים שלה נעזר בה בעת הלמידה למבחנים:

הָאִמָּת הִיא שְׂקֶשֶׁר, הֵם אֵיתִי בְּקֶשֶׁר הַרְבֵּה יוֹתֵר טוֹב. הֵם מִסְפְּרִים, וְשׂוֹאֲלִים, וּמֵתִי"צִים אֵיתִי ו... אֶחָד הַנְּכָדִים, זֶה שֶׁזֶר פֶּה בְּמוֹשֶׁב, הוּא רוֹצֶה לְלַמֹּד אֵיתִי לְמַחְנִים. בְּסֵדֶר, אֲנִי הוּא יוֹשֵׁב וְלֹמֵד אֵיתִי לְמַחְנִים. "סִבְתָּא..." הוּא אוֹמֵר לִי, "אֵת יוֹדַעַת". בְּטֹחַ שֶׁאֲנִי יוֹדַעַת, אֲנִי לִמְדָתִי. נִכּוֹן שֶׁהַרְבֵּה שְׁנִים (3זֹחֶקֶת) "סִבְתָּא אֵת יוֹדַעַת" אִמְרָתִי לֹא "כֵּן" (3זֹחֶקֶת). אֲנִי אֵהֵא לֹא בְּלִשׁוֹן, הִיָּה לֹא בְּהִיסְטוֹרִיָה, וְיִשְׁבְּנוּ וְלִמְדְּנוּ וְהוּא קִיבֵּל 100. הוּא בָּא לְהַעֲדִי לִי שֶׁהוּא קִיבֵּל 100 (21e_f).

מתיאורה של סבתא נוספת עולה שיחסייה עם נכדיה סבים בעיקר סביב פעילות אינטלקטואלית, כשניכר שהיא שמחה ללוות אותם ולהיות עדה להתפתחותם:

"סִבְתָּא, אֲנִי צְרִיק עֲבֹדָה... עַל מַלְחָמַת הַשְׁחָרָה, אֲנִי רוֹצֶה שְׁתַּעֲזְרִי לִי".
"סִבְתָּא, אֲנִי צְרִיק לְעֲשׂוֹת עֲבֹדָת שׁוֹרֵשִׁים, אֲנִי תַעֲזְרִי לִי". אֵהֵא... אֲנִי הַקֶּשֶׁר הוּא...
אֲנִי יוֹכֵלָה... אֲנִי נִהְיִית לְשׁוֹחַח אֵיתִי. זֶה עֲמֵס סִפּוֹק רַעֲשִׁי, עֲמֵס סִפּוֹק אִינְטֶלֶקְטוּאָלִי. אֲנִי רוֹאָה אֵת הַהִתְפַּתְחוּת שֶׁלָּהֶם, אֲנִי עֵשׂ לִי בִּיקוּרֹת עַל ה...
אֵהֵא... אֵת הוּא לֹא כּוֹתֵם מִסְפִּיק יֶפֶה, כִּי אֲנִי בִּיקוּרֹתִית מְטַבֵּעִי, אֲבָל אֲנִי נִהְיִית לְרֹאוֹת שֶׁהוּא קוֹרָא, אֲנִי רוֹאָה אֵת הַהִתְקַדְּמוֹת שֶׁלּוֹ, אֲנִי רוֹאָה עֲמֵס אֵת

החולשות שלו אבא אני נהנית לראות, ו... גם עם הקטנים – אני שרה להם, ומשחקת איתם, והם גם יודעים ל... להביע את עצמם (18e_f).

מעבר למשחק עם הנכדים ולישיבה עימם על שיעורי-הבית, נראה כי הסבתא הבאה אחראית על הפן התרבותי בחייהם של נכדיה. כך היא מספרת:

פצילות תרבותיות. אה תראי, אני לא בשיף ללכת ל... ל"מימיון" או למקומות כאלה (זוחקת). זה לא בשיף, זה שאמא שלו תלך איתו, להתפרע איתו. זה לא בשיף – לא הלונה-פארק ולא... אבא אה... לפצילות תרבותיות אני בהחלט אה... עשה ללכת איתו (2n_f).

סבים וסבתות מספרים שהמפגש עם הנכדים כולל פעמים רבות משחק עימם, מה שכרוך בהמון הנאה, ומאפשר לסבים (בשונה מחוויות החיים השונות) להשתטות ולהשתובב ובעיקר לתת ביטוי פיסי ומילולי לאהבה.

משחק ופעילויות פנאי

כך מספרת סבתא לשלושה על המפגש עם נכדתה:

אה אנחנו צושות? אנחנו אוכלות ביחד, היא מזמינה אותי לראות איתה סרט במחשבה, אה... בעיקר אנחנו מתחבקות, מתנשקות ו... משחקות (זוחקת). פעם אחרונה השכנתי אותה על הספה, וספרתי לה אלף נשיקות. והיא ביקשה עוד. כן, מאד נהנית – ילדה מקסימה, היא משהו. היא פתוחה, היא נבונה – מקסימה" (6n_m).

סבתא אחרת מספרת על תחביב משותף לה ולנכדתה – הריקוד, שמלווה אותה מהיותה ילדה, ושהיא מבטאת עתה שוב, במשחק תפקידים של תלמידה ומורה עם נכדתה:

...עכשיו אפרופו איך אני חוזרת לילדות, יש לה חוג בלט לנעם, שהיא רוקדת, והיא מאד אוהבת. עכשיו, אני בילדות שלי רקדתי בלט שנים ומאד אהבתי, אז אני מרשימה גם פה מאד שותפה שלה אז אנחנו משחקות בשיצור ריקוד, היא המורה והיא אומרת לי ממש איזה תנועות לעשות, "רעצ, את לא מספיק צושה, את לא מספיק...", משהו... ואני זורמת איתה בכיף, אבא ממש. אז אני רוקדת איתה ומשתוללת, כיף. ממש כיף... (12n_f).

הסבים והסבתות מקפידים על מגוון משחקים, ספרים וצעצועים כדי שהנכדים ירגישו שנעשה מאמץ מיוחד עבורם ויש להם בית נוסף אשר בו מכבדים את רצונותיהם ומבוקשם :

כשהם פה, מבחינת אה... אני מקריאה להם סיפורים, יש לנו פה את יכולה לראות ארצות עם כל המשחקים, עם אה זאת אומרת, כאן יש צעצועים לא... לא פחות. אז כדי שהם יבואו, שיהיה להם גם עם מה לשחק (13e_f).

בשונה מהציטוטים שהובאו עד עתה, שהתייחסו בעיקר לאופי הבילוי עם הנכדים, הסבתא הבאה מגדילה ומתארת את תפקידה כציר המשפחתי שמאחד את המשפחה כולה :

...הקטן שלי מדיר אותי ה"ציר" של המשפחה הוא אומר לי שביום שאני אמות אני אדע שהמשפחה מתפרקת... כלומר אני כן יודעת את התפקיד שלי בריכוז שלהם ובמפגש הזה כמה הוא חיוני וחשוב ונעים וטוב, אני גם "אם הבנים שמחה" יש לי נחת גדולה כזו, אני ממה צליהם ונעים נורא. [...] ואנחנו מתארחים אצל הילדים, הם מזמינים אותנו, אנחנו נפגשים הרבה, אנחנו נחשבים למשפחה שבלי טקסים ובלי דאגות אבל יוצא שהמפגשים המשפחתיים הם די רבים (9e_f).

נתינה חומרית

עולה כי פן נוסף בחוויית הסבות הינו הפן הכלכלי. סבתות הם מקור לתשורות כלכליות ומתן מתנות כספיות או ממשיות. סבים וסבתות רבים מספרים על אהבתם לחלק מתנות לנכדיהם, ולערוך עימם קניות. סבתא לשניים אף טוענת כי הסבתות פשוט "קונות את הנכדים", ומתארת את אהבתה לקנות לנכדיה מתנות :

יש עוד משהו שאני אמרתי לך שהסבתות קונות את הנכדים, יש משהו מזה. זאת אומרת, כל חידוש, כל דבר חדש אז קניתי לנכדים. המחשב הראשון שקנו, א' היה בן 6, 7. המשחק הראשון, ה... הראיתי אותם לצריכה מיותרת. ואלו זה אני מצטערת. אבל השמחה שאני קיבלתי, שהיה לי לתת, והשמחה שלהם לקבל... הם קבלו כמעט רק מהצד שלי, הסבתא השנייה זה סגנון חייט אחר... לא היה להם (7n_f).

כך גם בדברי הסבתא הבאה :

קודם כל אני נותנת סיוע ככל שאני יכולה בלי לצעות הרבה סיוע, איפה שאני רואה שיש צורך אני נותנת סיוע כמה שאני יכולה, באופן כללי אני

אמרתיו לילדים מלמין, זה היה נכון ללביהם וזה נכון גם ללבי הנכדים, שאני מוכנה לעזור עם רופא שיניים, פסיכולוג, ולימודים מכל סוג שהוא עלי אדמות, לא אכפת לי אם זה פילוסופיה או רכיבה על סוסים, אהה, ושלוש הקטגוריות האלה הם כפיפות עם לבנות וגם לנכדים, עד כמה שאני מסוגלת (1e_f).

סבתא נוספת, לשלושה נכדים, מספרת על חדוות הקניה לנכדים, ומציינת כי בפרט כיף לה לקנות לנכדיה דברים שהוריהם לא קונים להם:

וזהו, זה כילי, הם יודעים שסבתא מביאה וסבתא מביאה להם מה שהם רוצים. מה שלא תמיד הם מקבלים מההורים הם מקבלים מאיתנו. מה לעולם?

כל מיני ממתקים מסוימים, או משחקים שהם אוהבים. היה צכסיו מהצעה ה"פואים" וכל הדברים האלה אז כל פעם שבאתי אליהם באתי עם שקית של תפוז'יפס או כל הדברים האלה שאני יודעת שיש שם "פואים" בפנים, שהם מאוד מאוד רוצים. דברים כאלה... (8n_f).

סבתא אחרת מתגמלת את נכדיה כספית, ולא במתנות. חשוב לה לחלק להם בכל מפגש "כסף כיס" להגדרתה: "כסף כיס. תמיד שאני נפגשת איתם, אני דואגת שיהיו לי כמה שטרות כדי שאני אוכל לתת – 50, 20, 100. תמיד שסבתא תיתן. זה חשוב לי" (3n_f).

לסבתא בעלת 50 נכדים, המנהלת אורח חיים דתי, ישנה מסורת של קניית מתנות קבועות לנכדיה המגיעים לגילים שונים שמהווים ציוני דרך משמעותיים בחייהם, כלומר נראה כי עבורה למתנות שהיא מחלקת יש חלק חשוב וסמלי בתהליך הגדילה של נכדיה, והן אינן מחולקות רק לשם ההנאה שבקבלה ונתינה של מתנות:

נצלייט ראשונות אני קונה לבואם. לבואם קניתי לכל הנכדים. וילקוטים לכיתה א' לבואם קניתי. וזה אני עושה כילי. פעם אחת יצאתי עם ששה נכדים לקנות וילקוט לכיתה א', היו לי ששה בכיתה א' (14e_f).

חלקו של המזון בקשר הסבי; ארוחות משפחתיות

בנוסף לנתינה הכספית – הן במתן מתנות לנכדים והן בתמיכה כלכלית בהורים, עולה מאפיין נוסף של תוכנו של הקשר הסבי שכרוך גם הוא בנתינה: האכלה. רבים מהמפגשים עם הסבים

והסבתות נעשים במסגרת ארוחות משפחתיות בסופי-השבוע, ועולה כי לסבתות (סבים לא ציינו פן זה של נתינה) חשוב להכין ו/או לקנות לנכדיהם מאכלים שהם אוהבים. כך עולה מדבריה של סבתא לשבעה נכדים :

כל שבת, זה לפני איזה שלושה ארבעה שבועות, איזה חודש, הן מבקשות שאני אכין להם פסקית ממתקים. אז אני מכינה להם כל מה שיש לי, קצת מזה וקצת מזה, וקצת מזה, ואת צריכה לראות איך הן מתלהבות, "יש, יש, מרשמלו, מרשמלו, בייגלה", אז אני ממש נהנית לראות איך הן שמחות לקבל את זה והם, הם אוכלות את זה, אני שואלת את נ' (הבת) "אכלו את זה או זרקת?", לא! הן יושבת לאחרת ביום ראשון מול הטלוויזיה ואוכלות עד הפרור האחרון, אז אני שמחה (1n_f).

סבתא נוספת מתארת את האוכל במרכז המפגש המשפחתי. היא מציינת את הסקרנות של נכדיה לגבי האוכל שהיא מכינה :

כל מוצאי שבת כולס באים אלינו, ואנחנו פותחים את השולחן הזה ל... כל פצט באים, "סבתא מה הכנת היום? מה הכנת היום? סבתא מה הכנת?" כל מוצאי שבת נפגשים פה (10e_f).

סבתא לעשרה נכדים מספרת בגאווה על שנכדיה אוהבים לאכול אצלה, ואף מציינת שאחד מנכדיה ביקש שתסביר לאמו כיצד להכין את המרק כך שייצא טעים, כמו שהיא מכינה. כלומר, זה לא רק שהיא נהנית להאכיל את נכדיה אלא גם שהיא מקבלת מהם פידבק על יצירתה, וכי הבישול הטעים מייחד אותה מכל השאר :

הם אוהבים לבוא לפה. הם כל הזמן הם הציקו "אמא, לסבתא! לסבתא!" ויום שיש רצו לבוא, לא יצא להם, אז באו אתמול. ו... הם אוהבים לאכול פה. תמיד האוכל של סבתא טעים יותר. הם אכלו פה מרק עם קוסקוס, אז הנכד מתקשר אלי "אמא לא עושה אותו דבר, סבתא, תידי לי שתעשה אותו דבר" (21e_f).

פעילויות ייחודיות

אם כן, עד כה נוכחנו כי הקשר הסביבתי מכיל רבדים רבים ושונים, ונראה שכולם מבטאים פתיחות כלשהי שמתקיימת בקשר, שלרוב נעדר את המרות ההורית. בנוסף, ישנם סבים וסבתות שמספרים על חוויות מיוחדות שהם חולקים עם נכדיהם. לדוגמה, סבתא לעשרה, בהם נכד בעל

נכויות פיסיות קשות, מספרת על מוסד טיולים מפואר שהקימו היא ובן-זוגה שמשותף רק להם ולנכדים, שגם הנכד הנכה לוקח בו חלק, ושמתואר כחוויה משמעותית וייחודית:

הטיולים האלה הם מוסד קבוע פה. הטיולים האלה זה טיולי סבא-סבתא עם ילדים מלי ארבע ומעלה, לא לפני, מה שארם לקטנים מאוד לרצות כבר להיות בלי ארבע. זה טיולי טבע שבילי שאוהב מאוד טבע ומתמצא בטבע, כל פרח כל עץ כל תולעת, כל דבר הוא יודע, מנהל אותם מבחינה מקצועית ואני על הרווחה וה- "well-being" של הטיול. אני מאוד מסייעת לחלשים והקטנים יותר שיותר צריכים עצירה ודברים כאלה, שם אני. בחורף זה בין פעם לפעמיים בחודש אנחנו יוצאים לטבע ליום שלם, אז א' יש הקלה להורים שהם משתחררים מהילדים, אסור להורים להיכנס למסעדת הזאת זה רק שלנו. זה טיולי סבא-סבתא כאלה שיש להם אופי מאוד מיוחד ונוצרת גם דינאמיקה אחרת למארי בין הילדים שאין אותה לא בבית בין אחים ובטח לא בין בני דודים, נוצרה איזה חבורה מאוד מאוחדת ויש להם דאווה יחידה, הם נקראים "ש' בטבע" יש להם חולצה, כובע..., שאנחנו רוצים להעניק אותם דרך הרגליים, דרך ידיעת הארץ, דרך ידיעת הטבע, דרך אהבת הארץ. אז יש שם סיפורי תנ"ך בדרך, "גלילית", אנחנו מביאים בדיוק למקום ו... את מביתה. לרוב זה פה, הצמק הזה הוא צמק בלתי סופי... (9e_f).

סבתא לשישה נכדים, מספרת על מסורת של נסיעה לחו"ל עם הנכדים המגיעים לגיל בר-מצווה:

אה... אחר-כך שהגיע בר-מצווה, כל נכד, יצאנו איתו לחו"ל. עם הנכד הגדול נסענו איתו ל... אנגליה ו... פאריז, ליורו-דיסני, סקוטלנד, טיול... לא נתנו כסף, תעשו מה שאתם רוצים, נסענו איתו, פיסית. הראינו לו מה זה עולם, מה זה להיות במלון, מה זה לטייל, איך נוסעים ל... במטרו, איך, איך נתקלים בחיים בכל מני דברים ש... שישפכו לו החיים. שראו מה זה (10e_f).

סבתא אחרת מציינת את האופן שבו הנכדים משתפים אותה בחוויותיהם ובמחשבותיהם, ומסבירה שזוהי חוויה שונה מזו שחוותה היא בהיותה נכדה, כאשר הקשר היה מרוחק, וסבתא הייתה דמות שרוכשים לה יראת כבוד:

תראי, פעם סבתא זה היה משהו שזה היה יראת כבוד כלו. זה היה ה... סבתא הייתה מבולגרת, סבתא הייתה... סבתא זה היה צניין של כבוד, דיברתי אליה אולי בלתי פליגי, אצלנו בכל אופן, אצלנו דיברו. היום, סבתא היא יותר

חברה, לסבתא מספרים לפעמים דברים על מספרים לאמא, וסבתא יכולה
לכוון (14e_f).

קידום הנכד/ה עם הנכות

נראה כי אצל סבים וסבתות לילדים עם נכויות קיים תפקיד נוסף, שתכליתו לעזור בקידום הילד עם הלכות. סבתא לשלושה, מספרת על מאמציה לשבת עם נכדתה עם הנכות האינטלקטואלית על מטלות לימודיות. נראה כי היא מגלה סבלנות רבה ומוטיבציה גבוהה לעזור לנכדתה להשתפר בקריאה ובכתיבה:

בדרך כלל, הכי הרבה זה הזמן על... מ' כי אני איכשהו, לפעמים זה מתחיל
פה... אפ' כשהיא לא רוצה לקרוא, בשבילה לקרוא חצי עמוד זה... זה כמו
למישהו עבודת מחקר. אפ' איכשהו אני משתדלת עם בסקט, עם קצת
בצק... להוציא ממנה. אחר-כך היא אומרת "סליחה, סבתא. תודה רבה". זה
כי ה...יש, אחרי שהיא עושה לי... ה'נה השפוע היא הייתה צריכה לקרוא לי את
לקרוא קצת, לכתוב, חשבון לא הולך כמעט בכלל. למרות שצט אלה, אנחנו
כבר עושים תרגילים על כיתה לא ב' אה... כל... כמעט על... עכשיו עובר
מה' ל-ד' בשנה הבאה" (20e_f).

אם כן, תפקידם של הסבים והסבתות בא לידי ביטוי בתחומים אינסטרומנטליים כמו שמרטפותם לשעות ספורות אחרי שעות הגן או בית-הספר ואף לתקופות ארוכות יותר כמו בעת יציאה של ההורים לחופש, בהכנת מטעמים אשר הנכדים אוהבים במיוחד, בטיולים ובבילויים משותפים. כמו כן, סבים וסבתות ממלאים תפקיד בהקניית תרבות לנכדים והעשרתם בידע לצד הסיוע בלימודים ובהכנת שיעורי-בית. סבים וסבתות גם מדווחים על שמחתם להשתתף בעול הכלכלי של המשפחה על ידי מתן כסף וקניית מתנות לנכדים. מן הדיווחים ניתן לראות שהסבים והסבתות בוחרים את התפקידים המתאימים להם וצובעים את הקשר עם הילדים בגוונים מיוחדים שאינם אופייניים לקשרים עם הורים או עם חברים. מכל התפקידים והמשימות שמתוארים על ידי הסבים והסבתות עולה מקום ייחודי שמאפיין רק אותם ומזוהה עמם. הנכדים מחכים לפעילויות המיוחדות, לאוכל המיוחד, לפינוקים של סבא וסבתא ובכך גורמים להם אושר ותחושת חיוניות.

שונות באופיו של הקשר הסביבתי לנוכח מאפיינים ייחודיים

גורמים שונים משחקים תפקיד ברמת המעורבות של הסבים והסבתות עם נכדיהם ובמידת ההנאה הנגזרת ממעורבות זו. גורמים אלה כוללים את גיל הסבא/סבתא, מצבו/ה הבריאותי, מין הסב, מין הורה הילד שהוא ילדם של הסבים והסבתות, מצב משפחתי של הסב/סבתא, עבודה וקרירה ומספר הנכדים. תת פרק זה יפרט וידגים את השפעתם של הגורמים השונים על טיבו ואופיו של הקשר הסביבתי.

גיל ושחיקה

גיל הינו גורם משמעותי בסבות. ישנם סבים וסבתות שמתחילים להרגיש את השפעת הגיל על הקשר עם נכדיהם. בעוד שבעבר יכלו להשתולל עם נכדיהם ולעזור בגידולם, כיום מצבם הבריאותי אינו מאפשר להם לעשות זאת.

כך לדוגמא, מספר הסב הבא כיצד הזדקן. אם בעבר יכול היה לעשות כמעט הכל עם נכדיו, כיום אין לו הכוחות הפיסיים הדרושים לשהייה ארוכה עם הנכדים :

קודם כל הייתי מבדיל בין, בין תקופות. עד לפני 3-4 שנים זה היה כיף. היום אין לי כוח כל-כך. [פצט] נהניתי נורא - לפאזל אותם, לחבק אותם, לחקק איתם, ל...ל...ל...אה... בצצט הייתי צושה מה שהם היו אומרים, זה מצחיק. לילדים שלי, כשהיו אומרים לי משהו, הייתי אומר להם "אין לי זמן", והנכדים אומרים לי "טפס על הקיר" - אני מטפס. אבל לא היום.

מראיית: מה השתנה?

שאלו לי כוח. אני לא יכול לרוץ אחריהם. י' כל הזמן בא שאני ארוץ אחריו. והוא יכול לרוץ שצתיים. [...]הואף ו... נחלש. כי... אני לא צומד בדרישות שלהם. הם מאד אה... אגרסיביים בדרישות. והם רוצים e... שיצאו מה שהם אומרים. אבל, הקשר הוא בסדר, רק מה? פצט הייתי יכול לסחוב את זה ארבע שעות, והיום זה... אחרי שצתיים זה נהיה לי קשה" (8n_m).

סבתא לעשרה נכדים מספרת כיצד גידלה חלק מנכדיה, אך בשל מצבה הבריאותי, היא אינה מסוגלת לטפל בהם היום :

גידלתי את השניים גם, הקטנה גם כן אה... גידלתי את הבן שלי גם, נכד, והשניים... צכשו הולכת למצונו, כבר אין לי כוח לפטף בהם, אני אישה חולשה. אני... עם צינטורית. שבע צינטורית, אני חולפת לה. אז אה... כבר הרמתי את הידיים (26e_f).

עבודה וקריירה

נראה כי הסבות תלויה גם במצב הקריירה של הסבים והסבתות, ישנם סבים וסבתות שמספרים על כך שבשל עבודתם הם מקדישים פחות זמן לנכדים. הסבתא הבאה מספרת כי מכיוון שהיא אישה עובדת, היא אינה יכולה לעזור לביתה עם הנכדים כפי שאמה עזרה לה, היא עסוקה יותר:

זה שונה, ובקטע הזה אני חושבת שיש את... אפיונים שונים ל"סבתאות" של היום, ככה... אני... אני עובדת, אנחנו עובדים. זה לא כמו אמא שלי שהייתה עקרת בית ו... והנכדים... זה היה סיפור אחר – לראות אותם, ל... להחזיק אותם, אה... לעזור, לסייע, למרות ש... גם לא דרתי קרוב, ולא נעזרתי הרבה. אבל אה... היום, אני לא יכולה לקחת יום חופש מהעבודה, אלא במקרים נורא נדירים. אה... זה אפיונים אחרים למארי. ו... זה ד"ר מצ... שוב, את אני סבתא צעירה, אז אני לא... אה מתקשה כל-כך, אבל זה... זה, אנחנו בסוף יום כזה שהם פה, אנחנו אומרים "כישו שהם באים, אבל גם טוב שהם הולכים". שא... נשארים קצת עם ה... עם הפחות בלדאן (4n_f).

סבתא נוספת, שיש לה בעיה של זמן כתוצאה מתפקידה הבכיר, רואה את נכדיה בזמנים שונים ולא קבועים, ובתדירויות משתנות, אך נראה שהיא מפצה על כך בהזמינה את המשפחה לנופש פעמיים בשנה:

אבל אין לי זמן ואני מאוד קרועה בין כל מה שאני צריכה לעשות, אז את יש לי "dead line" למאמר, או אפשרות ללכת לאכול ארוחת שבת אצל ביתי ולראות את הנכדים – זה באמת דיילמה. אבל בדרך כלל אני אה... כותבת את המאמר (3חוקת), ומחפשת זמן לראות אותם כשנח לי. אז אני רואה אותם פחות, אבל מצד שני אני מזמינה את כולם לנופש פעמיים בשנה, ואנחנו נוסעים בהמונינו, אז יש סוגים אחרים של זמן איכות (1e_f).

סטטוס משפחתי

נראה כי הסבות משתנה בהתאם למצב המשפחתי של הסבים והסבתות. לדוגמה, סב לארבעה טוען כי בשל עובדת היותו אלמן, הוא אינו משקיע רבות בקשר עם נכדיו, כאשר הוא רואה אותם פעם בשבועיים, ומיקום המפגש משתנה. מעניין כי הוא מציין שגם הציפייה ממנו כסב אינה גבוהה, בשל מצבו המשפחתי.

לא, יחסית לא, אבל כמה שאני יכול. הם גם לא מקשים ממני הרבה השקעה, כי... אני גבר ואני אלאמן, אז הם... מותרים לי על הרבה דברים, אבל אני תמיד מציע את הצורה. אני... צוער להם כמה שאני יכול, אני רואה את הנכדים פעם בשבועיים, משהו כזה, ו... כשהם צריכים אה... עזרה אה... מוחשית, כספית או משהו כזה - אני משתדל לעזור להם, כמה שהם צריכים את עזרתי, לשמחתי הם לא צריכים הרבה. ו... יש, אני גאה בזה שאני סבא, אני גאה בזה שיש לי נכדים [...] הם... מדי פעם... אלה מירושלים, המשפחה מירושלים לצתיים באה אלי לטופ-שבוע, פעם ב... בקיץ באים יותר, כי אז... אפשר לפתוח בריכה בבית ו... הם באים יותר, הם באים פעם בשבועיים פעם בשלושה הנה, ואני פעם... באמצע התקופה נוסע לירושלים. בחורף - אני נוסע יותר אליהם - פעם בשבועיים. אני נוסע בדרך-כלל לשעתיים-שלוש, בסוף-השבוע, משחק קצת עם הילדים - כמה שיש להם סבלנות אלי ולפי אליהם, וחוזר (5n_m).

מספר נכדים

סבים וסבתות מספרים כי תפקידם משתנה בהתאם למספר הנכדים. לעיתים לסבים וסבתות להרבה נכדים ישנו קושי לארח בקביעות את כל המשפחה יחד. הסבתא הבאה מספרת כי מכיוון שיש לה נכדים רבים היא מתקשה לארח את כולם יחד, מה שהוביל לכך שהיא הורידה את תדירות המפגשים:

לא קבוצה אחת, כלומר מאז שיש לי כל-כך הרבה נכדים, זה היה... אבל ככל שהתרבו הנכדים גם הילדים עצמם לי להחליט את זה. נ' אמר לי יום אחד שזה די סיוט... את עושה וטורחת ועושה מאמצים שיהיה פה נעים ולא נעים. הילדים רבים, מתרועועים, אנחנו צועקים, אנחנו רבים... עזבי, אני נורא מצריק את זה שאת עושה מאמצים להפגיש אותנו. ואז עברתי למודלים של בוקוריים בשבת בחוץ, שיש בזהריים בחוץ, בקיץ... (9e_f).

מין הסבא/סבתא

ישנם סבים שמציינים שהם מעניקים ומתעניינים פחות בכל הנוגע לתפקידם הסבי, בהשוואה לבנות-זוגם, לסבתות.

הסב הבא טוען שאשתו מעורבת יותר בחיי הנכדים, וכשהוא נשאל לגילם של נכדיו הוא פונה אל אשתו לעזרה:

י': אה... ע' בן כמה... (אישה צונה בקרע: 13) 13. אמרתי לך, את הילדים
 ודברים כאלה תשאלי את אשתי, לא מתמצא (3זוחק).
 (11e_m)

סב נוסף מתאר את האהבה הרבה שמעניקה אשתו לנכדתו עם הנכות האינטלקטואלית, וניכר כי
 הוא אינו מעניק לה את אותה האהבה:

לא, אולי אפילו היא זוכה ליותר אהבה, במיוחד מ' (אשתו). במיוחד אהבה.
 וזה לא שהקשר נפגע על ידי זה, הפגיעה היא בה עצמה. לא בקשר... שאשתי
 היא אישה מאוד רגישה, נותנת לידיעה הזאת יותר אהבה ממה שהיא צריכה
 לתת לאחרים... היא נותנת להם אהבה, אבל האהבה שהידיעה הזאת מקבלת
 היא יותר, אם זה מביע לה או שצריך להיות קשה איתה, אני לא יכול
 לשפוט... היא סלחנית, אולי זו הדרך הנכונה... (7e_m).

סבתא לשישה נכדים מתארת כיצד בעלה ויתר באופן מודע על הניסיון לגלם את הדימוי של הסב
 המושלם, ולעומת זאת כיצד היא משתדלת לא לסרב למתן עזרה לנכדיה ולמעורבות בחייהם:

פ: לא יודעת, כי... לפני כמה זמן בעלי אמר אני החלטתי לא לרוץ "לסבא
 השנה" וזהו. בזה הוא לקח מאוד חירות עצמו, פשוט מה שלא בא לו הוא
 לא עושה. אני יש לי המון המון דימויים איך סבתא טובה צריכה להיות
 בעיקר, אני אמרת לך "דה פאונטיין אולף גוד" משהו כזה ואני באמת לא...
 אני משתדלת מאוד לא לסרב, זה ה... הידיעה שהם רוצים נורא אז אני נורא
 רוצה להיענות (9n_f).

מין הנכד

סבתות ציינו את מין הנכד כמשפיע על אופי הקשר, בתארן קשר קרוב ומיוחד יותר עם נכדותיהן.
 הסבים לא העלו את מין הנכד כגורם משפיע על הקשר הסבי. כך מספרת סבתא לשבעה:

הידידות... גם ה... כל הידידות הם אה... אני נורא אוהבת ידידות. אני אוהבת
 גם את הבנים, אבל אני אוהבת נורא ידידות. כי יש בהם את ה... ערך מוסף.
 הם יו... הן יודעות דברים שבנים לא יודעים לתת. יש להם איזה חום כזה...
 מתרפקות, ו... ו... מקסימות. צונג. נטו צונג" (18e_f).

סבתא ל-50 נכדים מספרת כי במהלך החופש הגדול היא יוצאת עם נכדותיה בלבד, משום שעל הנכדים היא לא משתלטת. יש לציין שבמקרה זה ניכר כי גם כמות הנכדים משפיעה, שהרי אם היה מדובר בשני נכדים בנים, ייתכן כי התמונה הייתה שונה :

קודם כל אני מאד מאד נהנית להיות סבתא. זה נורא יפה להיות מוקפת בנכדים. אני יוצאת איתם ב... בחופש הגדול אני יוצאת רק עם הבנות. כי עם ה... עם הבנים אני לא משתלטת, אז הם נורא מרשימים שהם בצונז (14e_f).

מין הורה הנכד

גורם נוסף שמשפיע על אופי הקשר הסביבי הוא מינו של הילד ממנו הנכדים. כך, סבתא לשניים מספרת כי היא לומדת מהמתרחש אצל חברותיה, שרבות מהסבות קשורות יותר לנכדים מהבת, משום שהכלה של הבן מהווה מעין סוג של מחסום עבורן. יש לציין כי היא לא מעידה על כך מגוף ראשון, שהרי עוד אין לה נכדים מביתה :

טוב עם סבתא מצד אמא זה שונה מסבתא מצד אבא... אני לא יכולה להגיד כי מ' אין לי נכדים, אבל מחברות שלי... זה יום ולילה שונה. מראיית: כשהנכדים הם מהבת לצומת מהבן? הסבתא יותר קשורה. הסבתא כאילו... יש לי חברה שיש לה 4 נכדים מקסימים מהבן. אז הקשר שלה עם הנכדים זה בחסיים, בחנוכה היא לוקחת אותם להצלה ובחופש היא לוקחת אותם לאיזה יום כיף. היא לא... להם יש סבתא וסבא עם ידם, אז היא לא ידעה... כלתה חמודה מאוד, היא לא... אני לא הייתי מסתפקת בזה. אני הייתי חותמת לרועה, הייתי נכנסת, מה שלא יהיה... עכשיו, הבת שלה ילדה בחו"ל, אז היא רק מדברת עם הנכד הזה שהוא מקסים, אני ביקרתי אותו שם בחו"ל, אבל בשבילה זה רק הנכד הזה קיים... את מבינה? יש... וזה לא רק היא. רוב החברות שלי לא מסתדרות עם הכלה ואז הן פחות מתעניינות בנכדים. אולי יש לי חברות סבתות מוזרות אבל זה מה שאני רואה... (7n_f).

סבתא נוספת מספרת על שוני ביחסים עם הנכדים מן הבת ומן הבן :

בת היא יותר קרובה לאמא... אה... יותר... לא כמו... כלתה זה אחרת ובת זה אחרת. אומנם שאני אוהבת עם את הכלות שלי, אבל זה לא כמו... בת שאת... יותר איתה (2e_f).

סבא לשבעה נכדים מספר על כך שכלתו עקשנית, ולא קיבלה את הצעותיה ועצותיה של אשתו :

תראי, עט...עט...עט הכלה - היא מאד עקשנית. מאד עקשנית. אשתי
הביאה לה כל מני אה... מומחים לכל מני בעיות שלו, וכמו לקיר... היא...
עושה את שלה. היא מבינה ככה, ו... אף אחד לא יניח אותה, ו... זהו זה. אי
אפשר להניח אותה, אפילו שמספרים לה שמקרה דומה זה... הרופא עזר לה,
הפרופסור עזר לה, וכדאי לנסוע לשם, כדאי לבוא בן-אדם, האיש הזה. כלום.
היא... היא נשארת במצב הזה ו... היא מחליטה ככה, והבן שלי הוא... אין לו
מילה. היא... היא מחליטה הכל. אז זהו. אשתי הביאה לה כתובות, וטלפונים,
ו... כל מני מומחים לכל מני בעיות. שוט דבר... עט הבן דיברתי! הבן אומר
"נכון, נכון, טוב מאד, מצוין" ולאחרת אומר "לא, ד' לא... ד' לא מסכימה".
לא בא בחשבון, וזהו. אין מה לעשות (4e_m).

סבתא אחרת אינה מציינת את הכלה כמי שמשפיעה על טיב הקשר, אלא על החינוך של הנכדים
שהינם ילדים של הבן, על התנהגותם שהיא רואה כחצופה ולא תמיד הולמת :

פ: נאיד היילדיט של הבן שלי, אז אני לא יכולה כרגע בדיוק לזכור איזה
התנהגויות, הם מאוד שונים מהיילדיט של הבנות. הם ילדים מאוד
טמפרמנטיים, לא תובעניים אבל הם ככה מאד מאד... אולי גם תובעניים...
אני לא יודעת איך לתאר את זה, למשל אה... לפעמים בא לי... לפעמים בא
לי לסתום להם את הפה קצת, את יודעת? אם נאיד הם לא עונים, מדברים
אליהם והם לא עונים, עכשיו זה גם להורים זה אותו דבר זה לא רק לי! זו
דוגמא לא מוצלחת, קשה לי כרגע להיזכר תיכף זה יבוא לי אבל דברים
שלא... שאני לא מתה עליהם. זה לא כל-כך הרבה זאת אומרת הם גם... אני
אוהבת מאוד את החינוך של היילדיט, באמת שלושת היילדיט... מאוד אני
אוהבת סק הכל את הדרכ שלהם אבל... אני אתן לך דוגמא הפוכה, לפעמים
הבן שלי פותח עליהם ככה את הפה ויכול לצצוק ולכעוס עליהם ואז לי לא
נעים, אני מרגישה שאני... מכאן אני רואה אצלם את זה, אני לא אוהבת איך
לפעמים הבן שלי עונה להם ולפעמים אני לא אוהבת איך שהם מתנהגים.
אבל אני לא מתערבת, בשום אופן לא בקטע הזה, אני לא אאיד לבן שלי אף
פעם, למה אתה צועק או למה אתה... בחיים לא. אני ממש חושבת שזה הצסק
שלהם בציור שאני ברוב המקרים נורא אוהבת את הקשר שלהם, איך
פילידיט, את היחס שלהם ואת הכבוד שלהם פילידיט, ההשקעות שלהם
פילידיט, הם באמת נהדרים (9n_f).

סדר לידה

נראה כי גם לגיל ולסדר הלידה יש השפעה על מערכת היחסים הסבית, כך לדוגמה סבתא לשלושה מספרת על הנכד הבכור, שעשה אותה לסבתא :

הגדול, אני כל פעם אומרת לו, אתה הבכור שלי... אבל זה הכי... כי הוא כבר יותר גדול. הוא ילד מאוד חכם, אז בכלל זה כבר אחרת, את יכולה לשתף לדבר איתו וזה שונה מהשניים שהם קטנטנים... שמצתי מסכתות שיש להם אחד יותר, אחד פחות, אבל אני לא חושבת... זה הכי כיף לחקק את שלושתם ביחד. מראיית: מה המשמעות של זה שהוא בכור מבחינתך? חוץ מזה שהוא יותר גדול?

הוא צעק אותי סבתא... לא יודעת, אין לי משהו חוץ ממה שאמרתי לך שאני יכולה אחרת להיות איתו, להתנהג איתו אחרת קצת. זה הכיף שלו שהוא הגדול... (8n_f).

סבתא נוספת, לעשרה נכדים, מספרת על ההתרגשות שמלווה את לידת הנכד הבכור :

אה הראשון... כאובן. ראשונים מתרגשים ו... אמנם כל אחד במקומו גם כן, כל אחד שגא אז אה... מתאהבים בו, אוהבים, אבל אה... הראשונים הם יותר אה... איך אומרים? יותר התרגשות, יותר אה... לא אותו דבר (3זחקת). (19e_f)

סבא לשמונה מספר על הקשר עם נכדו הבכור בן ה-17 שתחומי התעניינותו ופעולתו רבים, מה שהופך את השיחות עימו למעניינות מאוד עבור סבו. נראה שלעתים, על אף אזכורם של סבים וסבתות רבים את הכיף שבפן הילדותי של הקשר הסבי, יותר קל להם לתקשר ולמצוא שפה משותפת עם הנכדים הגדולים יותר.

לא, זה קשר אחר. עכשיו אה... עם הבכור, בן 17, כשהוא מצלצל, לי יש... ולי... כשאני אה... צונה לטלפון - יש לנו שיחות ארוכות מאוד. כי הוא... מלון ההתעניינות הוא הרבה יותר בולט. עכשיו זה היה בולט... אה, מאד פוליטיקה, הווי, וזה ו... הוא בחור אה... רציני. [...] וזה תצנוט לדבר איתו. הוא ממש אה... זה. ו... עם הילד זה, זה כבר לא... מחקי ילדות או דברים כאלה. כל אחד עם ה... איך אומרים, הפעילות המותאמת לילד שלו (4n_m).

מעבר לייחודיות הקשר עם הנכד/ה הבכור/ה, סבתות מציינות הבדל בקשר עם נכדים בגילים שונים, כאשר נראה כי באופן כללי הקשר עם נכדיהן הגדולים יותר (שניתן לנהל עימם דו-שיח, ושאישיותם מגובשת יותר) הוא משמעותי ועמוק יותר.

כך מספרת סבתא לשבעה:

והנכדים מקסימים, הגדולים ממם אלהים אותי וקשורים אלי, הקטנים פחות ככה, עוד לא באים ברצון לחבק אותי ולנשק אותי, צריק להגיד להם "אה... ה'נה הבאתי לך שקית מאתקים", "תני לי נשיקה תני לי חיבוק", ואחת אומרת "אני לא נותנת נשיקות רק חיבוק" (1n_f).

סבתא לשלושה מבטאת את הקושי לתקשר עם נכדה התינוק, ומתארת עימו קשר שהינו אינסטרומנטלי בעיקר, משום שהיא עוד לא מכירה אותו:

אבל הוא קטן. הוא רק נולד, אז עוד אין לי קשר איתו כל-כך מארות שאתמול הלכתי, קניתי לו צריסה וסדינים ודברים, ואם היום - תנור חימום, וכף מני "קסקואציה". אבל אה... זה מתחיל קשר. אי אפשר לאהוב אותם תיכף שהם נולדים רק. לא מכירה אותם (6n_f).

סבתא לתשעה מספרת על הקשר המיוחד עם נכדתה בת ה-15, עימה יש לה שפה משותפת רחבה. גם הקשר עם נכדה בן ה-5 מהנה עבודה, אבל היא מתארת תקשורת מסוג שונה עימו, ונראה כי הקשר עם הנכדה הבוגרת משמעותי יותר:

אה... חלף, לחלף מהילדים הייתי מוכנה לבלות איתם את כל היום וחלף מהם יותר קשה לי. הקטנים מאוד, פחות אה... פחות בא לי להיות בייביסיטר בעלם החיתולים והבקבוקים, יותר בא לי להיות עם הילדים שאפשר לדבר איתם כבר ולעשות איתם כל מיני דברים... תראי ד' (הנכדה) היא בת 15 כל האחרים הם מ-11 ומטה, זה הבדל, עכשיו ד' (הנכדה) היא גם באמת מאוד מאד בולטת, זאת אומרת, גם כשהיא הייתה בת 11 היא הייתה מאוד בולטת. אבל חוץ מזה היא ילדה בת 15 שקוראת המון ספרים ושיכולה, את יודעת, להסביר לי למה הספר הזה יותר מעניין מהספר ההוא, ולמה היא אהבת ללכת לקניון כזה ולא להוא, לא משנה, אבל באמת דברים שמעניינים אותה הם ילדים שם, הם דברים שם ילדות קטנות, אבל, אבל התקשורת מאוד טובה. האחרים הם ילדים קטנים, אהה, אני אהבת לשחק עם צ' (הנכד) שהוא בן 5, זאת אומרת, זה נחמד לי, אה... אבל שעה לא, עם ד' (הנכדה) אני יכולה

לבלות הרבה יותר זמן, כי ד' (הנכדה) יכולה להגיד "סבתא בואי נלך
למזיאון", זאת אומרת, זה סוף אחר של אה... של תקשורת (1e_f).

מרחק גיאוגרפי

גורם נוסף שביכולתו ליצור שונות בקשר הסביבי בין הנכדים השונים הוא מרחקם מן הסבים, שהרי
סביר להניח כי כאשר הנכדים גרים קרוב יותר לסבים, המפגשים ביניהם יתרחשו בתדירות גבוהה
יותר, והקשר יתחזק. חלק מן הסבים מתארים את השפעתו של גורם המרחק:

סב לשמונה, מתאר את השוני בקרבה לנכדיו השונים כתלות במרחק ממנו בו הם גרים, אך בו
בזמן מספר כי הוא מנסה לגשר על המרחק על-ידי מפגשים משפחתיים:

תראי, זה תלוי. תראי, האלו בארה"ב, אנחנו לזעזע רואים אותם לזעזע
רחוקות. זה, ר' הייתה חולה שנה וחצי, ואז ככלל לא ראינו אותם. עכשיו הם
היו בקיץ פה. אנחנו עוד מצט נראה אותם, בפברואר. לזעזע אלו שזעים במ'
(של מקום), גם כן. הם במית-הספר, והם... אה... אנחנו רואים אותם
בשבת, פעם ב... במקרה הטוב פעם בשבועיים. בשבתות. איפה שאנחנו מאד
מאד אה... שותפים ל... בהתפתחותם, בלידולם, זה אלה שזעים פה, בר'
(של מקום) היות ואנחנו קרובים, אנחנו הרבה בייבי-סיטר, אנחנו לוקחים
אותם מבית-הספר, ולוקחים אותם מהבן, ו... מאד מאד... אנחנו... זה יוצא
שאנחנו מתראים איתם שלוש-ארבע פעמים בשבוע. איתם אנחנו באמת יותר
אה... יותר... אני אוהב את כולם במידה שווה, לא... זהו, אבל איתם אנחנו
קרובים פיזי... איך אומרים קרובים פיזית ו... הכל. הם נהנים מזה... תראי...
אני חושב... אני חוזר על זה - אלו, הקשר שפה, הקשר מאד אינטימי ואנחנו
נפגשים שלוש-ארבע פעמים בשבוע. הם ישנים אצלנו לפעמים... ו... זה, ואנחנו
לוקחים אותם מהבן ומבית-הספר, ופה... הם הרבה פה. אה... שוב, אלו של...
מ' (של מקום), זה פעם ב... שבת, פעם בכמה שבועות. תראי, אנחנו
מנסים לחפות... איך אומרים... להוסיף - על-ידי אירועים שאנחנו עושים.
למשל עכשיו היינו כולנו, הזמנו את כ-ל המשפחה ל... אה... לביילוי בספרונס,
בדרום צרפת. כולם (נאמר בהדגשה) באו - מארה"ב וזה, והיינו ביחד ככה
אה... עם הנסיעות זה היה אינה, זה יצא עשרה ימים. ממש יום ולילה (4n_m).

סבתא נוספת מספרת כי המרחק הפיסי משפיע על התדירות בה היא רואה את נכדתה :

לא. לא כשהיא הייתה גרה ב' (שם של מקום) – פצט פסוץ, פשט. וצכשיו,
זה פצט... צכשיו זה מאד קשה. מאד קשה. אני לא יכולה לקחת אותה,
ולחזק אותה. זה... בטח נטל, וזה בלתי אפשרי אם אני צודקת (6n_f).

לעומת זאת, ישנם סבים וסבתות שטוענים שהמרחק לא משפיע על איכות הקשר עם נכדיהם.
סבתא ל-24 נכדים טוענת שעל מנת לאזן את כמות הזמן שהיא חולקת עם נכדיה, וכן כדי לתת
לבנה ולמשפחתו את הפרטיות והמרחק הנצרכים – היא אינה מבקרת את הבן שגר בסמיכות
אליה. כמו ילדיה האחרים – הוא ונכדיו מגיעים אליה.

פחות או יותר, זה די מאוּן. ואני באופן עקרוני לא נמצאת אצל הבן בא'
(שם של מקום, בו מתאוררת הסבתא וכן בנה ומשפחתו), יותר, באופן
עקרוני. שהם ירדשו שהם יכולים לגור בא' (שם של מקום) מבלי תלות של
"שבי" (חמות). את יודעת מה זה שבי"ר? חמות. זה... זה מילה... קשה. כל
הבדיחות על החמיות, באות מהשבי"ר עצמו. שהיא בודקת איך נראה הארון,
ובודקת איך נראים הכלים. היא מסתכלת, וכל הזמן אומרת מה שה... בוחנת
איך הכלי שומרת על הבן שלה. אז אני לא. וזאת הסיבה שאני מבקרת שמה
באותה המידה, לא.. כאילו שהם גרים בישוב אחר. רוצה לתת להם טווח אה...
פצילות חופשי (3n_f).

חיבור אישי / כימיה

סב לשלושה טוען כי הקשר עם נכדיו השונים משתנה לאורך זמן, וכי הוא מתקרב ומתרחק מהם
בתקופות שונות. לעתים יש לו חיבור חזק יותר לנכד/ה שהוא מבלה במחיצתם יותר זמן, ונראה
שהבילוי המשותף מעמיק את הקשר בתורו :

תלוי בזמן, אני אגיד לך את האמת, כש... אני חשבת על הנושא הזה פצט,
זה מאוד תלוי למי אתה קרוב יותר באותו זמן. זאת אומרת, אתה אהב את
כולם, אבל בוא נגיד, אם אני פחות מתעסק נגיד איזה זמן, שאין להם שום
פציות ושום דבר, אצל מ' נגיד ואני יותר אצל הבת של ל', אז אני יכול
להרגיש יותר במיוחד אצל הקטנצ'יק שהוא... חבירקו שלי כזה... הוא אהב
להתפנק קצת וזה, זה יוצא מאוד נחמד. נגיד ראיתי אחר-כך שאם נגיד
נמצאים יותר זמן עם הקטנה של מ', אז אתה מרגיש את הכיף כי היא יותר
עם מתפנקת ויותר כזאת עדינה אז אתה מרגיש את הכיף. זה לא שיש

קרובים או לא, זה זמנים כאלו. זאת אומרת, יכול להיות זמנים שזה משתנה.
 פעם לא ופעם כן, אם אתה לא רואה בזמן מסוים או משהו... זה תלוי גם
 באינסטינקטיות (7n_m).

סבתא לעשרה, מתארת מגוון בקשר עם נכדיה ומדמה כל אחד מהם לצבע אחר, הצובע את הקשר
 הסביב באופן שונה:

אני חיה איתם נורא נורא בשלום, המילה "שלום" ביני ובין הנכדים היא גולת
 הכותרת. אני נורא גאה בזה, כי אין לי כלום איתם, שום מוקש לא צומד
 בדרכי עם אף אחד. עם כל אחד יש לי את הצבצ של השיח והשיח המיוחד
 הזה, אבל זה קרה לי גם עם ארבעת ילדיי שגם כל אחד נוצר המשהו
 המיוחד הזה. השאלה את מי את אהבת יותר, אני תמיד מניח נורא צעיר
 מארתי שאני אהבת אתכם אחרת, לא יותר ופחות אלא אחר. אז מה זה
 אחר? נניח תדמינו צבצ'ים... אז איזה צבצ את אהבת הכי?... ככה זה צובד
 גם בין הנכדים, משהו מהסוג הזה... זה נורא מתוק, אני נורא שמחה עם
 התפקיד הזה (9e_f).

עוד עולה מהראיונות כי לעתים מה שמשפיע על טיב הקשר הסביב הוא הכימיה הנוצרת עם נכד
 ספציפי שלא נוצרת עם אחר, שתלויה לעתים באופיו של הנכד המסוים שגורם לסב/תא להיקשר
 אליו בקלות.

סבתא לשלושה מתארת את הקשר החזק שנוצר עם נכדותיה מיד עם לידתן, מה שטרם קרה עם
 נכדה הטרי. ייתכן כי במקרה זה גם מינו של הנכד משפיע על יצירת הקשר, אך היא אינה מציינת
 זאת:

... איך זה שילד שנולד לי ע... לפעמים את כל-כך אהבת אותי, כאילו את
 מכירה אותי, ואת חשה אלו ישר, ויש ילד שזה לא כל-כך הולך, שאין חיבור.
 אז אני לא יודעת אם לך שור את זה להריון, וללידה הקשה, או... או שזה
 בטבע ככה. אי אפשר לאהוב את כולם באותה מידה, את כל הילדים. אבל
 אני מדברת על זה שהם נולדים אה... כן, הנכדה שנולדה לי לפני חודשיים
 וחצי, הייתי בלידה שלה, זה לא מארתי. ואיך שהיא יצאה אהבתי אותה. גם
 בראשונה, ס' - בת שש, גם הייתי איתה בלידה. אהבתי את שתייהן ממש עם
 היוולדן. והבן הזה, הנכד, עוד לא התחברתי אליו, כאילו עוד לא... אתמול
 ראיתי אותו פעם ראשונה, ממש נגעתי בו (6n_f).

סבתא לשלושה מתארת חיבור רגשי שנוצר עם אחת מנכדותיה שהקשר עימה חזק מאד. היא מודעת לכך, ועל כן מתארת כיצד היא מנסה לשתף גם את הנכד הנוסף כשהן משחקות. כמו כן, הסבתא מציינת כי ייתכן שגם לגורם הגיל ישנה השפעה, משום שהנכד עוד קטן, ופחות קומוניקטיבי:

כן, האמת היא שנה משהו שנוצר מהתחלה, משהו מה... אני אפילו לא יכולה להסביר, נוצרה בינינו כימיה מיוחדת. וזה לא אני אומרת על עצמי אלא כולל ילדו מסביב... כי... היא התחברה אלי, ואני מאוד התחברתי אליה... מראיית: ממה זה נובע?

לא יודעת, נוצר... אי אפשר להסביר את זה בצורה לוגית, זה משהו שהתחבר ראשית מאוד חזק. זה באמת קשר מיוחד מהבחירה הזו... עכשיו, לגבי הנכדים האחרים – אני משתעשעת אחריהם, אבל זה באופן שונה, זה בסגנון אחר. אולי בגלל שהם צדיין קטנים אני לא יודעת, נראה בהמשך. אבל למשל אי שהוא בן שתיים וחצי, אז אני גם איתו מאוד משחקת וזה... אבל היא, כשאני איתו היא מאוד מלכה סימני קנאה. אז זה לא פשוט... אז אני נורא צריכה לדעת לתארן (12n_f).

כמו כן, סב לשלושה נכדים מספר על קשר מיוחד עם נכדו הצעיר, נעים המזג:

אה, אני לא יודע. תראי, הנכד השני, שהוא בן שנתיים, אני מוקסם ממנו כל הזמן בגלל האופי שלו. יש לו מן אופי כזה רק, הוא שונה נורא מהאחות שלו. אני מאוד אוהב גם את הנכדה. אבל אה... איתו יש לי יותר הרגשה קצת יותר נוחה כי הוא באמת יותר כזה רק, יותר אה... פחות, פחות אה... הייתי קורא לזה... פחות שתלטן. יש לו מלך אחר. ועושה רושם שהנכד השלישי הוא בעצם אותו מלך. מלך כזה... ילד טוב ירושלים. עושה רושם. אבל אה... אני, אני לא חושב שה... יש הבדל במידת האהבה שיש לי כלפיהם (1n_m).

סבתא לתשעה מתארת קשר מיוחד עם נכדתה הקטנה והכריזמטית, אותה היא מתארת כמיוחדת, מלאת ביטחון עצמי המוקרן החוצה, מה שגורם לסבתא להיקשר אליה יותר, לדבריה. ניכר כי היא מודעת לכך ומנסה שלא להפלות בין נכדיה למרות זאת:

עכשיו, יש ילדה בת שנתיים אצל יי (הבת) ושתי ילדות בנות שנתיים אצל צ' (הבת), ואני נקשרת יותר לקטנה של יי (הבת), אז אני צריכה קצת להילחם כשהם שלושתם ביחד. זה לא שאני לא אוהבת את אלה וכן אוהבת את זו, אבל הילדה של יי (הבת) היא נורא נורא מיוחדת בעיניי, נורא מיוחדת. זאת

אומרת, כל האנשים שהם בעיני תמיד נמשכים אליה. אה, אז אני צריכה להיזהר
 לפחות לא לעשות אינזשה תחושה של אפליה בין ילדים של זו וילדים של זו.
 אה... אני אראה לך תמונה אז תביני (צוחקות). תראי ילד עם כשהוא בן
 פחות משנה יש לו אישיות, היילדה הזו היא ילדה בנויה לחיים, זאת אומרת
 היא ילדה שמקרינה אינה סול של ביטחון עצמי ושמחת חיים, מאוד מיוחדת.
 עכשיו אה... היא מיוחדת, אני בטוחה. אה, אבל תראי, מה זה אומר? קשה
 מאוד לפרוט את זה, זה כמו להגיד מה זה כריזמטי. עוד לא הצליחו להגדיר
 מה זה כריזמטי, אז זו ילדה כריזמטית (1e_f).

אם כן, נראה כי בלתי נמנע שייווצר שוני בקשר הסביבתי בין נכדים שונים, וכפי שנוכחנו – גורמים
 שונים יוצרים שונות זו. חלקם של הסבים התייחסו בראיונותיהם למודעותם לכך ולצורך לנסות
 ולגשר על הפער שבין הקשרים השונים שלהם עם נכדיהם השונים.

סבתא לתשעה, שנשאלה האם השוני בקשר הסביבתי מדובר בינה לבין בנותיה – מתארת קבלה
 מסוימת של השוני בקשר, ובכל מקרה – אין התכחשות לשוני.

תראי, י' (הבת) מצלח את זה לגבי הילדים של האחרים, היא לא מצלח את
 זה לגבי הילדים שלה, זה עם לא קיים עם כל כך. תראי, אנחנו מדברים על
 זה אבל לא הרבה, זאת אומרת, זה מעבר לשיחות עם י' (הבת). למשל ה'
 (הבת) אה... ה' (הבת) יודעת שיש לי קשר מדהים עם ד' (הנכדה), היא עם
 יודעת כמה בחצי חיוק שש-ד' (הנכדה) כואסת עליה היא באה אליי. אבל זה
 לא עורר רגשיות, להיפך היא אומרת "את יודעת מה, אני אעלה אותה
 אליי שהיא תגיד לך כמה היא כואסת עליי, ואחר כך תחזירי אותה הביתה".
 אה... זה מדובר אבל לא הרבה. ועם ע' (הבת) הכי פחות, אולי בגלל ע-ע'
 (הבת) הבכורה אז היא, יש לה דפוסים דומים לשלי והיא לא, היא פחות,
 היא... היא מאוד וורבאלית ומאוד אקספרסיבית אבל היא לא מרבה להגיד
 "אני רואה שאת כואסת עליי, באי נדבר על זה" (1e_f).

קשיים בזהות הסבית

בניגוד למרבית הסבים והסבתות, שמתארים את הקשר הסבי כחיוני וכמחייה, וכזה המסב להם אושר ופעמים רבות גורם להם להרגיש פעילים ולעתים אף צעירים, קיימים סבים וסבתות אחרים עבורם הקשר הסבי אינו נתפס רק כזמן איכות, אלא הוא מתואר באופן אמביוולנטי ומורכב – כבעל פן חיובי ושלילי גם יחד, כנעדר משמעות מיוחדת או ככרוך בקשיים שונים. יתר על כן, למרות ריבוי החוויות הטובות העולות מחוויית הסבות, נראה כי ישנם חלקים מחוויית הסבות שאינם רק חיוביים. הלמידה על עצמי כחלק מהתהליך מגלה גם רגשות שלילים הן לגבי אחרים והן לגבי עצמי. החלק הבא יעסוק ברגשות אלו.

סב לארבעה, למשל, מתאר את חווית הסבות ככזו שלא שינתה את חייו: *"החוויה fe'fe סבא היא לא... פרט לזה שאני לאה ואני מספר לכל אחד שאני סבא, אז אה... זה לא שנה לי את החייט" (5n_m).*

הזדקנות

חלק מהסבים והסבתות מעלים את ההבנה כי הם מזדקנים, הבנה שנעשית ברורה או מתחדדת במפגש עם הנכדים.

כך לדוגמא מספרת סבתא לשניים על התחושה כי העולם התקדם והיא אינה מצליחה להתקדם יחד איתו, היא מספרת על הרגשתה כי היא נותרת מאחור:

כל הסבתות ככה. זה... באינשהו לי זה מתחיל להיות... את יודעת, אנחנו קצת מחוץ לשיחה... והם מדברים, אני לא יודעת על מה הם מדברים... אני בצד, ואני לא כל כך רגילה להיות בצד, אני תמיד רגילה להיות במרכז. (7n_f)

סבים וסבתות אחרים מספרים על ההבנה שיחד עם התואר החדש מגיעים רגשות נוספים הקשורים לזקנה, ועל הקושי בהשלמה עם כך:

אה, פתאום נופל עלי, ואתה לא יודע אה... ואתה... פתאום נראה לי... לא יודע, לא התלהבתי מזה בהתחלה, אבל זה קרה... לא יודע. כ'... תראי, איתי fens מאד רצתה להיות אה... בפוסקה ואס היא לא... יכולה (3וחק) אני לא התלהבתי מזה. זה כאילו שפתאום אני... (3וחק) נכנסתי לקטגוריה

אחרת (13חוק) אבא זה מה יש, מה לעשות. הנכדים חמודים, אז אתה משחק איתם. זה היה ד"ר קשה בהתחלה, להתרגל. כל אחד שאל אותך "כמה נכדים?" ומה פה, ומה שם... (15e_m).

סבתא אחרת מספרת כי עצם הכינוי "סבתא" המיוחס אליה גורם לה להרגיש זקנה:

מאז שאני סבתא, אני לא יכולה שקוראים לי סבתא, המחזות שלי קוראת לי "סבתא", אני בא לי... לחנוק אותה. [...] אני מרגישה ככה לא טוב עם זה. זאת אומרת זה, אם את שואלת מה גילי עלי עצמי כסבתא – זה לא טוב לי. הנכדים זה בסדר מאוד, ו... זה ככה, ו... שלא יאלצו אותי בת כמה אני. כי אני לא... אני... כי אני בורחת מזה כנראה, אני מתעלמת מזה. אני לא רוצה להיות אה... מואצרת כנראה, אני לא רוצה להיות הדימוי של סבתא עם הס'נר, הזקנה, עוד מצטעם מקל, ומוציאה את השניים התותבות (3n_f).

סבתא אחרת מספרת על הקושי בכניסה לתפקיד, בהתרגלות לסטטוס החדש של הסבות:

את הבאבא, מי אני? עברתי עם הנכדה הראשונה, כשהיא הייתה קוראת לי סבתא אז הייתי מסתכלת אחורה לחפש את סבתא שלי... בכלל לא הבנתי מה רוצים ממני, אני עברתי את הכניסה לתפקיד הזה לא כל-כך קל בהתחלה (9e_f).

קנאה בבני משפחה אחרים

רגש שלילי נוסף שחווית הסבות מזמנת לעיתים הינו קנאה. חווית הסבות מציפה על פני השטח את ההשוואה עם צמד הסבים והסבתות השני ואת המתח האפשרי בין הכלה לסבתא. מעניין לציין כי תחושות אלו מופיעות בעיקר אצל נשים.

סבתא לחמישה נכדים מסבירה כי הקשר עם כלה שונה במהותו מהקשר עם בת:

בת היא יותר קרובה לאמא... אה... יותר... לא כמו... כלל זה אחרת ובת זה אחרת. אומנם שאני אהבת גם את הכלות שלי, אבל זה לא כמו... בת אה... יותר איתה (2e_f).

סבתא אחרת מספרת מפורשות על כך שמשום שאין מדובר בביתה אלא בכלתה, אז היא נוהרת יותר, ומתערבת פחות, מה שהיה משתנה לו היה מדובר בנכדים מביתה.

בהחלט. ללא ספק. ללא ספק. כן. אני חושבת שאם זו הייתה בת שלי הייתי מרשה לצעמי יותר, ואולי הייתי גם מצורבת יותר. כיוון שזו לא בת שלי אני מאוד נזהרת, מאד מאד. בהחלט (12n_f).

סבתא לשלושה נכדים מספרת על הקושי בגילוי הכוח (הפוטנציאלי) שיש לכלתה, לגבי יכולתה לפגוש את נכדיה:

לצומת זאת כלתי, אם היא תמיד שהיא לא רוצה שיבואו, או לא רוצה... הבן שלי יצאוד, צלול להיות במצב שהוא יצטרך לבחור. היא עוד לא השתמשה בכוח הזה, אבל מחשבות שלי זה עובר, כי זה יכול להיות, למשל, אני לא יודעת... אבל, זה כוח שהוא מאד אה... מאד, הוא קייט, הוא סמוי, אבל הוא צל... והוא מתחת לפני השטח. אבל הוא ישנו, ככה אני רואה את זה (5n_f).

סבא אחר נמצא במצב בו הוא אינו מפחד שהכלה תרחיק ממנו את נכדיו, אלא שזה כבר קרה. ניכר כי במקרה זה אי-הקבלה היא דו-צדדית, שהרי הסב מספר שהוא ובת-זוגו התנגדו לנישואי בנו.

לא. לא הידדית... בהשפעת האישה, בהשפעת ה... אשתו של הבן, אין לנו קשר איתם. היא באה ממספחה מאד מאד מלמטה, ממש מלמטה. ואנחנו התנדדנו לנישואים האלה, ולא עזר כלום, הוא התחתן. ו... הצענו לאן שהצענו. כמו כן, הוא מציין את חוסר מוכנותה של כלתו השנייה לשמוע בעצתה של בת-זוגו בנוגע לטיפול בנכד עם הנכות האינטלקטואלית הפיסית, כפי שעולה בהמשך דבריו:

תראי, עמ... עמ... עמ הכלה - היא מאד עקשנית. מאד עקשנית. אשתי הביאה לה כל מני אה... מומחים לכל מני בעיות שלו, וכמו לקיר. מראיית: מה זאת אומרת?

היא... עושה את שלה. היא מבינה ככה, ו... איך אחד לא יניץ אותה, ו... זהו זה. אי אפשר להניץ אותה, אפילו שמספרים לה שמקרה דומה זה... הרופא עזר לה, הפרופסור עזר לה, וכדאי לנסוע לשם, כדאי לבוא בן-אדם, האיש הזה. כלום. היא... היא נשארת במצב הזה ו... היא מחליטה ככה, והבן שלי הוא... אין לו מילה. היא... היא מחליטה הכל. אז זהו. אשתי הביאה לה כתובות, וטלפונים, ו... כל מני מומחים לכל מני בעיות. שום דבר.

מראיית: ואתה ניסית לדבר? עמ הבן או איתה? עמ הבן דיברתי. הבן אומר "נכון, נכון, טוב מאד, מצוין" ולמחרת אומר "לא, ד' לא... ד' לא מסכימה". לא בא בחשבון, וזהו. אין מה לעשות (4e_m).

סבא נוסף מתאר יחסים מורכבים עם כלתו, אך נראה שהמוטיבציה שלו היא לשמור על היחסים עימה ולהפוך אותם לכמה שיותר טובים, כאשר סיבה אחת לכך היא שאין לה משפחה מצידה :

אה... דיברנו עם עם הבן, עם דיברנו, אבל... היות ואין לה משפחה (אומר
בסקט), לא... כלה שלי אין משפחה. הם אה... יוצאי אמריקה, ו... הם חיו
בקיבוץ. ו... אחרי שהאבא שלה נפטר לפני הרבה שנים, ואמא שלה לפני שנים
ספורות. אין לה שום דודים, אין לה... ממש אף אחד. ואנחנו המשפחה היחידה
שיש לה. אז באינשהו מקום לא רצינו אף פעם להגיע לתקף. לא רצינו לא...
להגיע למצב ש... את יודעת - התקלות כזאת... אה... "פרניציפונות" על כל
נושא, וזה לא משנה על מה. תמיד, רצינו פשוט להגיע את המצב, כדי
שאנחנו אי-פעם נגיע לצמח השווה על מה שהיא רוצה, והיא... תרד קצת
מהסולס, ותבין עם אותנו. את מה שאנחנו אוהבים לתת לידידים, לנכדים.
וכך באמת זה קרה. היא... היא עם מאד שמחה לבוא לבה. כן. כמו שאמרתי
לך - אין לה פשוט משפחה, יש לה רק את. אה... והוא עם רווק. בן עם בן
קרוב ל-40, משהו כזה. ו... זהו, הוא עם בן בא כל יום, כמעט כל יום שיש.
(1e_m)

הסבים מן הצד השני

סבתא לשישה נכדים מספרת על ההשוואה לזוג הסבים והסבתות השני, ועל התחושות הקשות העולות בשל ההעדפה של זוג הסבים השני :

והייתה לי הרגשה שהם מצדיקים את הצד השני, שיותר נעים להם לנסוע
אלהם, יותר נעים להם לבוא אליהם, יותר נעים להם, בקיצור. אז זה הטריץ
אותי בהתחלה וזה הם התחתנו ראשונים וזה היה לי קשה בהתחלה, כשהתחיל
צניין הסבתאות... הם נורא... הם אנשים נותנים נורא, אין בעיה שיש בערב,
תצאו, תביאו לנו רק את הידידים, תשאירו לנו אותם... והוא עושה נארות עם
היף והוא עושה...
זה הצניין שלה באמת לא נפתח, אבל מה יש לי לפתוח מה אני אגיד לו?
אתה אוהב אותם יותר ממה שאתה אוהב אותי? בלידה עכשיו של היף
השלישי, יצאה סיטואציה מאוד קשה לי, היא הלכה ללדת והם הביאו את
הקטנים ח' (שם של מקום) הם עוד זרו ב... ההורים שלה, הם עברו בינתיים
לא... (מנות של צרימ) (9n_f).

נראה כי אצל חלק מהסבים והסבתות קיים קושי בכניסה לתפקיד הסבות גם בשל הרצון להיות חופשי לאחר שנים של גידול ילדים ודאגה להם. הסבתא הבאה מביעה את הקונפליקט בין הצורך של ילדיה בעזרה ורצונה לאפשר זאת, לבין רצונה לזמן חופשי ולבילוי, וחוסר הנכונות לעמוד לרשותם בכל עת:

דיש רעציע קשיט, כעציריט ורועיט, את יודעת, עט לעבוד וטע לעלות והמון דעריט ונורא צריכט את הדייביטינג הנה, נורא צריק שיהיה איפה לשיט את היילדיט כדי לעצור לעצור. אז מצד אחד נורא בא לי לאפשר להט את זה, לעת לעת את זה, שיהיה להט דער כנה שהט יוכלו... את יודעת, לעלות מן אמא אדמה כלו שנותנת הכל ומאפשרת הכל, שאפשר לסמוך עליה ועל עושה את החייט שלהט נורא טוביט ואפשריט ומנה אני לא נעמלתי עוד. מצד שני... עט עוד לא נעמלתי מהרצונות האלה ואני עט רוצה לעשות ולעלות וכל הדעריט האלה ואני לא כל-כך בא לי שיפריעו לי בנה וזו התנשלות, יש רק 24 שעות ביממה. אז זה כאלה קונפליקטיט וזה המקומות האלה שאני מרגישה... (9n_f).

סבתא לעשרה נכדים, ביניהם נכד עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיזיות קשות, מתארת את המחיר שנושא עימו הקשר הסבי, שמגיע בשלב בחיים בו היא כביכול הייתה אמורה להיות "חופשייה" ולהקדיש את מלוא הזמן הפנוי שלה לעצמה, לאחר שסיימה את גידול ילדיה. לדבריה, הציפייה לחופש כמו נגדעה עם הפיכתה לסבתא, סטאטוס שלא בחרה בו. היא מספרת שרק לאחר שהגיע הנכד הביתה מבית-החולים, היא הרגישה שקיבלה אותו, והייתה מוכנה להיות סבתו, לאחר שבתחילה, כשרק נולד, ייחלה למעשה למותו. נראה כי הקושי שבקבלת התפקיד הסבי ליווה אותה בעיקר עם לידת נכדתה הראשונה (ללא הנכות).

כן, אני מהר מאוד קלטתי שדי נדפקתי, שנקד זה די דפיקה. פתאום יש ציפיות, כעסיט, "תחממו את החדר"... אני לא גידלתי את היילדיט עלי בטאפטרות המדחום. פתאום מה' (עט מקום) עד אלינו, הט מודיעיט לניו מה' (עט מקום) עט לא יהיו 24 מלכות בחדר הט מסתובביט עכשיו וחוצריט לבי. לא הנתי, לא קלטתי, לא הפנמתי ולא התחברתי לסטאטוס הנה. זה עלי, זה לא עלי... אני זוכרת פליטת פה של הבן העדול עלי יום אחד שהוא אמר לי בהקשר למשהו שהוא כעס עלי, משהו כמו... הרי רצית נכדיט!... ואמרתי לו, לא... זה לא בחירה עלי נכדיט, יש לי אוקיי, אבל... וזה קרה אני

חושבת עם הננייט הראשונים שהיו שלו, שזה לא בחירה שלי. התחושה הזו שאני כמעט לקראת שחרור והפנטזיה הזו שבגיל 18 הם הולכים ונעלמים ובצלי ואני חוזרים להיות לזו, התנפצה לרסיסים עם הנכדה הראשונה. פתאום עוד פעם מיטת תינוק, פתאום צורח לי פה מישהו בגילי כשהם באים, פתאום אני צריכה לשמור עליו... אני עוד פעם מוותרת על זמני החופשי. כל מה שלקראתו בנתי את חיי להיפרד, כובל אותי מחדש. והייתה בי התקוממות וכעס על הצניין הזה, אני חושבת שמי שאני היום כסבתא זה בזכות המשבר ההוא. כי אני לקחתי את עצמי בידייט והנושא של טבולות, של מי היףד... יש לי סיסמא שסבתות אחרות מתחלחלות ממני "הוא לא שלי!" מה זה הוא לא לפק? הוא לא שלי! הוא נמצא איתי, אני צריכה להחזיר אותו בשלום, אבל זה לא שלי (9e_f).

סבתא לשישה נכדים מתארת את הקושי בתפקיד הסבות, ואת העובדה שבעיניה הוא אינו זוהר כפי שנהוג לחשוב:

אני יכולה להגיד שזה תפקיד לא קל. שבנימוד לקטע הנורא רומנטי שיש סביב זה, זה עוד מחזור חיים שצריך לעבוד בו... זה לא נכון שזה ריבית, תמיד אלהים להגיד שזה הריבית וזה סוף התגובות שאני לא מתה על עצמי, שזה מה שאני אומרת אבל אם אני רוצה להגיד את האמת, זאת האמת שלי, שזה צבודה לא קלה. צבודה לא קלה ושוב יש את השאלה אם את עושה את זה טוב והאיום בזה שאולי את לא כל-כך... ותשאל את החברות שלי הן חושבות שאני מה זה... כי אני המון מושקעת בזה, את יודעת, אבל אני אומרת לך שזה לא מסתויט בשמחה בלבד. דבר ראשון שאני מרגישה זה צוף וצבודה, ונתינה והרבה... הסיפור של הנכדים, זאת אומרת יש בזה משהו נורא מתוק ונורא נחמד והם נורא מתוקים, בעיקר בגילאים מסוימים, אבל יש כאן איזה אספקט של... אני לא יודעת איך להגיד את זה... משהו של חובה בזה, את יודעת, זה כל-כך נורא להגיד את זה... המון צוף, למשל, את לא יכולה להגיד לא (9n_f).

נראה כי סבתא זו מרגישה שאין שום התייחסות לרצונות שלה, היא נקרעת בין הרצונות של הילדים, וכפי שהיא אומרת, היא ויתרה על כך שגם היא רצתה איזה שהוא תענוג במסגרת הקשר הסבי, כאשר הפתרון שלה בתוך ההיקרעות הזו בין רצונות הילדים היה לוותר על התענוג והרצון של עצמה:

ואחר-כך, הם מתוקים נורא, הם באים וכולם קופצים עלי אל אני זריכה להיות את השנה, כן? ולהיות נהדרת וזה, אבל בצצט מה שכל ילד רוצה שאני יהיה רק איתו וכמובן שאני לא אשה פה בסלון, שאני אלק להליכון שם, שאני אצייר איתם, בקיצור לקחת ממני ואני בכיף הייתי יושבת פה יום שלם עם הדולפים ומקשקשת איתם. אל מצד אחד זה נורא מחמא שהם קופצים עלי ואוהבים אותי נורא והם נורא רוצים חלקים ממני, אבל זה גם לתת אותם ואני נקדצת לפעמים מה... בסופו של דבר הפיתרון שלי היה שאני ויתרתי, ויתרתי על זה ששם אני רציתי איזה שהוא תצוגה פה. וזהו, ואז קל לי יותר אני פשוט יצאתי מהקונפליקט הזה על-ידי זה שויתרתי על צד אחד (9n_f).

אם בדברי הסבים שהובאו עד כה צוינו עייפות ועול הכרוכים בקשר הסבי, שתי סבתות אחרות, לנכדים עם נכות אינטלקטואלית, מעלות את הקושי בקשר הסבי שנובע מהקושי הנפשי הכרוך בעובדת היותן סבתות לנכדים בעלי נכויות. מעניין אם כך, כי בעוד הסבים והסבתות לנכדים בריאים מציינים את ההתמודדות עם עול פיסי בעיקרו, שדורש את נוכחותם הפעילה מול נכדיהם, בעוד הם בשלב בחיים בו מעוניינים לפעול למען צרכיהם האישיים, הסבים והסבתות לנכדים עם נכויות מדגישים את הדאגה והחרדה להתפתחותו ועתידו של הנכד/ה.

דאגות. לא, שלא יקרה משהו, שהכל יהיה בסדר, שיחזרו מהבית ספר בסדר, מה יש לסבתא? ו... ליהנות כשרואים ש... הכל זה הולק, מוצלח ובסדר. זה הנאה. כשילד בכיתה ב' שואל אותך "את יודעת מה זה נויטרון ומה זה פרוטון? ותקני לי ספר על ה... האטום" אז... אל בטח את נמצאת בשמיים. אבל, כשיש גם מצד שני ילדה כזו, שכואב לה עליה, ואתה יודע שאין בזה לעזור לה, הייתי הכל עושה, כדי שהיא תהיה כמו כל הבנות. פשוט אין... זה לא תרופה וזה לא... איך אומרים? לימודים, לימודים נוספים. לא עוזר. (20e_f)

סבתא לשלושה שאחד מנכדיה עם נכות אינטלקטואלית, מתארת את הקושי הנפשי שבסבות, בעיקר סביב הדאגה לילדותיה במהלך הריון:

כשאני הולכת אחורנית, לצומת הרבה חפרות שלי שחלומן היה להיות סבתא, אני לא הרגשתי את התחושה. אני אמרתי: "אם הם יעשו ילדים אל אני אהיה סבתא, אם הם יבחרו לא לעשות ילדים אל זה גם יהיה בסדר..." כך שכל הנושא הזה קצת לא היה קיים אצלי במין מחשבה עד שזה לא הכי. כשהיצי, קצת היו לי חששות אני מוכרחה להייד, במיוחד עם הבת הדולפה, כי גם היא

הייתה בזמנו פסית ולא יודעת... משום מה היו לי הרבה יותר חששות בקשר אליה. כשהיא דיברה על ילדים והיו קצת בעיות של להיכנס להיריון [...] אני מוכרחת לצייין שפה אני צריכה להכניס שהתקופה של ההיריון – לי הייתה מאוד קשה, כן? כי מצד אחד... במיוחד בראש שהתחילו הבעיות, כשהיא הייתה בשבוע ה-24, וכבר ידענו שה, בהיריון השני, יש תאומים. אז נכון שזה שמחה, אבל גם תאומים זה לא רגיל, רגיל זה להיות בהיריון עם ילד אחד, תאומים זה כבר מביא אותך למחשבה... למחשבות אחרות. אז מחנינת הצומס הנפשי שה, לי היה מאוד לא קל. לא שחפרתי בזה, אבל זה לא היה פשוט. כאובן שזה עוד יותר היה קשה אחרי שכולם נולדו, לתארן בין הדברים. אבל זה בשלב כבר יותר מאוחר... (17e_f).

סבתא נוספת מספרת על הדאגות והחרדות שמטרידות את נפשה כסבתא:

כן, ללא ספק. אני אומרת שוב, לצד זה יש דברים מאוד נחמדים, הרבה דברים נחמדים אבל אני לא יכולה לטעום את החוויות האלה שאני מרגישה אותם. ואני אומרת את זה כאילו בלי שזה... איך אני אגיד... כאילו קיימים כל הדברים, את יודעת שהילדים מתוקים ונחמדים ואת יודעת שזה עוד פעם החרדה שהם יהיו בסדר, ויש לו ככה והוא יש לו ככה ו... שיהיו בריאים, את יודעת שזה מתחיל להיות מספרים גדולים את מתחילה לחשוב סטטיסטיקה שמהו מוכרח לקרות, את יודעת זה לא יכול להיות שהכול... אז כל הדברים האלה שוב והדאגות האלה, ואני אומרת שהטוב זה מין קו אפס בזה, ומה שצומח ופופט לי יותר זה... זו אני, בכל אופן... (9n_f).

מעורבות מול התערבות

לאורך כל דיוחי הסבים והסבתות עולה שסבים וסבתות מאד מעורים בחיי נכדיהם ושותפים ברמות שונות בפעילויותיהם. תרומתם לגידול הנכדים באה לידי ביטוי בתחומים רבים, אך מאידך גיסא, הם מתלבטים ומהססים בכל הקשור לביטוי מחשבותיהם ורגשותיהם ולא כל שכן כשמדובר בהטלת ספק או בביקורת לגבי התנהלותם של ילדיהם. מטבע הדברים, רגישות זו מתעצמת כשמדובר בגידול נכד עם נכות אינטלקטואלית. בעוד סבים וסבתות לנכדים ללא נכות, קובלים לעתים על גבולות או על היעדר זמן מספיק של ההורים עם ילדיהם הרי שסבים וסבתות לנכדים עם נכויות מביעים דאגה על כך שהילד אינו מקבל מענה הולם לצרכיו המיוחדים.

הסבים והסבתות מהלכים על חבל דק ומונים שיקולים שונים בעד ונגד התערבותם בחיי משפחות ילדיהם. השיקולים מבוססים על תפיסת תפקיד הסבא או הסבתא לעומת תפקידיהם של הורים, כאשר לעיתים קרובות הם חשים שזה הזמן לפסוע צעד אחורה ולא להיות ב"חזית" בעת חינוך הילדים, כמו גם רצונם לשמר את הקשר הסביבתי ככזה שמאופיין בבילוי זמן איכות ובכיופים בלבד, ולא ככזה הנושא אופי חינוכי. עם זאת, נראה כי כמעט תמיד התמונה המוצגת היא תמונה מורכבת, וכי סבים וסבתות רבים דנים בינם לבין עצמם ומתלבטים לגבי מעורבות מול התערבות, כפי שיתבטא בציטוטים המובאים הבאים.

הימנעות מהתערבות

תפיסת התפקיד מבחינת סבים וסבתות רבים פירושה שתפקידם אינו לחנך, כפי שעולה בדבריו של הסבא הבא:

אני משתדל... אני משתדל להיות טוב אליה, הילדים צריכים להתחנך על ידי ההורים ולא על ידי הסבא והסבתא... הסבא והסבתא לא צריכים להיות בעלי תכונה של לשנות או לשפר את הילדות, אלא צריק להיות סבא טוב, וההורים צריכים להיות קצת יותר קשים, ההורים צריכים לעשות את זה, לא הסבא והסבתא. הסבתא שלי... אחת נספתה בשואה, והשנייה עלתה ארצה, אני זוכר את זה עד היום - סבתא מצד אחד אישה קשה, לא רצה אבל קשה, והשנייה טובה, סלחנית... ואני חושב שאני שייך יותר לצד הטוב, לא מנסה לחנך אותן... אמ כי לפעמים מראים צורק, צריכים להוסיף טיפ טיפה מעבר לתפקיד של הסבא והסבתא [...] אני מנסה בצורה של לצרוא לזה שהן יצריכו דברים טובים בצולמ הזה... לא ללבי ההתנהגות שלהן. זה לא תפקידי. תפקידי זה להיות אדם ישר, עד הסוף, וכל מיני תכונות של אנוש. זה נקרא חינוך, אבל לחנך אותן זה לא... (7e_m).

לסבתא הבאה חשוב באופן מפורש לא להיתפס כמי שמתערבת בחיי בנה ומשפחתו, ועל כן היא מקפידה לא לבוא אליהם (יותר מאל ילדיה האחרים), למרות הקרבה הגיאוגרפית והמגורים הסמוכים.

פחות או יותר, זה די מאוזן. ואני באופן עקרוני לא נמצאת אצל הבן בא' (שעל מקום), יותר, באופן עקרוני. שהם יראו שהם יכולים לצרוא בא' מבלי תלות של "שפיר" (חמות). את יודעת מה זה שפיר? חמות. זה... זה מילה... קשה. כל הבדיחות על החמות, באת מהשפיר בצבא. שהיא בודקת איך נראה הארון, ובודקת איך נראים הכלים. היא מסתכלת, וכל הזמן

אומרת מה שה.... בוחנת איך הכלה שומרת על הבן שלה. אז אני לא. וזאת
הסיבה שאני מקרית שמה באותה המידה, לא... כאילו שהם זרים בישוב אחר.
...לתת להם טווח אה... פצילות חופשי (3n_f).

סבתא לשלושה נכדים טוענת שהיא אינה מחנכת את נכדיה, שאין זה מתפקידה. עם זאת, היא כן
מציינת שהיא מעירה הערות עדינות בנוגע להתנהגות הנכדים שנראה שהיא מרגישה שהן
במקומן :

אני לא חושבת שהתפקיד שלי זה לחנך אותם, התפקיד שלי זה לפנק אותם.
תראי ברור שאני לא אתן להם... אני יודעת, לצמוד על הראש או דברים
שבאמת ההורים מתנגדים, תמיד זה בהסכמה של ההורים אני אף פעם לא
אעשה דברים שההורים לא מוכנים להם, אבל לחנך? לא. אני יכולה לאייט,
אני יכולה להגיד להם, זה אסור לעשות, בצורה יפה. אני יושבת, קוראת להם
ספרים, אני יכולה לשחק איתם במשחקים שהם אוהבים, תוך כדי משחק אפשר
לפצאם להציר להם כל מיני הצרות לטובתם, ככה לא מתנהגים, ככה כן
מתנהגים... מאוד בצדיות (8n_f).

מעבר לפן החינוכי, של התערבות בצורת חינוך הנכדים, ישנם סבים וסבתות שמתייחסים באופן
כללי להתערבות בחיי הילדים והנכדים, בהחלטות הילדים ובטיפולם בנכדים. כך, הסבתא הבאה
מצהירה על כך שהיא פשוט לא מעוניינת להתערב בחיי בנה וכלתה :

כלתי היא אישה מקסימה. באמת, אישה ממש נפלאה. דואגת, היא... היא
בסדר אמר. אני לא מתערבת, מצולק לא התערבתי. לא מצניין אותי, שיצא
מה שהם רוצים. הם הלכו איתי יום אחד לקנות סלון, ושאלתי אותם, "מה
מוצא חן בעיניכם?" הם אמרו לי - "זה". "מה דעתך?" אמרתי להם, "זה
נפלא, את זה כל-כך מתאים לכם... מה... יש לי טעם של לקנה, עזבו אותי".
הרבה פעמים שהיא שאלת אותי, אני מכבדת את רצונה. אני לא אומרת מה
דעתי, זה לא מצניין. אם בשם, "תצאו מה שאתם רוצים, תתחתנו איפה
שאתם רוצים. זה החיים שלכם. צבצים, ושמות - שלכם". אני לא מתערבת.
טוב לי - טוב להם. שלא יתערבו, ואני לא אתערב (3זחקת).
(6n_f)

הסבתא הבאה אינה מתערבת, משום שלדבריה אין לה מקום להתערב, בנותיה מציבות גבולות, הן
עצמאיות ולא מעוניינות שייעצו וייעצו ויתערבו באופן שהן מנהלות את חייהן. בעוד שבתחילת

דבריה ניכר כי היא הייתה רוצה להיות יותר מעורבת, שתהיה לה האפשרות להביע את דעתה, בסוף הדברים היא מספרת שפעם הייתה מבשלת ומביאה אוכל לנכדיה, אך היא הפסיקה עם זה בשל התחושה שהנתינה הזו הפכה לחובה, לחלק מתפקידה, ונראה שאין היא מעוניינת בכך. כלומר, למידת המעורבות יש סיבה נוספת, והיא החופש שלה לעשות כרצונה ולתת כרצונה:

אפשר להביע דעה (30חקת), אבל לא להתערב ולומר נחמדות "זה לא נראה לך" או... "אל תעשי את זה" או... זה. הבנות שלי עצמאיות. לא יודעת אם זה טוב או לא טוב, אבל הן עצמאיות [...] הן שנות את הטוב. אני סבתא שמקבלת אותם כמות שהם, כסבתא, עם הנכדים. אין לי שום תפקידים מיוחדים אליהם. באים אלי, אני נותנת להם חיבוק, נשיקה ואוכלים... שותים מה שהם רוצים. דואגת להם לכל דבר שהם רוצים. אני סבתא כזאתי לא מתערבת, לא מכניסה את האף שלי לאף אחד. כל אחד בבית שלו. בהתחלה הייתי כזאתי סבתא שהייתי משפלת, מביאה וצכסיו - לא. לא עושה את זה, כי ראיתי שזה לא הדרך הזאתי נכונה. כי הייתי כאילו שאני חייבת להביא, את מבינה? שאני הולכת כאילו שאת חייבת, שאת מתחילה עם דבר את כאילו.. שזה חובה. (2n_f)

סבתא נוספת מספרת על כך שהיא אינה מאד מעורבת בחיי נכדיה. נראה שהדבר נובע הן מקוצר זמן והן מרצונה שלא להתערב ולקבוע את מה שההורים אמורים להכתיב. עם זאת, היא מספרת על נכדתה, שלא מגדלים כראוי בעיניה, ועל רצונה להתערב להשפיע ולשנות במקרה זה:

אני בתור הורה הייתי מאד מאד מעורבת, ידעתי בדיוק אם היום יש לה שיצור מולדת, ואם שלום היא הייתה אצל רופא שיניים... אני לא, אני לא מצויה כל כך בפרטים, לפעמים אני אפילו שוכחת באיזה כיתה אחד הילדים לומד, למרות שבדרך כלל אני דווקא יודעת, אה, ימי הולדת וכל הדברים האלה. אה, אז זו מידת המעורבות הישירה, למרות שאני חושבת שאם היה לי יותר זמן אז הייתי טיפה יותר מעורבת. ומידת ההתערבות, זאת אומרת, אני כמעט, לא, אפילו בלי הכמעט, אני כמעט לא מנסה להכתיב או לקבוע או לומר מה צריך לעשות, בצד שכשהייתי אם אז ברור שם הייתי קצת יותר דיקטטור. ואם, אז זה אף פעם לא יהיה שאני אגיד לילד מה לעשות בנוכחות ההורה, אלא מקסימום, אני, אנחנו נעשה איזה שיחה ככה. יש ילדה אחת במיוחד שלדעתה, מדלגים אותה מאוד לא, לא כראות ציני, ואני הייתי מתה לקחת אותה, לנצר אותה, לנסות "לתקן" אותה במרכאות (1e_f).

הסבתא הבאה מסכמת את העמדה הסבית הזו, שמבקשת לא להתערב בחיי הילדים, ששרטטת לרוב את גבולות ההתערבות לעצמה, ומתארת את עמדתה זו בטענתה כי היא מהאו"מ.

להניח להם לחיות את החיים שלהם, לחנך את הילדים שלהם על-פי דרכם, לקנות מה שהם רוצים עבור הבית שלהם. אה... אם שואלים אותי, ושואלים – מדי פעם באמת יוצא ששואלים, אני נותנת תשובה כנה, אבל אני מצידו לא יוצאת התערבות, בודאי שלא ביחסים בין כלתי ובין בני. זאת אומרת גם אם אה... יש ויכוח מדי פעם, ו... ותמיד יכול להיות ויכוח במהלך הנישואים על דבר זה או אחר – אני אף-פעם לא לוקחת צד. אני מהאו"מ, אני נייטרלית. (5e_f)

סבתא נוספת אינה מרוצה תמיד מהתנהגות נכדיה, ולעתים גם לא מהתנהגות בנה אליהם, אך היא בוחרת שלא להתערב:

קשה לי כרגע להיזכר תיכף זה יבוא לי אבל דברים שלא... שאני לא ממהרת עליהם. זה לא כל-כך הרבה זאת אומרת הם גם... אני אזהרת מאוד את החינוך של הילדים, באמת שלוש הילדים... מאוד אני אזהרת סק הכל את הדרך שלהם אבל... אני אתן להם דאמא הסוכה, לפעמים הבן שלי פותח עליהם ככה את הפה ויכול לצצוק ולכצוס עליהם ואז לי לא נעים, אני מרגישה שאני... מכאן אני רואה אצלם את זה, אני לא אזהרת איך לפעמים הבן שלי צונה להם ולפעמים אני לא אזהרת איך שהם מתנהגים. אבל אני לא מתערבת, בשום אופן לא בקטע הזה, אני לא אציד להן שלי אף פעם, לא אתה אתה צועק או לא אתה... בחיים לא. (9n_f)

הסב הבא מתאר מצב של חוסר התערבות, שנובע מתדירות המפגשים. הוא סבור כי היות שהוא ובת זוגו פוגשים את נכדיהם אחת לשבוע, אז המפגש נעים ושמח, והם לא מעורבים במידה מספקת כדי שייווצרו חילוקי דעות עם ההורים:

מתוקף הנסיבות זה היה מתאים לנו, באמת מתאים לנו פעם בשבוע – זה מתוק. פעם בשבוע זה מתוק. אם היינו צמודים אליהם יותר מדי, והיינו כל היום, אז... את יודעת – באישהו זמן, באישהו... אה... היינו מציצ... לא... לא "תיקונים", היינו מציצים לא... לא צבא של אי הסכמה על משהו. עכשיו באלף שאנחנו רחוקים ואנחנו רק פעם בשבוע – אז הכל שח אצלנו. באמת,

אנחנו... כל-כך שמחים - גם אנחנו לראות אותם, גם הם לראות אותנו
(1e_m).

התערבות מסוימת בחינוך/ טיפול בנכדים

ואולם, לעתים התנהגות הנכדים מביאה את הסבים והסבתות לתחושה שהם חייבים להציב לנכדים גבולות, ובמידה מסוימת להתערב ולחנך, על אף ההצהרה והאמונה כי באופן עקרוני אין זהו תפקידם. תמונה מורכבת שכזו עולה בדברי הסבתא הבאה, שמתארת מצד אחד התווית דרך התנהגות מצידה, אך מצד שני הכרה בכך שאין זה מתפקידה לחנך את נכדיה, בכדי שילדיה ובני זוגם לא יחשבו שהיא רוצה להתערב ולנהל את חייהם. נראה כי מדובר במתח שהיא חיה כחלק משגרת חייה.

יש ילד שהוציא אותי מדעתי ב... השחתת הרכוש. הוא לרק אץ הכיסאות, כשהוא התרשן מאד, ונורא כעסתי. נורא כעסתי וצחקתי צלילי: "ככה לא מתנהגים בבית של סבתא" ו... אמרתי לו "אני אכה אותך". הם לא מכים בכלל, אצל הילדים שלי לא מכים, אני הייתי אמא מכה קצת. אה נתתי צל הטוסיק, נתתי צל ה... צל היד, הילדים שלי לא מכים בכלל. ואז אמרתי "אני אכה אותך". לא... לא העצתי לכלל הכאה.

...בטח. בטח. אני כל הזמן בולמת את עצמי. אני... יכולה להתרשן צל הזמן דברים. כמו שאמרתי שאני מזמינה אותם לצמוד עם נצליים צל הכיסא המרופד, אני לא מרשה להם לקפוץ עם נצליים צל הספה. ו... אני לא כל-כך נותנת להם את האבולות הברורים... מה מותר אצלי. מה שאסור היה לילדים, מותר לנכדים. והאבולות לא כל-כך ברורים. החל בסוכריות טופי שכל הזמן אני נותנת להם, כפרסיס, וקרטיבים, וככה באמת ב... להפוך את הבית עם הקפלה ו... אבל הם מסדרים אחר-כך.

...אני לא רוצה שהם יגידו אחד לשני "אמא שלך, מה היא מתערבת, מה היא חושבת". אני את המושל "אמא שלך" / "אמא שלך" / "אמא שלך" "אבא שלך", קבענו שאסור להגיד את זה. אני לא יודעת אם הם לא אומרים, אבל אנחנו מדברים צל זה בצדוף. אם צריק להגיד "אמא שלך" אז תגידו לאמא שלך. אז אה... אני יודעת שאני לא צריכה לחנק, אבל אה... נפלט. נפלט לפעמיים.

[...]

לא, לא, אני... אנחנו... אני חושבת שגם אני לא צריכה לחנק. בהחלט לא. להתערב בכלל בחינוך, לא מ... בכלל הילדים, הביולוגיים, אלא בכלל הבני זוג. [...] אני כבר גם לא מחנכת את הילדים שלי. אני... הרי אומרים צל

הורית שהם צריכים להיות כמו שלושת הקופים: לא רואים, לא שומעים, לא מדברים, אבל פותחים את הכיס (3n_f).

על אף שהתנהגות נכדיה אינה נאותה תמיד, ועל אף הבנתה כי כשהיא אינה מרוצה גם הוריהם אינם מרוצים, הסבתא הבאה אינה מתערבת ואינה מעירה לבנה ולכלתה על כך. עם זאת, לעתים היא כן עושה אקטים שמטרתם להגיב להתנהגות זו של הנכדים.

אני לא פתחתי פה, אני לא חושבת, אני לא יכולה להיזכר אפילו בפעם אחת שאמרתי להם "למה אתם לא אומרים להם ככה, או למה אתם..." לפעמים הם יכולים לראות... כי אני חושבת שבאותם רגעים שאני לא מבסוטה עם הם לא מבסוטים, זאת אומרת כולנו רואים שהם אומרים להם מאה פעם לכו תתקלחו נגיד, או משהו מהסוג הזה, זה הדברים. באמת, עד כמה שזה שולי, באמת עם בכמות. אבל למשל זה משעשע שהם לא צוניים, הם יושבים מול הטלוויזיה זה... מה שאני עושה לפעמים אני פשוט מסתלקת, את יודעת? לא מסתלקת הביתה, מסתלקת מהאזור. ואני יכולה לתת להם למשל לקרוא לי אז שלושה פעמים שקצת ירגישו איך זה כשלא שומעים אותם. אבל זה מאוד מאוד מיותר, אני לא אוהבת את זה (10n_f).

לעומת זאת, לסבתא לתשעה, יש עמדה מגובשת וישירה על נכדתה ועל התנהגותה הלא נעימה. היא מספרת כי אם הייתה ילדתה, היא הייתה מחנכת אותה באופן שונה, אך היות שהיא בתפקיד הסבתא, היא משתדלת למרות הכל שלא להתערב. היא מוסיפה שהייתה רוצה לדבר על כך עם ביתה, אך מתקשה לעשות זאת.

והילדה בת ה-7 היא מכשפה, היא הילדה הכי מכשפה שאני מכירה, וחולץ מזה היא נורא לא מנומסת, זאת אומרת, היא פשוט לא נצימה בצניי. הייתי מתאפקת מללת לה פליק, אבל הייתי לפחות אומרת, הייתי פשוט מתעללת ממנה עד שהיא תגיד את זה נכון, כי היא יודעת טוב מאוד איך להגיד את זה. היא יודעת מה זה בקשה ותודה, ולחכות עד שאימא אומרת את המשפט לפני שנכנסים לה לדיבור וכף זה, ובתי צ' (הבת) מכף מיני סיבות שקורות באישיות שלה פשוט לא, לדעתי נותנת לה אה, היא מאוד לא עקבית ב... כי צ' (הבת) היא ילדה, היא בן אדם מנומס ואדיב ונחמד, היא פשוט לא עקבית, ובצורה עוד הרבה פחות עקבית, ובניהם יש חוסר עקביות, אז והילדה באמת מכשפה... אם היא הייתה ילדה שלי הייתי מחנכת אותה אחרת. אבל זה

נכון לגבי כל בית, זאת אומרת, אני לא, אני עכשיו לא האימא אני עכשיו הסבתא. אז אני משתדלת לא להתערב.

...יש לי הרגשה שאני לא מדברת מספיק גלויות, איתה במיוחד על דברים בעייתיים, משום שהיא נמצאת בכאלה סטרייט וכאלה לחצים, היא נורא נחמדה ונוחה, וכאילו לוקחת הכול בקלות, ומאוד קשה לי להעלות איתה דברים, אני עושה את זה בצורה כל כך עקיפה, אני מניחה שהיא מבין, אבל אני יוזמת את זה הרבה פחות ממה שהייתי רוצה. הייתי רוצה לשים את זה על השולחן ולדבר על זה גלויות, הבעיה העיקרית היא שפדצתי בעצמי, בעצמי בא מרקע שונה, ודפוסים הנימוס שלו שאפים לאפס. זאת אומרת, הוא דואג לארוע מאוד לאיק צריק להתנהג (1e_f).

סבתא אחרת מנסה שלא להתערב יתר על המידה, משום שהיא טוענת שמעורבותה נתפסת לעתים כמוגזמת. לצד זה, היא מספרת על תיווך בין ביתה לנכדתה בשעת משבר ביניהן, תפקיד שנראה שיש לו מקום בדינאמיקה המשפחתית.

זאת תמיד הייתה הדינמיקה שלי - צריכים אותי, אני שם. לא צריכים אותי, אני קצת שומרת מרחק... יש לי נטייה להתערב יותר מדי, וכואבים עלי. אני לא רואה את זה כהתערבות, אבל כואב...

...בגלל שאנחנו כל הזמן מפנקים אותם, אין לנו שום מחויבויות להתנהגות שלהם אז... היא לא מדברת יפה עם אמא שלה. מה שכן, היום קורה שאם הדברים מציצים לה עד נפש, אז כשיש לה כל מיני משברים דוקא בקשר של אמא שלה, שם בכ' (שם של מקום), אז היא מתקשרת אלי ואנחנו יושבות ככה שצ'צ'צ'ים, והיא בוכה ומספרת ואחר כך אני הולכת לבת שלי ומנסה... מצירה את תשומת לבם לכמה דברים, וזה עובד. זאת-אומרת, כואב מרוצים מהקשר הזה הביתי... הישיר מאוד שיש לה. היא לא... עכשיו, אם אני אשאל על החבר שלה וזה, היא נסמרת כמו צדפה ולא רוצה... על הדברים המאוד שלה, היא לא תספר לי. אבל כשהיא רוצה את התיווך שלי, היא מניפולטיבית בצורה בלתי רגילה... אז... גם הסבתא שלה מניפולטיבית אז... כואב מניפולטיביים סק הכול, כשרוצים משהו. אז אני יכולה... בואי נגיד מ-1 עד 10, היחסים איתה זה 7. מה זה ד? שלא תמיד... הייתי רוצה שהיא תתקשר, לא שאני רק אני... אז אני מצלצלת והיא לא מקבלת טלפונים, היא לא מחזירה טלפונים, רק sms. אני לא בדיוק... ב-sms אני יכולה לקרוא ולכתוב לה 'בואי תתקשרי, חמודה', זהו. יותר מזה אין לי סבלנות... היא רגילה לכתוב מליצה שלה אז היא שולחת לי מליצות שלמות... אז זהו... (7n_f).

ביקורת על ההורים

מעבר להתערבות כדמות מחנכת, ולביקורת על התנהגות הנכדים ועל הגבולות שמציבים להם ההורים, לעתים לסבים ולסבתות ישנה ביקורת על התנהלותם של ההורים מול הילדים, שמתבטאת בעיקר בביקורת על חוסר השקעה בילדים, חוסר תשומת לב להיבטים שונים, בילוי זמן איכות מועט מדי במחיצתם, אי דאגה לתזונה הולמת.

סבתא לשלושה נכדים מביעה ביקורת רבה על ביתה, בנוגע להאכלת הנכדה ובילוי זמן איכות עימה. כאשר הנכדה אצלה היא מתנהגת באופן שבו הייתה רוצה שביתה תתנהג, והיא גם מעירה לבת. עם זאת, היא מספרת שלחתנה יש מזג חם וכי הוא מתעצבן מהר, כך שהיא לא מרבה להעיר לו, ושלא ניתן לנהל עימו דיאלוג מועיל, ויש בה גם צד שלא רוצה להתערב. בסופו של דבר, היא רואה עצמה כמעורבת, ולא כמתערבת:

כ: תשמצי אה... יש בינינו אה... כל אחד מהצד שלו מביט אל הילדים אחרת. הבת שלי, למשל, ח' - היא נלד אכף. זה לא מצניין אותה האכף. כשהיא הייתה פה אז היא אכף - בוקר, צהריים, ערב. ממש הקפדת, כי אנחנו אכפים אה... והיננו בחופש. אכף הבת שלי לא כל-כך מקפידה, ואל זה יש לי קצת כעס עליה. כעס... אני כל הזמן מצירה לה.

כ: היא לא מקפידה, היא לא מצניין אותה אם היא אכפת או לא.
כ: כן. הבת שלי, היא לא מצניין אותה אם היא אכפת או לא. את מבינה?
היא יכולה לאכול בשמחה ארוחת צהריים. זה לא בראש שלה הצניין של אכף.
אין לה מודעות לאכף. אין לה, אין לה. וזה קצת מפריע לי. כי היא פשוט לא אכפת הילדה, היא נראית אה... מה זה, לפרוק. אפשר לספור את הצלחות שלה. לבת שלי אין מודעות של אכף, ולא רק אכף, פירות. אני אומרת לה אחר-צהריים "תני לה בננה", היא אכפת. אם היא פה היא אכפת בננה, ומנא, אני נותנת לה מה שהיא אוהבת. ואין להם את ה... זה, וזה מכצ'ס אותי. מכצ'ס, אני לא יודעת אם מכצ'ס זה... צר לי ש... על הדבר הזה. זה כל פעם אותו סיפור - "תני לה אכף, תני לה אכף". זה הדבר היחיד שמפריע לי אצלה (צוחקת). השאר אני... זה בסדר, שיצא מה שהם רוצים. מה גם שיש פה גם בצל, אז את לא יכולה... זה לוט.

...עם ס' הייתי מקדישה לה יותר זמן איכות. ואני אמרתי לביתי - "תשבי איתה כל יום שעה". כאילו... לורקים את הילד לטלויזיה, או למחשב, מתפטרים ממנו... והחיים סבבה וקלים. אמרתי לה, "אני חושבת שכל יום את צריכה לשבת איתה שעה", פשוט לשבת איתה, לשתף זה זמן. דברים שאני עושה עם כל אחד מהילדים שלי עד היום. כל אחד בתורו - מזמינה אותם לבית-

קפה, ללדידה, אוכל או ארוחה, או יושבת איתם סתם אה... לכוס קפה. אין להם את המודעות הזאת של זמן איכות. רוצים להיפטר - מחשב, שמיס סרט, שמיס להם... טלוויזיה, אבל מה שהחתן שלי אמר, שמה שיצא טוב, שהוא זר פה, שהם זרו פה - (באווה) שהיא לא ראתה טלוויזיה כמעט. כן, היא כל הזמן הייתה צסוקה. לא זרקנו אותה למחשב ולטלוויזיה, שמנו לה אליה, ומנה הוא היה מבסוט. מנה, כי כל הזמן הוא דחף אותה לטלוויזיה, ולמחשב, וכשהיא פה - סבתא לא אוהבת טלוויזיה. אז היה לו קצת מנה.

כ: מתעצבן מהר? כן, הפיוזים קצרים אצלו. הוא מאד שתלשן, מאד רוצה שנה יהיה כמו שהוא רוצה. הוא מאד רוצה שהיא כל הזמן תהיה נקייה, אה... ואני אין לי כוח להיכנס איתם לויכוחים. פעם אחת אמרתי להם - היא ילדה, כי היא הייתה בת ארבע, שלוש. זה הילדות שלה - להתלכלך, ולנסות דברים ו... כאילו, מה? היא באוניברסיטה?

כ: הם צודק, הם חושבים שהיא צריכה להיות כבר בת 15 או בת 10, אני יודעת? אבל אני לא נכנסת באמת לויכוחים בקטע הזה. אני מאד מבינה שנה... חיים שלו, והוא רואה את הילדה, הוא רואה את צורת החיים, את הלידול - ככה. ו... כמה עצמים הצצתי להם ללכת להיות אה... בחול, בקורס ל... הורים. אמרתי להם שטם אני לא ידעתי, וזה לא מלמדים בשום מקום. אפשר ללמוד את זה באמת, אפשר ללמוד.

כ: הוא רק שמע קשה לנהל איתו שיחה רצינית כאילו, או... ואני טם לא מוצאת את עצמי... רוצה לעשות את זה, להתערב להם. לא נ... אני מצורבת. אני לא מתערבת.

כ: זה אומר שאני לא מתערבת אה... בכל מני פרטים. אני לא נכנסת להם. אני יודעת דברים, אבל אני לא... שואלת למה, וכמה, ובטח שלא איתו. חוש לי מאד שהנזילות שלהם תישמר, ולא להתערב. מאד חוש לי. אני לא לוחצת. רוצים לבוא - תבואו, אל תבואו. אני לא... מה... אימהות האלה, שכל יום שישי יבואו, אני לא לוחצת. מתי שתרו - אני פה. זה החיים שלי, אני מבינה שיש להם את החיים שלהם... משפחה... (6n_f).

ישנם סבים שבחרים להשמיע את דבר הביקורת שלהם. יש כאלה הבוחרים את הדמות במשפחה שאתה אפשר לשוחח בחופשיות ולהתחלק במחשבות ובהשגות לגבי גידול הילד, ולמרבית ההפתעה אלה אינם בהכרח הילדים הביולוגיים אלא לעיתים דווקא בני או בנות זוגם. כך בדברי הסבתא הבאה:

קודם כל אני מדברת עם בעלי, הרבה פעמים אנחנו כאן מדסקסיט בינינו דברים, יותר קל לי לדבר עם הכלה שלי מאשר עם הבן שלי כי יש בינינו מערכת יחסים מאוד טובה. היא מאוד קשובה ו... לא רק קשובה גם מאוד משתפת. והיא גם הבינה שכשני אומרת משהו זה לא מתוך רצון לתקוף או לבקר אלא שזה כדי לחשוב, לראות עוד אפשרויות של התנהלות. אז מדברים בעיקר איתה ולפעמים יש דברים שאנחנו לא נועצים בהם, אנחנו מאוד שוקלים את מהלכינו הייתי אומרת. זה לא איזה שהן נהיות ספונטניות, ממש לא (10n_f).

גם הסבתא הבאה בחרה לדבר עם כלתה, ולא עם בנה. מעבר לכך, נראה שהיא שוקלת את מידת התערבותה, ועושה כן רק כשהדבר נחוץ.

נ: זה תלוי לאילו של צניין... אני אתן לך דוגמא: האמא של הילדים היא רקדנית והיא עוסקת ב... היא לימדה במתנ"ס בשעות אחה"צ והצרכ והילדים בבית ובסנה האחרונה, חוץ מזה היא התעסקה בעוד משהו ולפעמים הילדים לא ראו אותה... ואל זה אני החלטתי להעביר. אני דברתי איתה והיא הבינה ולדעתי הילדים גם הבחירו לה כל מיני דברים, בדרכם שלהם. כי אני חושבת שמה ש... מהניסיון שלי ולא רק הניסיון גם הידע שלי, כי גם אני הייתי פעם... אני ראיתי בדיוק אחד ועוד אחד כמה הוא שווה. אני ידעתי לכן יובילו דברים, שצדתי, לא ידעתי כי כל ילד מתנהל בצורה שונה וגם מהניסיון שלי עם הילדים שלי ואני אמרתי שיש דברים שחייבים לשים להם סטופ, זאת אומרת שזה יהיה לא טוב. ולשמחתי היא הבינה, היא בהחלט הבינה את הדברים והסנה היא למשל לא עובדת, היא לקחה שנה להתאפסות ולבהתארכנות החשיבה כי היא הבינה את ה... אז יש דברים שאני אומרת עד כאן, זאת אומרת שאני לא יכולה לראות ולא להעביר. יש דברים שהם פחות חשובים, שאפשר איכשהו...

יש לי סדרי עדיפויות בקיצור. אני עושה את זה כיוון שחשוב לי שהדברים יהיו סבירים. במקומות שהם לא קריטיים שזה לא קרדינאלי אז... אז זאת ההתנהלות שלה, אז מה? והילדים מתפתחים נפלא אז מה אני אתחיל לפספס בכל מיני... ניקיון של בית אלו... זה אני לא, זה שאמא שלה תעשה, לא אני! אז כק שיש...

מראיית: איך הבן שלך הציג להתערבות הזו?

נ: אה... בהתערבות הוא לא היה נוכח, הוא לא היה נוכח, הרבה פעמים אני מדברת איתה לבד. הוא לא מת על התערבויות בכלל, הוא נתן לי להבין את

זה פצע ואני קלטי את זה. אני במידה מסוימת שוארת מרחק זאת אוארת
אני... ברורית לי האבולות (10n_f).

סבתא לתשעה, תרמה מבחינה כלכלית, מה שאפשר לה להשפיע על סדר היום ואופן הטיפול
בנכדים. כלומר, באופן עקיף, העובדה שהיא מימנה את הטיפולים השונים, אפשרה לה להשפיע.

אני פשוט אוארת לי, במקום להתווכח איתו, תלדי לי שהכסף בא ממני, אז
זה לא ויכוח על התקציב המספחתי אז אני מימנתי את הקלינאי תקשורת
ואת הרכיבה על סוסים, ואת כל הדברית האלה, וזה כמובן דרש סוף על
מאורעות שלי כהתערבות, לא רק מאורעות, אבל זה התקבל, זאת אוארת,
מבחינתו כל עוד אני מימנתי את זה, אז לא הייתה לי בעיה עם זה.
אז פה אני כן התערבתי ברמה של עצמה, אם היו עושים ההיפך אני לא הייתי
כואסת, אבל אני שמחה שהם קבלו את עצמתי (1e_f).

ביקורתם של סבים וסבתות לנכדים עם נכויות על ההורים

כשמדובר בנכדים עם נכויות, הביקורת שזורה לעיתים בכאב ובתסכול, שכן הסבים והסבתות
חשים שהילדים זקוקים למענים ייחודיים אשר ההורים אינם מספקים.
כך, למשל, בדברים הבאים:

אני לא יודעת איך הם לא ראו, הם שכחו כי היא הייתה מתוקה, והיא הייתה
יפה. אני ראיתי מיד... מתוך ניסיון כאורה, וכ(בהדגשה) אמא, ש... כל
הכישורית של אה של תינוק בן 13 חודש - אין לה. שם דבר. שם דבר.
ראיתי מה יש בצנייט בקוחות, וכך הצת הייתי בדעה שלא עושים מספיק
לתיקון הדבר, עד היום לא עושים מספיק... (18e_f).

הסבתא הבאה מדברת באופן ספציפי, על אהבה, שנכדה עם הנכות לא קיבל מספיק ממנה,
לדעתה:

נראה שלא הייתה כימיה בינו לבין האמא הרבה. ואני חושבת שזה הסיבה,
שהוא לא קיבל מספיק אהבה הילד. אני לא יודעת... אולי זה אני טועה. אבל
ככה מה שאני חושבת - ילד צריך הרבה אהבה (2e_f).

אם כן, ישנם סבים שמרגישים שההורים לא עושים מספיק עבור נכדם/ נכדתם עם הנכות. לסב
הבא מפריע שההורים לא מיידעים אותו, ולא עושים מספיק, ועל כן הוא בוחר להתערב במופגן.

במהלך הראיון הוא משתף בכך שאם לא יקבלו את עצתו הפעם, הוא מתכוון "לעשות מהומות".
נראה שמאד חשוב לו לתרום ולקדם את נכדתו וכי קשה לו עם העדר ההיענות מצד ההורים.

מצורף לא הייתי, הייתי מודע כל הזמן. מצודכן... מצודכן אבל לא מצורף...
למעט הדברים שאנחנו עושים שלא על דעתנו, אנחנו לא מצורפים הרבה, לא
בגלל שאנחנו לא רוצים בגלל שלא מצורפים אותנו. ואנחנו עושים דברים שכל
דעתנו כמו דברים שהם לא... הנה, עכשיו מצאנו, אני מחכה לטלפון לגבי
רופא שמישהי המליצה לי, שאחרי הפגישה הזאת אני אתקשר אליה... שאמרנו
שאתם לא ילכו לזה, אז אני... עושה פה קצת מהומות. בשני מקרים לפחות
הם לא שמו לבתובות שאנחנו נתנו להם... כלומר, אני מוצא שאנחנו מחפשים
כל אכן להפוך והם... יש להם את הידיעה, הפיקציה שלהם, שאני לא רוצה
להגיד שזה נובע מזה שאנחנו מציעים משהו... (8e_m).

סב אחר מספר על כך שהוא עושה דברים עם נכדתו בהסתר, משום שהוריה לא מאפשרים זאת
בחינוכם הנוקשה. מעניין שהמקום המתסכל, של הרצון לתת שנתקל בחוסר היענות מצד הורי
הנכדה, הוביל את הסב והסבתא לשנות גישה, לא להתעצבן, ולנסות להימנע מחיכוכים עימם. כך,
נראה שבמקביל הסב מנסה שלא להתערב ולוותר במקומות שבהם נתינתו לא מתקבלת בשמחה,
ועם זאת הוא מוצא את ההזדמנויות לבטא את אהבתו ונתינתו, גם אם לשם כך הוא מסתתר
מבנו.

ואני בורח איתה לאחד החדרים שלא בדיוק יראו... אבל הייתה נהנית אז אני
נהנה עוד יותר. אתם הם היו יותר קואופרטיביים איתי, פתוחים, אז זה היה
משהו אחר, לא הייתי צריך להשתמש בדברים האלה... אבל - זה אסור, זה
אסור וזה אסור... הם מדגלים לפי איזה ספר שאני לא מכיר אותו.
...בואי נגיד ככה, זה גם מה ש' (אשתו) אמרה, אנחנו במצב שנינו, שאנחנו
רוצים לתת יותר ממה שהם מוכנים לקבל.
תראו, אשתי, אני אגיד לך משהו שהיא לא יכולה להגיד על עצמה, אשתי היא
אישה מאוד חזקה. דומיננטית, מאוד דומיננטית. גם אצל הבן שלי. והיו המון
דברים שלא מצאו חן בעינינו, וזה גרם לחיכוכים. מרעע שנוגדה הייתה, אשתי
סיגלה לצמחה את המשפט הידוע: "עדיף להיות חכם ולא צודק". כי כזה יש
הפסד לכאלה... היא שירתה את כל התפיסה שלה בצורה מדהימה. לו היית
מכירה אותה קודם, היית מבינה... היא פשוט הפכה להיות דבר שאם היו
אומרים לי שככה היא לא הייתי מאמין. וזה הכול עשה טוב. זה עשה טוב לכל
המצרכים. אני לא הייתי צריך הרבה להשתנות, חוץ מהשינויים הקטנים

שסיפרתי לך עליהם אבל אחתי צתה שניו גדול מאוד. מאודצ. אחרי שבכינו הרבה... עוד טיפ אני נותן לך לחיים - כשתחתני ותביאי ילדים, אל תסתפקי בילד אחד. אם ביכולתך לא להסתפק בילד אחד... (8e_m).

סב נוסף מספר על הפער הזה, בין תפיסתם את המצב ומחשבתם של הסבים לנכד עם נכות, לבין ההורים שמגדלים אותו יום-יום, ותפיסתם שלהם:

לא, הם שומעים והם יודעים את הבציות, ואולי לפעמים חושבים: "מבחוץ קל לך להגיד... "אתה בא אלינו פעם או פעמיים בשבוע, אתה לא יודע מה יש לנו כל השבוע איתה", אבל אני כן רואה את זה, כן? לקחנו אותה לפריז, אותה ואת אחותה, והיו לה עם התקפות כאלה פתאום שהיא דיברה לא לצניין, צעקה... לדעתנו, היא לא בחורה שאי אפשר לטפל בה... (7e_m).

הסבתא הבאה מתארת גם היא את המורכבות של סיטואציות שכאלה, מתוך אמפטיה רבה לבנה, מתוך הבנת הקושי שבו מצויים הורי הילד עם הנכות. נראה שהיא מרגישה שגם כך המצב לא קל, ושאין לה זכות להתערב ולהעביר ביקורת נחרצת.

אני לא רוצה להפריע להם. כי זה אני ידעתי ששם להם כואב מאוד. כאילו שאני מציקה להם אם אני שואלת שאלות ו... לפעמים אני אומרת לא, אני אומרת לו: "תראה, אולי תיקח אותו קצת איתך לעבודה, אה למשהו, שקצת יהיה איתך?". הוא אומר הוא לא מוכן. מה אני, מה את יכולה לעשות לילד כזה? זה קשה. להם קשה, אז מה אני? אני אכנס לחיים שלהם? אז אני מזהר, כמה שאני יכולה בסקט לעשות לו משהו, אם זה יעזור, אז אני בכיף עושה (2e_f).

סב אחר מביע גם הוא מורת רוח מבעיית הגמגום של נכדתו, אך באותה הנשימה הוא מסביר כי אין הוא יכול לשפוט את הוריה.

אני יכול לשפוט את זה. אחת הביקורות שלי היא שלא עושים מספיק כדי להתגבר על המאמץ... אז עשו ניסיונות, וחלק מהם - היא לא רצתה יותר את המורה, וחלק מהם - היא לא התקדמה הרבה... בכל אופן, התופעה היום היא שיש תקופות שהיא מדברת ואת כמעט לא מרגישה שהיא מממנת, דווקא כשהיא מדברת מהר אז היא לא מממנת... ואנחנו כסבא וסבתא היינו רוצים למצוא פיתרון בשנת 2008 וראינו שלא הגיעו למקורות כאלה או למורים

כאלה שיכולים להתגבר על הפציה הזאת. אני לא יכול לשפוט את זה...
(7e_m)

הסבתא הבאה מציירת תמונה מורכבת. ניכר כי חשוב לה להיות מעורבת, וכי יש לה ביקורת על התנהלות בנה בנוגע לנכדתה עם הנכות, אך חשוב לה לא להתערב, ולכבד את החלטות הורי הנכדה, ואת פרטיותם. היא נעה בין הרצון לדעת ולהיות מעורבת, ולהשמיע את קולה שלה, לגבולות שמציב הבן ושהיא מציבה לעצמה:

אבל יש קשר בינינו. כשהיא רואה אותי, או כשהיא רואה את הצ'ילי, אני ארשה לצצמי לחלק לצצמי יותר... היא מתחילה להתרשם ו... לא... לחייק, ו... בצדוף פעם בשבוע, אנחנו רואים אותה, כי אני צומדת על זה שהם יציצו לפה, ואם לא לפה אז אולי לאיזה בית קפה, אבל... 90% זה פה. לא אכיד יותר, 90% זה פה. שיציצו לפה, שיהיה לה הרגשה של בית, של אה... קצת יותר אה... לא קניין אלו... במשק השבוע... לא כל-כך יוצא, ואם יוצא ואנחנו בייבי-סיטר אז זה רק כשהיא ישנה כבר אנחנו מציצים. אז זהו. מבחינתי, הפרה רוצה להצניק יותר מאשר הצ'ילי רוצה לינוק. אבל אה... זה מה יש. את התפקיד שלי כסבתא... לא אני הדדתי, מה שהדדיר - כק אני מכבדת. זה גם במקום, אולי בסופרייט, יש לי בן אחד. אני לא רוצה להיות צודקת, רוצה להיות חכמה.

...אם זה היה תלוי בהם אז אה... לא הייתי יודעת שום דבר. אבל אני מלכתחילה קראתי את הבן שלי לסדר, ואמרתי לו: תקשיב טוב, אני לא מתערבת בחיים שלך, אתה צריך להבין שלי זה חלק מאיתנו גם, ולא יכול להיות שאני אפלוס איזה חברה והיא תשאף אותי מה ז' עושה ב"שניידר" או בקופת חולים ב... רמת גן. משה... לא צריכים כל פיפס לספר לי, אבל משהו, אני חושבת שכסבתא וסבא אנחנו זכאים לדעת, ולא לקבל אחר-כך סיפורים מאנשים שכלל נראה כמטומטמים. זה... מלכתחילה... הצמדתי אותו במקום, אז בלית ברירה אחר-כך, גם הרבה פעמים הם לא... אני לא חוקרת. אני מתעניינת. אני לא מחוברת לווריד. "מדי פעם אומרת לו "אה, אני לא רוצה להיות מטומטמת, אני רוצה קצת לדעת... מה קורה עם הנכדה שלנו". אז בקטע של המצורבות בואי נאיד... אפשר להאיד אה... 80% מצורבים. עוד בהתחלה, כשאת יודעת, נכד ראשון, אז החברה הזאת שואלת, והחברה... מתעניינת, ואת הרבה לא יכולה... לספר, כי את... אז עוד אמרו "אולי הם לא מספרים, אולי הם מסתירים, אולי... לא יכול להיות". אה, לא. הם לא מסתירים. הם לא מסקרים. אני אה... גם הצמדתי את עצמי קצת במצב

שלהם, ואמרת - אני אתן להם להתמודד בדרך שלהם. אולי... זה קשה להם יותר. כי... גם כלתי יש לה הורים, שיהיו בריאים, ושתי אחיות, ו... לשבת כל היום על טלפונים, ולהסביר ו... אני אתן להם קצת. אבל טיפה, אני רוצה להתעניין. ואת ה... אני צריכה במשפט אחד, אני לא צריכה סיפורים. בשבילי, בכדי לדעת מה... מה קורה, ואיפה אנחנו יכולים לעזור. זה כל ה... זה ממש לא מעניין את היו אצל חמישה רופאים, או אמ... פרטי פרטים אני משאירה לספר למי שרוצים לספר, אני לא... בכות. אז זהו. אי אפשר לקרוא לזה מעורבות, אבל מעודכנות.

אנחנו מנסים להיות חכמים ולא צודקים, ופה מתחיל כל ה... השיתוף עצום.

הוא רואה כמון, אני רואה כמוהו, ואנחנו מתמודדים. אין אה... אין תלונות. מתמודדים.

את את שאלת אותי, אני חושבת שאת היו נותנים לי את הידעה יותר, היא הייתה מתקדמת יותר. אין לי ספק. שיהיו בריאים, שוב, זה לא דבר שבא פה לפסיטה. שיהיו בריאים, זה גם ילד ראשון, יש את הקטע של ה... רכושנות והבלעדיות. ו... גם ילד עם בעיות. אני, מהצד, חושבת שזה היו קצת יותר משתחררים ממנה, היא הייתה פחות תלותית בהם, ויותר מתפתחת. אבל... אני יכולה להמשיך לחשוב.

...אבל אני גם לא... אני גם טיפוס ש... את אני עושה, אני לא מחכה לתודה. אני עושה כי... זה ה... זאת ההרגשה שלי, ואני עושה. תשמעו, כשאת חוטפת סטירה, זה לא נעים. אבל אה... כן. תודה, תודה. אין שום בעיה עם הקטע הזה, לא... לא מחכה ולא מצפה. אבל זה בסדר. "אבל את בטוחה אמא, את בטוחה?" - כל הדברים בצד, שצד... אתם קודמים לכל. אתם, לי - קודמים לכל. אז אה... אין את הקטע הזה של ה... אני גם חושבת שאני חכמה בקטע, יש לי חברות: "איק את שותקת, איק את לא אומרת? אמרת "מותק, כל אחד והחשיבה שלו". עם ראש בקיר אני לא הולכת. הראש נשבר, לא הקיר. אני מכירה את ה... פלז, ולפי זה אני מתפקדת. ואין לי בעיה עם זה. תראי, בהתחלה זה היה יותר קשה. לא אגיד לך שאני עבדתי על עצמי, או... פשוט, רצו, תהיי חכמה כי יש לך בן אחד, נכדה אחת, כל זה אחת. לבי לפי הראש שלהם, וזהו. ביום-יום אני טיפוס לווחמן, את אני יודעת שאני צודקת, אני לא מוותרת. אבל במקרה שלהם, זה כמו שאמרת לי הרבה פעמים: "זי, גם את אני לא אוהבת משהו שאתם עושים, אני אוהבת רק בגלל שאני אוהבת אתכם". זה הכל. אין לי... אז אולי בגלל ה... ראיה ה... הקטנה שלי, לא קשה לי עם זה. אני לא נכנסת לי... סתם למחמאות יתר לדעת. לא יוצא מזה...

טוב לא יוצא מזה. אז זה ההפך בין האמא והסבתא, נחזור לשאלת המפתח
(15e_f).

יוצאת דופן היא הסבתא הבאה, שמפגינה ביקורת בוטה על כלתה, ומספרת כיצד אמרה לה זאת, בהחליטה כי הכלה אינה מוזמנת יותר לביתה.

הייתה לו אישה יותר אה... ממעמד קצת יותר גבוה, הוא לא היה מטיע לזה, אבל אין עם מי לדבר עם. שהיה פה, שהיו באים, אמרתי לה: "את לא מחונכת, את באה מה... פסולת, אף פעם לא... לא יהיה לנו קשר. אי אפשר לדבר איתך, אי אפשר ל... אה..." אני אמרתי "אלף הביתה היא לא נכנסת ככה". פה היא לא יכולה לבוא יותר לכאן (4e_f).

בניגוד לכך, הסבתא הבאה מציגה עמדה שונה בתכלית, ומשתפת בכך שכאשר היו אי-הבנות במשפחה, היא קראה לבנותיה לדבר על כך, לפתור את המחלוקות, וליישב את ההדורים. נראה כי היא דוגלת בפתיחות, שמובילה להבעת דברי ביקורת, ולפיתרון בעל אופי דיאלוגי.

אני לא רוצה להיות אה... מלאכת כנראה, אני לא רוצה להיות הדימוי של סבתא עם הסינר, הקנה, עוד מעט עם מקל, ומוציאה את השיניים התותבות. אני מזה כנראה, אבל אף פעם בחיים לא היית לי סבתא. כן. יש, תראי יש, אני לא יכולה להיכיד לך שיש, אני כבר 20 שנה סבתא עוד מעט, אולי... עצמייט, שלוש אולי שהיו לי איזה שהם אי הבנות. ואז אבל קראתי מיד לסדר. מיד אני קוראת לסדר, ו... מה זאת אומרת קוראת לסדר? אני אומרת אה... בואו נדבר על זה. ומדברים, ואם אני טועה - אני מבקשת סליחה, ואם אתם טועים - תבקשו סליחה, ותבינו שכאן כולנו בני אדם ולא מלאכים, ואנחנו טועים. אז מי שטועה - טועה. יכול ל... יכול לתקן. אין, אני חושבת ש-20 שנות סבתאות לא רבות עם אנשים, את יודעת? אני לא זוכרת לריב עם אנשים. בטח בתור ילדה רבות, אבל... מאז שאני נשואה לא רבות, לא זוכרת אף ריב - לא עם שכן, ולא עם חבר, ולא עם אף אחד. הייתי מנהלת בית-ספר, והיה לי המון סיטואציות של מריבות, אבל תמיד יישבנו אותן הדורים. הבנו שמותר לי לחלוק, מותר לי להתנצל ומותר לי להתרצל, וזה קורה, אבל על הילדים שלי, על ה... מאז שהם נשואים - לא, לא, לא התרצתי (3n_f).

סוגיות ייחודיות לסבות לנכד/ה נכה

תיאור הנכות

נראה כי אין אחדות של ממש באופן תיאור הנכות. בעוד שאצל חלק מהסבים והסבתות אין ציון של אבחנה רשמית אלא תיאור של הקשיים כפי שהם מתבטאים בעיניהם כמו: קושי בלימודים, קושי בתנועה, סבים וסבתות אחרים מתייחסים בעיקר לאבחנה הרשמית ואל האופן בו היא מתבטאת. מעניין לציין כי נשים נוקטות בדרך זו יותר מאשר גברים.

כך לדוגמה, סב לנכד עם נכות אינטלקטואלית בחר לתאר אותו כאיטי וכבד יותר:

הוא 'יותר כבד, יותר כבד, יותר איטי'. ככה ש... לימודים ודברים כאלה זה
במית-ספר, הוא בכיתה מיוחדת. אבל המחקרים ודברים כאלה, הוא קצת כבד
'יותר' (11e_m).

סב נוסף, מתאר את נכדתו עם הנכות האינטלקטואלית, ואינו מזכיר את האבחנה מפורשות, אלא מספר על קשיים לימודיים. הוא מבקש מהמראיינת להסיק על מגבלותיה ולהשלים את התמונה בעצמה, מתוך כך שהיא אינה לומדת בכיתה רגילה:

מאכלה שכלית, לא פיסית. היא מתבטאת בלימודים, היא לומדת בכיתה
קטנה, בכיתה של ילדים קשיי תפיסה. לפעמים היא מתנכרת מכל צורה, לא
רוצה ולא מסוגלת... אני די תיארתי לך את הילדה בצורה כזאת. עצם
הצובדה שהיא לומדת בכיתה קטנה, שזו לא רמת הלימודים של בני גיל, זה
אומר די הרבה... (7e_m).

סב אחר, שלנכדו גם נכות פיסית, מתאר את האופן שבו מתבטאת הנכות ללא ציון האבחנה הרשמית:

אה... תשמע, הוא לא... אה... הוא לא מדבר, הוא גם לא שומע טוב [...] אה...
גם אחת אה... הוא לא יכול להניע אותה, הוא לא יכול להזיז אה... יש
לו אה... הרבה בעיות. יש לו... הוא אוכל דרך צינורית, אה... ילד מלא בעיות.
(4e_m)

סב נוסף מתאר את נכות הנכד שלו כפי שהיא מתבטאת בהתנהגויותיו השונות, כשהוא נשאל על האבחנה הרשמית, הוא מציין שאינו יודע את שמה של ה"מחלה", ומוסיף כי ילדים רבים לוקים בה, עם זאת ניתן לראות בדבריו הרבה אופטימיות והתבוננות בכוחותיו של נכדו:

הוא ילד מאוד טוב, אוהב את ההורים שלו, אבל יש לו כל מיני בעיות. מה
הבעיות? אני אגיד לך, בהתחלה הוא התחיל להתפתח מאוחר מהרגיל. אנחנו
ראינו שבהוא כבר התחיל ללכת אז פתאום הוא מתיישב ולא צומד בכלל.
כל מיני כאלה בעיות איתו... כשהוא גדל, אז היה עושה תנועות וכל מיני
דברים כאלה, שדרך-כאלו ילדים לא עושים את זה. הוא היה גם בוכה בלי
שום סיבה, עכשיו כשהוא כבר גדל מאז, דרך אגב, הוא מאוד כישרוני, הוא
כותב בעברית יותר טוב ממני... הוא בלי שגיאות כותב יפה, הוא ילד כבר די
גדול וצדין שאף מה השעה, לא מבין בעצונו. שאף כל מיני שאלות כאלה,
יש לו קשיים בעניין הזה. [...] האבחון? אני לא יודע איך קוראים למחלה
הזאת... מחלה של התפתחות הילד. יש המון ילדים כאלה... (12e_m).

סבתא שנכדה מאובחן כמצוי על סף הנכות האינטלקטואלית, כאשר בנוסף ישנו חשד
לסכיזופרניה, מתקשה לתאר את נכותו ומעלה שתי אפשרויות לתיאורה של הנכות (רגשי נחיתות,
וקושי):

אני פשוט לא יודעת ממה הוא סובל. תראי, הוא... יש לו רגש נחיתות כזה
אולי, אני לא... לא יכולה להסביר את העניין. קשה לו בדברים, יכול להיות.
(2e_f)

לעומת זאת, ישנם סבים וסבתות שבחרים להתמקד דווקא באבחנה הרשמית ורק לאחר מכן
להתייחס לחוויה האישית עם נכדם. לדוגמא, סבתא לנכד עם נכות אינטלקטואלית מוסיפה
ומתארת כיצד מתבטאת הנכות:

אה... זה פיזור שהלך והצטמצם עם הזמן, זאת אומרת כשהוא היה ילד קטן
הוא דיבר מאוחר, הוא הלך מאוחר, היו לו בעיות מוטוריות, היו לו בעיות של
טונוס, היו לו בעיות של אהה קואנטיטיות, היו לו הרבה מאוד בעיות. אה...
במשך כל השנים בבית ספר הייתה לו סייצת, כי הוא הוכר כסובל מפיזור,
השנה הפסיקו את הסייצת מכל מיני סיבות, והוא באמת לא צומד בכלל
בקצב של הילמודים, הוא מתוסכל ואומלל נורא, וגם ב' (הבת) אומללה,
ומנסים לחשוב מה לעשות. יש לו גם בעיות פסיכולוגיות, יש לו הרבה בעיות,

ואט הוא ילד מאוד מהן יש לו כל מיני בעיות פיסיות, אה... אז אה... אבא
הפילור הוא קודם כל קואניטיבי, פשוט תפקודי (1e_f).

תיאור הנכות תוך הדגשת נימה אופטימית והיבטים חיוביים

ישנם סבים שבחרים לתאר היבטים חיוביים בנכדיהם לצד תיאור הנכות, או לציין כי חלה התקדמות בהתפתחותם, או להדגיש עד כמה הם מיוחדים ונפלאים למרות הנכות, או לרכז בתיאורם את חומרת הנכות. ישנם שמתארים כמה הנכד/ה מוצלח/ת למרות הנכות ואת האהבה שהם חשים אליה/יו ומבטאים אופטימיות באשר לעתידה/ו.

סבתא לנכד עם נכות אינטלקטואלית בוחרת להדגיש את השיפור שהיא חשה במצבו של הנכד :

אה, הוא... התפתחות שלו הייתה מאוד איטית. הייתה איטית, אבא תודה לא
אני מרגישה שזה מה... הולך ומשתפר, הוא נלמד, הולך ומשתפר (21e_f).

וסבתא אחרת מתפעלת מאישיותו של הילד :

ואז הוא עבר מה לאן רגיל ללא תומך ולא שזה היה כל-כך פשוט, מבחינה
פיסית במיוחד כי ההתמודדות, גם החברתית וגם הפיסית, לטפס על סולם...
אבא הוא ילד שורד, הוא ילד נאבק, הוא ילד שלוחם על מקומו ומצד שני
מאוד לא קורבן, מאוד לא סוחט רגשית. אין לו שום, הוא לפחות אף פעם
לא מבטא, אין לך אף פעם חשד שהוא סוחט רגשית את הסביבה, לפעמים
הוא קצת מצורר השתאות כלפי מצבה (9e_f).

סבתא נוספת, לנכדה עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיסיות קשות מתארת גם היא את הפן החיובי, ולצד העובדה שנכדתה אינה יכולה לדבר, היא מספרת בהתרגשות כיצד היא מתקשרת עמה ועם בן-זוגה :

כבר בת אה... שלוש וחצי אני חושבת עוד מצט, אמ אני לא טועה. עוד אין לה
3.5. במרץ היא תהיה בת 4. לא משנה, אני... טועה לפעמים ב... ו... היא לא
מדברת. היא לא מדברת. אבא היא... החיוך שלה, ובמבט שלה, ובטוב שלה,
היא כובשת. היא כובשת. אנחנו... אנחנו... מתיים על הילדה הזאת. היא נכנסת
הנה, קודם כל את בעלי, אומרים לה אפילו בטלפון "ל", זה סבא, סבא,
סבא". לא אומרים לה "סבא" אחד, אומרים לה "ל", סבא, סבא, סבא, סבא".
היא כבר צוהלת, היא כבר... היא כבר אה... נותנת אה... קול, קולות כאלה של

מחה, כאילו... הא יודעת מ', מי ישנו מעבר לטלפון, בקו מ... מעבר לקו.
(10e_f)

ישנם סבים וסבתות שמנסים לתת הסבר משלהם ללקותו של נכדם, לעיתים סיבה זו מוצעת בנוסף להסבר הרפואי ולא על מנת לשלול אותו. מעניין לציין כי ניתן להצביע על שוני מגדרי בהקשר זה ורק נשים הציעו הסבר משלהן.

לדוגמא, סבתא לנכד עם נכות אינטלקטואלית ושיש חשד שהינו חולה בסכיזופרניה, מספרת כי היא חושבת שנכות הנכד נגרמה כתוצאה מתאונת דרכים שהוא חווה בעברו. בנוסף, בהמשך הראיון היא מציעה גם מחסור באהבה הורית כסיבה נוספת לנכות:

לפי דעתי היה לו בעיה אחת – שפצע בו פצע אולט. (מאד בסקט:) זה הפיל אותו. ונשאר לו הפחד, כי זה היה כבר גדול. [...] תשמעו, מה אני אגיד לך? ד' גדל, אני כל-כך אמרתי להם – דאגו ליילד הזה. ד' גדל (נ'מח קול כאובה) כנראה שלא הייתה כימיה בינו לבין האמא הרבה. ואני חושבת שזה הסיבה, שהוא לא קיבל מספיק אהבה הילד. אני לא יודעת... אולי זה אני טועה. אבל ככה מה שאני חושבת – ילד צריך הרבה אהבה (2e_f).

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית מסבירה כי היא ייחסה את הנכות לפחדיה של האם במהלך ההיריון, שהתרחש בעת מלחמת המפרץ:

עד היום לא יודעים ממה זה קרה, הייתה לבת שלי לידה כשהיא הייתה בהיריון עם נ', עם הנכדה הגדולה, היא מאוד סבלה מפחדים... אני באופן אישי משייכת לאחת הבעיות של הנכדה... היא פשוט רצדה, היא כל הזמן ברצד, וכל הזמן אמרתי לה: "מ', את תמיד לא פחדת..." "אמא, אבל אז לא הייתי בהיריון." זאת הייתה התשובה שלה... וכל מה שמצאתי וקראתי, שהדברים האלה צפויים להשפיע על האמא, על הצופר. היא הייתה אז כ... ינארה, והיא נולדה כראשון ליוני. בחודשים שנה צלול להשפיע... הילדה נולדה עם נשימה... כמעט מניחום (11e_f).

תיאור תהליך האבחון

תהליך האבחון הוא אירוע החרוט היטב בזיכרונם של הסבים והסבתות ולכן מתואר לעיתים קרובות בפרטי פרטים ובאופן מוחשי. לעתים מדובר באבחון שנעשה כבר עם לידת הנכד/ה,

כתוצאה מסיבוכך כלשהו בלידה או בימים הראשונים בחיי הילד, ולעתים תהליך האבחון הוא מתמשך, ובהתאם לכך הגילוי על אודות הנכות, וההתמודדות עימה.

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית מתארת תהליך של גילוי שהתפתחות נכדתה אינה תקינה:

היא בלי 9,8 חודשים... זה כבר היה... זה התחיל אחרי שנה - היא לא צעקה
דברים. לא החזיקה, לא... היא לא... היא הייתה חמודה, הייתה חייכנית,
אבל... לפני כן היה את הקטע של הלייט, שהיא מאד סבלה, ומאד בכתה ו...
חצי שנה זה כבר... התחיל קצת אה... להדליק נורות. אני מאמינה 8, 9
חודשים... כבר ידענו שיש בעיה התפתחותית, והתחילו לרפא זה, ולרפא
היא, ו-CT כזה, ו... נטלן כזה ו... כל מה שניתן מבחינה... ה... רפואה
הקונבנציונאלית נעשה. הם... לא כל-כך בקטע של האלטרנטיבי, שטם לפעמים
אני מנסה פה ופט לדחוף, וזה לא תמיד אה... עוזר, הם יותר בקטע ה...
הקונבנציונאלי. ו... אני מבחינתי כבר אה... (15e_f).

סב לנכד אוטיסט מתאר גם הוא תהליך של גילוי ואבחון, כאשר מלכתחילה היה ברור כי משהו
לא בסדר לגמרי אצל הילד.

אני יכול לומר לך, אנחנו הרענו בליד הזה משהו קצת שונה. חריג. אבל לא
ידענו בדיוק מה זה. אני צל כל פנים, אולי אשתי כן יודעת כי אשתי יש לה
רקע רפואי. היא הייתה אחות... לי אין שום רקע רפואי, אבל כל אדם היה
יכול לראות שהליד הזה הוא... הוא קצת שונה. הוא מסתגר בפני עצמו, הוא
לא מחייך כל-כך הרבה כמו שאר הילדים. ו... ו... ו... הבכי שלו שונה גם כן.
הרעתי כל הזמן יש, יש משהו בהבדל, הוא צריק אינשהו טיפול, אבל לא...
לא ידענו... אוטיסט, כן? עד שיום אחד בא הליד ואמר "אבא, לקחנו אותנו
לביקורת, אחרי כמה בדיקות שהוא עבר - (בקול שקט יותר:) קבצו שהוא
אוטיסט, אין מה לעשות". צריק טיפולים כמובן, כן? זה מה שהוא עושה עכשיו,
כשהוא הולך לטיפולים (1e_m).

בניגוד לתיאור האבחון תוך בדיקות בפרטים, ותחושה כי הסב/ סבתא בקיאים במתרחש, הסב
הבא מתאר כי נעשו בדיקות, והתגלתה בעיה בהתפתחות, ואולם, הוא אינו בטוח כי הוא יודע הכל
וכי לא מסתירים ממנו את תוצאותיו:

לאחר מכן צעו בדיקות נוספות ואילו שיש בציה קשה בהתפתחות. שצד היום, לפחות במידה שאני יודע, אני מקווה שלא מסתירים ממני שום דבר... זה בציה שלא צלצלו עליה, כלומר אין הדברה מדויקת של תסמונת מסוימת (8e_m).

ישנם סבים וסבתות שמייחסים לעצמם את גילוי הנכות, ומדגישים כי הם היו הראשונים להבחין במשהו שאינו כשורה, והניעו למעשה את התהליך.

לדוגמא, כך מספרת סבתא לנכד עם בעיות התפתחותיות:

בהתחלה חשבתי אולי זה רק השמיעה. אבל משהו בהליכה שלו, משהו ב... לא יודעת, אני, מה שאני ראיתי וחשבתי תיכף משהו אחר שיש גם בו, לא רק שמיעה. זה שבגיל שנתיים, שנתיים קצת הליכה תינוקית טיפה, את ה... ראיתי שהוא לא... לא יודעת, משהו ב... את הצבועה... את המחקים שלו, אה... היחס שלו למחקים לא היה כמו לילד שלו, הוא לא... סקרנות לא אותו סקרנות, אה הרבה גלגלים, יש לו הרבה גלגלים, הרבה אותו ה... התפיסה הזאת של אותו דבר, וכלה... זה הזכיר לי משהו לא תקין. וניסיתי... לתת מצוד אנשים חלשים קצת ל-א' וד', להעיד להם לבדוק את זה, לראות מה קורה. אז יש דבר באמת או שני... עוד פצע ו... עוד שיהיה וצדה שלא יכול להיות זה ולא יהיה זה, היה לו צדין נולדים באוזניים בזמן שהם הלכו נזירולולט. המליצו ללכת לנזירולולט, וככה זה בצצט התגלה ש... כאילו הנודניקות קצת אולי מהצד שלי, לא יודע, ואם אצלם כבר התחיל להתעורר, גם מהלך התחילו לספר להם על ה... התנהגות שהוא שוכה בריכוז ברצפה הרבה פעמים, לא מתייחס (4e_f).

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיסיות קשות, מספרת על רגישותו של בעלה, שהובילה לגילוי הנכות בגיל חצי שנה:

התחילו ללמד אותה יותר ללכת, בהתחלה היא גם לא זחלה, לא התהפכה. כל ה... התחלתיות שלה בכלל אה... קודם כל איך לילי... איך לילינו את זה בכלל, בצלילי בהתחלה, בצלילי לילה בהתחלה. לא... לא האמין בכלל ש... הייתה לא בסדר. הוא אמר "רבותי", הייתה שוכבת, ו... הצנייט שלה רק מסתכלות לכיוון אחד למעלה". אני אספר לכם את זה. אז אמרו לו "על מה אתה מדבר?" "הייתה לא מסתכלת" (10e_f).

סבתא לנכדה מאומצת עם נכות אינטלקטואלית, ששהתה בשנה הראשונה לחייה בבית-יתומים מספרת כיצד היא הבחינה כבר בהתחלה בליקויים בהתפתחות הילדה :

כשהיא ה'מ'צה, ואני הסתכלתי עליה, אני ידעתי (בהדגשה) מיד שיש בעיה. מתוך ניסיון. היא לא היסירה מבט, היא לא יצרה קשר עין. היה לה... סימפטומים אוטוטיים. וזה ברור לי, שאם היא הייתה מ'מ'צה... בהתחלה בהתחלה, אז היא הייתה משהו אחר. כי הילדים האלה, אני הרבה בררתי וחקרתי ומצאתי ו... ראיתי שהיא צושה תנועות ידיים כאלה, והיא לא מסתכלת בכלל פשוט כיוון, ומיד ידעתי שיהיה בעיה. הייתי משוכנעת, וכש'אני אמרתי את זה ל... לאימה... לאימה שלה, של א', ש... אז היא התרשמה, היא אמרה "היא צודקת-כך קטנה, מה את רוצה, את לא יודעת". אני ידעתי. לא הופתעתי משהו דבר. הם כולל היו ציוורים (18e_f).

מעורבות בתהליך האבחון

כאמור, סבים וסבתות רבים היו אלו שהבחינו לראשונה בלקות, מכאן ניתן להניח כי לפחות לחלקם היה חלק משמעותי בתהליך האבחון של נכדם/ נכדתם. מידת המעורבות בתהליך האבחון שונה, אך נראה כי אין סבים וסבתות שאינם לוקחים בו חלק כלל. מידת המעורבות יכולה לנוע מעזרה טכנית בהסעות, דרך עזרה אינסטרומנטאלית שונה, ועד לתמיכה רגשית ונפשית בהורים לנכד/ה עם הנכות.

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית מספרת כי היא ובעלה היו לוקחים את הנכדה לבדיקות ולטיפולים במהלך אבחון הנכות, ושעד היום הם מסייעים בכך :

טוב, זה לא משהו התחיל... בהתחלה זה היה שהיא לא כל-כך אה... אה... אכלה כמו צריק, אז היינו צריכים לנסוע איתה לכל מני טיפולים, בצניין אכילה, ואחר-כך בצניין של... אחר-כך התברר שיש משהו עם הרגליים שלה, עברה ניתוח, זה כבר מ'מ' שהיא הייתה בבית-ספר. כל הזמן. כל מילה חדשה, כל פעולה חדשה, בפילגנו היא הייתה הראשונה, וכל ה... אז זהו, זה המצב. [...] אנוחנו היינו הנהג, והמלווה (20e_f).

בניגוד לכך, סב אחר מספר כי למרות רצונם הוא ואשתו אינם מעורבים בתהליך האבחון וכי הוא מנסה לגלות מעורבות על-ידי הצעות לרופאים ובדיקות נוספות :

מצורב לא הייתי, הייתי מודע כל הזמן. מצודכן... מצודכן אבל לא מצורב... למצב הדברים שאנו צושים על דעתם, אנוחנו לא מצורבים הרבה, לא

בגלל שאנחנו לא רוצים, בגלל שלא מצריכים אותנו. ואנחנו עושים דברים
 שצד דעתנו כמו דברים שהם לא... הנה, עכשיו מצאנו, אני מחכה לטלפון
 לגבי רופא שמישהי המליצה לי, שאחרי הפגישה הזאת אני אתקשר אליה...
 שאמרנו שאתם לא ילכו לנה, אז אני... עושה פה קצת מהומות. בשני
 מקרים לפחות הם לא שצו לכתובות שאנחנו נתנו להם... כלומר, אני מוצא
 שאנחנו מחפשים כל אכן להפוך והם... יש להם את הידיעה, הפיקציה שלהם,
 שאני לא רוצה להגיד שנה נובע מנה שאנחנו מציצים משהו (8e_m).

נירמול השונות

סבתא לכד עם נכות אינטלקטואלית מנסה לנרמל את השונות, ולא לתפוס את נכדה כנכה. היא
 טוענת כי הוא "מושפע לרעה מהאחרים", כלומר מהילדים שנמצאים עימו במסגרת הלימודית,
 ונראה כי היא סבורה שאם היה במסגרת רגילה היה מתפקד טוב יותר.

אבל הוא לא... הוא בסדר. הוא לא... ככה כמו... אלה שאת רואה מה ש... את
 מרגישה כל דבר ודבר אתם את יושבת על ידך. אז הוא... לדעתו הוא כנראה
 באמת היה עושה... סתם חבל עליו באמת. הוא סתם מושפע לרעה מהאחרים
 [...] האמת אני לא יודעת. זה אני לא זוכרת בכלל. גם עכשיו זה היה עוד...
 את לא... את לא תגיד ש... הוא ככה משהו אצלו לא בסדר. בסדר מאוד, הוא
 לא... נראה חס וחלילה משונה או משהו, את מבינה? (19e_f).

סבתא אחרת מספרת כי ייחסה את נכותו של הנכד (איחור בהתפתחות) לעובדה שלא טופל
 במסגרת נכונה עברו, וכי הגמילה שלו מחיתולים נעשתה באופן לא נכון. ואולם, נראה שהיא
 מודעת לכך, ומספרת כי בדיעבד הבינה שאולי אין זה הסבר מספק.

בשעתו אני כעסתי – אני ייחסתי את זה לזה שכדי לחסוך את הכסף, הכניסו
 אותו למסגרת גנית אה... רגילה, במקום הפצוטרון ה... ומה הוא הרגיש
 מצוין, ו... היא הייתה מסגרת קטנה, והיה טוב לו שם, ומקום שהרבה יותר
 התאים לו, ופתאום מכניסים אותו למסגרת של 36 ילדים, על-ידי גננת
 שמה לא בא לה להחליף אה... טיטול (חיתול) לילד, ואז הם החליטו לאמץ
 אותו לפני הכניסה, בחופש הדולף, למרות שהוא צדיין לא היה מוכן. ואז
 ייחסתי את זה ל... לאמילה הזא נכונה. בדיעבד הסתבר שאולי... זה מצער
 לנה, אבל אה... בשעתו... זאת הייתה ההרגשה שלי. אבל שום פעם, יכולתי רק
 לראות שנראה לי שהוא עוד לא מוכן לאמילה, אבל לא... לא התערבתי ממש
 (5e_f).

קבלת הנכות/ השלמה עם הנכות והתמודדות עימה

לאחר שהתברר מעל לכל ספק שהאבחנה היא נכות אינטלקטואלית, עומד בפני הסבים והסבתות האתגר של התמודדות עם בשורה זו והשלכותיה. סבים שונים מספרים על חוויות שונות שעברו כאשר השלימו עם הנכות. ישנם סבים שקיבלו את הנכות מלכתחילה בהיותם חדורי אופטימיות, וישנם סבים שתהליך הקבלה לוה אצלם ברגשות קשים ובכאב. ישנם גם מספר סבים שייחלו בהתחלה למות הנכד/ה הנכה בשל הגורל שנגזר על ילדיהם והקושי בגידול נכד/ה נכה. בנוסף, סבים שונים מספרים על דרכי התמודדות שונות והיעזרות באמצעים שונים כדי להתמודד, כמו סביבה תומכת, חיי שגרה פעילים, אופטימיות, וכן הקשר עם הנכד/ה הנכה, התקדמותו/ה והתפתחותו/ה.

קושי בקבלת הנכות

קושי בקבלת הנכות יכול לבוא לידי ביטוי במספר אופנים, החל מרצון שהנכד ימות ועד הכחשה של הנכות.

סבתא הבאה מספרת על כאבה מכך שנגזר על ביתה לגדל ילד נכה. היא מספרת שבתחילה, היא פשוט ייחלה למות הנכד :

אני מוכרחה להודות שכשהוא נולד ייחלתי לאמות, האון זמן רציתי שהוא ימות. הם היו זוג צעיר, היא ילדה אותו שנה אחרי החתונה, בחורבן 28, מהחנות זה היה אסון עמי אפשר היה לעבור עליו לסדר היום. היה איזה יום עם ביקשתי ממנו, אמר פיסית, התחננתי לפניו שימות. [...] הוא לא צניין אותו, אני פשוט נלחמתי על חייה... מהחנות היא אקדה את החיים אז. אמר הוא יחיה היא לא תחיה, או שהיא תחיה רצ מאלד (9e_f).

סבתא לשישה נכדים מספרת גם היא על הכאב שחשה בשל העובדה שביתה הינה אם לילד נכה, ועל הצער על ביתה, והרצון שלא תאלץ להתמודד עם עובדה זו. ניכר כי התמודדותה המרשימה של הבת, בעיניי הסבתא, הקלה את הצער והכאב, והחליפה אותם במידת מה בגאווה :

אה... כמה חודשים, אמרו "היא בהתפתחות של הילדה חודשים". שהיא הייתה כבר בת חצי שנה, אה... שבעה חודשים. אז אה... ככה הלב שלי נצטט, אני רק כפיתי. ו... אמרתי טוב, נניח הילד, אבל למה הבת שלי. הילדה תסבול אפילו... אני כאמא, גם הילדה וגם הבת שלי, מה היא תצבור? מה היא צוברת? זה לא עניין... אלאיסטית. ואני... אני... כואב לי הלב על הבת שלי. ואכן היא

צוברת, והיא צוברת את זה אבל בצורה כל כך... או שהיא עושה לך את ההצצה, אבל היא אמא לאומת. איך... היא משקיעה הילדה בצורה... מדהימה. איך שהיא צוברת על הילדה, עם איזה חומרים היא צוברת עם הילדה (10e_f).

סב לנכד אוטיסט (PDD NOS) מביע את דאגתו לבנו ולאשתו, בעקבות ההתמודדות עם ילדם הנכה :

לא, אני לא הייתי צריך תמיכה. אני לא הייתי... אני יותר חשיתי על... על הן שלי ואשתו. זה בסך-הכל הן שלהם, והם צריכים לדאוג, והם צריכים לרוץ. הם צריכים לדאוג לכל ה... הרופאים שצריכים לטפל בו, והמטפלות שצריכות לטפל בו, כל זה. יותר דאגתי להם. חשיתי עליהם יותר. אבל מאחר ואני יודע שהוא מבחינה כלכלית בסדר, אז זה הרגיע אותי קצת. כי בסך-הכל זה הרבה כסף.

התקשרנו לשאל מה-מו-מה? מה קורה? מה התשובות? מה?... כאובן, התקשרנו תמיד. כל פעם, מאז שהתחילו לעלות את ה... את התופעה. אה, לשאל מה, מה עושים, ו... אמ, אמ יש סיכוי לפיתרון? אמ יש תרופה? תמיד דאגנו ותמיד שאלנו. ו... נצנינו שהם מטפלים בזה (1e_m).

סב לנכד עם נכות אינטלקטואלית מביע את צערו על חייו של בנו :

כבר לא איכפת לי לפספס, חבל לי על החיים שלי... על הן שלי שהוא חי חיים כאלה. זה לא חיים. עם אישה כזאת, ועם ילד כזה, איזה מן חיים יש לו. ו... מה... וזה גם משפיע על המצב הכלכלי שלו, שמחייב אותנו לכן... היא כועסת שאנחנו, ש... אה... היא אומרת שאנחנו עוזרים יותר מדי. אני חושב ש... כמה שאנחנו נותנים זה לא מספיק. אפשר היה יותר, הייתי רוצה יותר לעזור. (11e_m)

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיסייות קשות, מתארת באופן מרגש את כאבה הגדול לנוכח מציאות חייה של ביתה :

(באנחה:) אבל לס' קשה. הלב נקרא לי על ס' (שם חיבה). אני בתור אמא... על זה אני בוכה. (תוק בכי וקולף חלש וכואב:) זה מאד כואב לי! כאמא אני מאד בוכה. פעם בכיתי על ל', עכשיו אני... אני רק בוכה על ס'. כמה שהילדה צוברת קשה, כמה שקשה לילדה. (כמה שניות של שתיקה) אני לא יכולה לעשות יותר ממה שאני עושה. אבל הם זוג, מקסימ, משלימים יפה מאד אחד

את השני. זה מה שחשוב. במצבים כאלה הולכים היא מאד חשובה. הילדה מאד קשורה עם לאביה, אה... זאת אומרת לאבא שלה. היא אהבת אותו... בטירוף. הוא נוסע הרבה לחו"ל מטעם הצבא שלו, וכשהוא חוזר... היא נרדמת בצורה בלתי רגילה. (נאנחת). לא חשתי שאצלי זה יקרה, מה אני אציד לבט. לא ציפינו שלנו זה יקרה. נפל לנו כרעם ביום בהיר. אני לא מאחלת לאף אחד שיקרה להם דבר כזה. באמת שאני לא מאחלת, רק לשונאיי. זה כל-כך קשה, שרק לשונאי אני מאחלת את זה. ולאף אבא שלה תזכה למה שאני לו... מה שאני, מה שאני זכיתי. למה שאני צוברת, ולמה שאני חווה שהבת שלי צוברת. זה מאד קשה. (בלחש:) זה מאד קשה... אני לא נותנת לס' לראות שאני בוכה, אני אומרת לבט עוד פעם - מאז שבכיתי כל-כך הרבה, היא מצט מאד ראתה אותי. כואב לי על הילדה שלי. שאף אבא לא תזכה לראות את זה, מה שאני רואה. קשה לה מאד לס', ויחד עם זה היא אומרת כל הזמן "זכיתי באושר הכי גדול בצולט שיש לי את אי". אלה המלים שהיא אומרת לי כל הזמן. ואני חושבת בליבי, "נכון, אבל הייתי רוצה שיהיה לך אושר יותר גדול מזה". אני מקווה שיהיה לה עוד ילד ויהיה לה ילד בריא ו... ויפה, ובריא, ובריא - רק בריא. אני מקווה שיהיה לה (10e_f).

סבתא אחרת מתארת באופן מרגש את הקושי הרב בקבלת הנכד בתחילה, ואת השינוי שחל בגישה שלה לנכות כתוצאה מתפקודה של ביתה:

צכשו שרק תביני מה זה להיות זאבה, הילד הזה ינק אחר-כך במשך יותר משנה, בלכות זה שהיא שמרה על החלב וליף כזה פאז חלב אמ זה הרי... פרוח לה הזהב! היא באינטואיציה שלה היא נלחמה על הכל, דברים כאלה אני ראיתי ואני נרפאתי ממנה, אני פשוט הרגשתי שהיא מרפאה אותי, אני פשוט הרגשתי לאט לאט שהיא מרפאה אותי. שאני משתלבת בעשייה הזו (9e_f).

ישנם סבים וסבתות המספרים על תחושות של תסכול אל מול נכות הנכד.

כך מספר סב לנכדה בעלת נכות אינטלקטואלית:

ראיתי מה שיש בצינייט בקוחות, וכל הצת הייתי בדעה שלא צושים מספיק אתיקון הדבר, עד היום לא צושים מספיק... אני לא יודע אם זה היה תסכול... אני משתדל לא להיפגש על ידי תסכולים, היה לי חבל... הצטערתי, כן (7e_m).

סבתא אחרת מספרת גם היא על תסכול, אך הוא עולה לנוכח הקשיים של נכדה להיות כמו ילדים ללא לקות:

אני נלחמת לפעמים בקכי כשאני רואה חוסר אונים, בעיקר בבית, בטבע אני רואה הרבה פחות חוסר אונים מאשר בבית. בבית כשלוזרים וצובעים ומדביקים ומתעסקים עם כל מיני דברים שצריך בשבילם שתי ידיים, הרבה פעמים אני רואה אותו מנסה ומליץ והולך והלך נקרע... אני הרבה פעמים רוצה להכות. אני נלחמת ברצון לאנן שזה יוצר אצלי... אני בלי סוף שואלת את עצמי למה זה קרה. אני לא יכולה להשתחרר מזה. אני מסתכלת עליו וככל שהוא מוצלח יותר, השאלה הזו יותר חזקה, מילא הוא היה נעבק, אבל איזה ילד משכמו ומעלה. אז למה זה קרה? מה קרה? למה זה קרה? אני לא משתחררת מזה. (9e_f)

ישנם סבים שמתארים תחושה קשה לנוכח התוודעותם לנכות. הם מתארים עצב, צער, וכאב גדול שליוו אותם במהלך ההשלמה עם הנכות.

כך מתארת סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיזיות קשות.

אני בהתחלה מאד סבלתי מזה, הייתי מאד בוכה על כל דבר אה... היה לי מאד קשה, [...] אני אומרת לך, אני תמיד הלכתי ובכיתי. אני הלכתי כל הזמן ובכיתי, היא סיפרה, היא סיפרה את זה. היא סיפרה את זה לאננות בלן שם "אני יודעת שאמא שלי בוכה". אני לא הראיתי לה שאני כל-כך בוכה. אני השתדלתי לא להראות לה. אבל היא... היא ראתה את זה, היא ראתה את זה שאני מדברת ומתמיד יש לי דמעות בעיניים. הדמעות נפסקו לי כבר. נפסקו לי הדמעות. כי זהו זה, איך אומרים – זה נעלם (התעלם) (10e_f).

סבתא לנכד עם נכות אינטלקטואלית שיש חשד שהינו חולה בסכיזופרניה מביעה הרבה כאב ואף ייאוש:

זה כאב שלי. זה כאב לי... לראות את הילד ככה. שהוא לא מתפתח כמו שצריך, שהוא לא... אני מקווה שיגיע הזמן שיהיה טוב. שלא יילך יותר גרוע... (בסקט:) אין לי שום ציפיות (2e_f).

סבתא לנכדה עם נכות מביעה כאב, וכן בהמשך מתארת את פחדה מעתידה של הנכדה :

...כשיש גט מצד שני ילדה כזו, שכואב הלב עליה, ואתה יודע שאין במה לצלול
לה, הייתי הכל צושה, כדי שהיא תהיה כמו כל הבנות. פשוט אין... זה לא
תרופה וזה...

עד שאני צוד חיה, את אני אצליח משהו להקל עליה, כי חייט שלה... יהיו
ג'ה'נוס מלא, זה ברור. לכולם. אף אחד לא יכול לצלול, אפילו אלה שצריכים
לצלול, למצא האמת, לא כל-כך צוורים. זה המצב (20e_f).

סב נוסף מביע תחושה קשה בנוגע למצב נכדו, שהוא מגדיר כאי-נחת, במקום הנחת שאמורה להיות :

הוא כזה... אובד יכול לפגוע, בקבוקי מיט... לפסוק. כק... אין, אין נחת,
מה אני אעיד לך, אי נחת יש במקום נחת (13e_m).

אופן ההתמודדות עם הנכות

סבים שונים מתארים דרכים שונות בהן הם התמודדו ומתמודדים עם נכות נכדיהם בשגרת היומיום, ומציינים גורמים שונים שעוזרים להם בהתמודדות זו, כמו למשל תמיכה משפחתית, עבודה, אמונה, שגרת היום-יום ועוד.

סבתא לנכדה מאומצת עם נכות אינטלקטואלית טוענת כי האתגר בגידול נכדה שכזו דירבן אותה לנסות ולמצוא דרכים להתקדמותה :

שניהם צעדו הרבה, ואני בשנה, בארבעה-חמישה חודשים היא הייתה כל הזמן
אצלי. והיה לי אתגר... זאת חוויה, אני הרגשתי שאני בורכתי בזה, כי זכיתי
בחוויה נדירה. להפוך אותה מאדם פשוט, שלא מביא למשהו. אני נהניתי. צעדתי
קשה

מצטערת שלא שמרתי את זה, זה היה יכול להיות מחקר נפלא, למרות
שכתבתי עליה יומן. יש לי יומן.. מרגש מאד. מהיום הראשון אני מלווה אותה,
אבל את הדפוס האלה של הדין וחשבון, היום אני מצטערת, אני חושבת שזה
באמת היה נכס לכל חוקר, לקרוא את זה.

אני כן השתדלתי, אני... פשוט נית... הייתי מאד שכלתנית. אני... אמרתי "זהו.
זאת צוודה". וכשהתחלתי לצבור והיה לי סיפוק מההתקדמות, כל-כך נהניתי
מה... בהתחלה, בשנה הראשונה שלה, שראיתי שיש התקדמות. אז אמרתי
"זאת מתנה. זאת חוויה". אני בכלל רואה אותה כמו חוויה... זכיתי לה.

[...] ברצח שהקנתי שנה אתה, כל היחס שלי השתנה מ... גם יש, היה לי אתה
 לקדמ אותה, כל הזמן יש לי אתה לקדמ אותה. אמ... אבל ראיתי את זה...
 כחוויה מצניינת. אז אולי זה בגלל שאני... מתנכת בטבעי, אז אני אמרת...
 הרבה פעמים אמרת לצמחי "וואו, איזה חוויה מצניינת אני עוברת, לראות
 איך ילדה כלאת גדלה. זה מצניין" (18e_f).
 וטראי את כל היומנים שאני כותבת על הנכדים, כולל עלולים ודליים. שלה –
 הכי מצניין לכתוב.

נראה כי אצל רבים מהסבים והסבתות בני-המשפחה השונים והקשר עימם (כולל הנכד עם
 הלקות) מהווים גורם תומך, שמאפשר להם להתמודד עם נכות הנכד/ה.

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיזיות קשות מתארת את האווירה המשפחתית
 התומכת והמקבלת כמחזקת מאד.

מה עזר לי? אני חושבת שה"משפחתולויה". הקנות שלי, הנכדים שלי. [...]
 חוס ואהבה, כמו שהן נותנות לה, או כמו שהבני-דודים נותנים לה – אני לא
 מאמינה שילדים אחרים נותנים. "משפחתולויה" כלאת – לא מאמינה. [...]
 זה נותן לי חיוק. לי (מדגישה) זה נותן חיוק. את הייתי רואה שהמשפחה
 מתנכלת, זה היה לאמר אותי. שאני רואה ש... שהמשפחה יחד, יושבות ואוכלות
 איתה יחד ואנחנו יושבים במסעדה יחד, כולל רוצים לשבת רק לידיה, רק לידי
 לי' (10e_f).

סבתא לנכד עם איחור בהתפתחות עם נכות אינטלקטואלית מציינת את מעלותיו של הנכד כמקור
 לנחמה.

מה עזר לי? תראי, הוא ילד מאד מקסים! הוא ילד שמאד אוהב, ומאד
 מוקיר תודה, ומאד משתף, אה... הוא מאד יפה. הוא תמיד אה... היא מאד
 מטפחת אותו. הוא תמיד לבוש טיפ-טופ, ו... מסופר יפה, ו... (נשימה), ובכל
 אופן זה עוזר (5e_f).

סב לנכדה עם נכות אינטלקטואלית מספר על כוחו של הקשר ביניהם כמסייע להתמודדות שלו עם
 נכותה.

אני חושב שרק האהבה אליה, רק האהבה והקשר. אנחנו מאוד קשורים.
 אוהבים, בלי תנאים. בלי תנאים. זה הדבר היחיד, שיהיה לה רק טוב (8e_m).

ישנם סבים וסבתות שמספרים שמה שעזר להם להתמודד עם נכות הנכד/ה היא השמירה על פעילות שגרתית, המשך החיים. סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית מציינת כי שגרת החיים על עיסוקיה השונים היא זו שעזרה לה להתמודד.

אני חושבת ש... החיים הרגילים שהיו בבית. הייתי תמיד צסוקה. אני בן אדם ש... צבדתי וקראתי ואני גם הייתי... הייתי לנכרית, והייתי לנכרית ארצית... אל אני הייתי פצילה מאוד בנה, ואם הייתי הנכרית של האלודה למחמה בסרטן. צשיתי די הרבה. השנה גם אני החלטתי שמספיק, 14 שנה... אל הייתי תמיד פצילה (11e_f).

סב לנכד עם אוטיזם מספר שהוא התמודד עם הנכות יום-יום, והשתדל שהמשפחה תתפקד באופן נורמאלי. נראה שניסיון זה, לתפקד למרות הנכות, הוא זה שאפשר את ההתמודדות.

מה צנר לי להתמודד? טוב אני הרגשתי... מה זה צנר לי להתמודד, הרגשתי כאילו אסון קרה לי, כמו ש... למישהו קורה אסון, הוא נפצצ והוא מתמודד יום-יום עם זה... עם הפצצות שלו. מה צשיתי? אה... צשיתי מה ש... ניסיתי לצנר כמה שאפשר אה... כדי ש... צד כמה שאפשר ש... המשפחה תתפקד אה... בצורה נורמאלית, אם כי זה לא יכול להיות למארי נורמאלית. זהו, הרגשתי כ... אסון קרה לי. וצריק להתמודד עם זה (13e_m).

אצל חלק מהסבים והסבתות העזרה הגיעה דווקא מניסיון קודם עם לקויות מסוגים שונים.

סבתא שבמסגרת עבודתה פגשה ילדים עם נכויות, מתארת איך הניסיון הזה עזר להתמודדות:

...מישהו שלא מבין במחלה כזאת... הט, הט לא יבין מה קורה. זה אולי אפילו התצויץ (צויץ) אותם, זה ירגיש אותם, אני לא יודעת מה. אבל אותנו זה לא... זה דבר שראיתי... זה דבר שלא חדש לי (4e_f).

סבתא לנכד עם בעיות התפתחותיות (PDD NOS) מספרת כי הניסיון שלה בעבודתה עם ילדים בעלי נכות דומה עזר לה להתמודד עם נכותו, וזאת משום שכבר הכירה את מאפייניה.

זה עושה שאני שם דבר לא מפתיע אותי בצצט בללל אני הכרתי את זה לפני שהוא נולד (מחכת), אל זה לא זה לא מפתיע אותי, וזה לא מכבד צלי, ההיפק זה צונר לי, זה צונר לי, כן. אני לא הייתי מאוד עצובה, ש... כדי לנו יש לנו נכד אה... מיוחד, אבל אה... לא, לא, זה זה ממש הקף צלי, זה אני רואה את התופעות, אני מכירה את התנועות, אני הכול לא הפתיע

אותי, ולא לא ממש זה לא בהפתעה בסיפילי. ואני יודעת גם כן שיש את ה...
הם יכולים להפתיח נורא, אני יודעת ש... שיתכן שהוא יסתדר לא רצ, אני
יודעת שהוא יהיה שתמיד צריך עצרה, אבל אני אה... אנהנו מנסים ואני יודעת
את ה... אני יודעת א' (הבן) ו-ד' (כנראה אשתו) הם מאוד מסתדרים, או
מאוד מנסים להניח לעצמאות כמה שיותר, שהוא, פעם התקווה הראשונה ש-
א' (הבן) מספר לי, כשהוא יגדל הוא מאוד מקווה שהוא יהיה מסוגלת להיות
כ... במן אה... איך אומרים דב... הוסטל כזה דבר, פעם (4e_f).

סב אחר מבטא פשוט השלמה עם נכות הנכד, הוא התרגל לכך.

"אני לא רואה שהילד הזה יש לו איזה עתיד. ואם לזה מתרגלים" (4e_m).

ישנם סבים שמשווים את הקושי להתמודד עם הנכות לקשיים אחרים שפקדו אותם בחייהם.
לעתים ניסיון ההתמודדות הקודם עוזר להתמודדות הנוכחית עם נכות הנכד/ה.
סב מציין את הישרדותו בשואה כמה שחישל אותו להתמודד עם כל דבר נורא בחיים, ולימד אותו
שהוא חזק ומסוגל להתמודד.

אני מאוד חזק, תשמע אני הייתי בשואה וצברתי מחנות ריכוז. אין יותר חלק.
אני צברתי את המקסימום שכן-אדם יכול לעבור. אני בלי 11 אה...
התייתמתי מ... מההורים, מכאוס, נשארתי לבד. ושרדתי, צברתי את המלחמה,
והעצתי לכאן והקמנו משפחה, וילדים ונכדים, וזה... (4e_m).

חלק מהסבים והסבתות מוצאים עזרה באמונה.

סבתא זו רואה באמונה מקור כוח להתמודדותה. למרות שהיא מסבירה שאינה דתייה, היא
מצאה באמונה באל עזר רב, מקור נוסף לתמיכה.

אלוהים. המציאות היומיומית, ו... אמונה, וכוח... אני אומרת לך - אלוהים.
לא ממקום שאני דתית, מ... מקום של אמונה. לא אגיד לך שלא נסענו פה
לאיזה רב ופה ל... אבל אה... זה לקבל ברכות, זה לא... כי סק-הכל אנהנו
דיי אה... נאורים בקטע של אה... לא כל דבר אפשר לפתור דרך ה... האמונה.
אבל אה... וזה כמו שאמרתי לך קודם. מבחינתי זה שאני רואה שהילדה
מתקדמת, אז... נכון שמרץ היא תהיה בת ארבע, אבל היא מתקדמת. אז
אה... תראי, גם, אני לא אגיד שלא שיתפתי חברות או דברים כאלה, אבל
אה... כמו שאני מדברת איתך עכשיו. לא עם בכי, ולא עם אה... היסטוריות, אז
אה... (15e_f).

שינוי בתפקיד הסבי בעקבות הנכות

לעתים קרובות משתנה אופי התפקיד הסבי בעקבות לידתו/ה של נכד/ה נכה, כאשר נדרשת יותר מעורבות מהסבים. אצל חלק מהסבים והסבתות משתנים מיקומם ומערכת היחסים שלהם עם הנכדים האחרים. סבים וסבתות חשים לעיתים קרובות שעליהם לפתח רגישות מיוחדת בכדי לספק את צרכיו המיוחדים של הילד עם הנכות האינטלקטואלית בלי להפלות את האחרים.

סבתא זו מתארת את הקשר הטוב עם כל הנכדות אך מתלווה לו הכאב המתווסף להתבוננות בבדידותה של הנכדה עם הפיגור :

יש לי קשר טוב עם כולן... אבל היחס שלי - אני קודם כל אחשׁה על נ'. וזה מובן מאליי כי היא נקוקה להכי הרבה תשומת לב. לכולן יש חברות, ולנ' כמעט ואין. וכשיושבים בחברה, כשאנחנו בנות דודה שלהן, והיא תמיד יושבת בצד... אז כואב הלב (11e_f).

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיסיות קשות מדגישה את הצורך של נכדתה כגורם לכך שהיא נותנת לה יותר, כאשר היא מדגישה דווקא את ההיבט הכלכלי שבטיפול בה, שבשלו היא נדרשת לתמוך בה יותר.

אצל הבת הצעירה, עשיתי יום-הולדת, קניתי לה שעריק... אבל פה, זה משהו אחר. פה כל פרוטה היא חשובה. פה המצב הכלכלי הוא אחר לגמרי. ההוצאות הן מאוד גדולות, ה... קלינאיות תקשורת, זה הון תועפות - 300 שקל שיצור פרטי. הון תועפות, הכל צולה כל-כך יקר. ונותנים לה הכל פרטי, הכל... דברים פרטיים. גומרת בן, הולכת לשיצור שחיי פרטי, שתהיה לה קואורדינציה, שהכל, הכל... הכל שיצורים פרטיים, הוצאנו המון כסף... זה קשה לי, קשה לי לראות את הבת שלי מתמודדת. כל היום היא רק... "אלהים נתן לי את הדבר הכי טוב בעולם. את האור הכי טוב בעולם. זו לי". אני שומעת את זה, ו... בלב זה נשמע לי אחרת (10e_f).

סב אחר חש שהוא בעמדה מגוננת תמידית מול נכדו הנכה, שלא כמו מול נכדיו האחרים :

אני רוצה שהוא יתקדם. שאלי את אותי לגבי ההבדלים, אז יש עוד, אני למה לגבי הנכדים האחרים לא דואג להם, אני יודע שהם יסתדרו, נותן להם להתנסות ולטעות, ליפול, איתו אני גם נותן אבל עם הידיים מוכנות לתפוס אותו אם הוא יפול (מרים ידיים ומדגים איך הידיים כפונות תפוסה). אני מאוד מסתכל מה מסוכן ואיפה (5e_m).

בניגוד לדברי הסבים שהובאו עד עתה, שמתארים חוויות טובות וקשר חם ומיוחד עם הנכד/ה הנכה, סב לנכד על ספקטרום האוטיזם (PDD NOS) מספר כי דווקא נכות נכדו מקשה על יצירת קשר משמעותי וחם עימו.

אה... כן. יש הבדל. כמובן שיש הבדל, גם באלף אופי הילדים. אה... כל יום שישי את רואה את ה... הבן הדולף, אה הנכד הדולף - הוא הראשון שפותח את הדלת, שנכנס, ישר רץ לסבא, נותן נשיקה. (בשקט:) אוטיסט לא עושה את זה. הוא נכנס ישר, הוא אפילו שלום לא אומר. הוא... הוא... הוא סאזר. הוא ממש סאזר. וצט פנימ רציניות. הוא... רוב הזמן הוא רציני. הוא נכנס, כי הכניסו אותו. אה... "מה שלומך?" "בסדר" (נאמר באופן לקוני, מהיר, חותק וחסר רצון). "איי היה בלן?" "בסדר" (שוב: קצר, נוטף הבעה). "איי המורה?" הייתי מנסה לדובב אותו קצת, שיצנה לי, שישוחח איתי. אבל הוא פשוט היה מסתגר, וזהו. התשובות שלו היו... קצרות, מינה אחת וזהו. הוא לא ממשיק. הוא אומר "כן", "לא" או "בסדר" - זהו זה. [...] לא, הוא לא נותן להתקרב. הוא לא נותן להתקרב. כמה שאנחנו מנסים להתקרב אליו - הוא מסתגר. אם אנחנו כאילו מנסים ללחוץ - אז הוא מקבל את ה"קריזה" שלו. ואז הוא יכול לשבת ולפכות - בכי... אסון. אז אנחנו נמנעים כמובן. [...] לכולם אני קרוב. רק, ההתנהלות שלי איתם היא שונה מההתנהלות שלי איתו.

(1e_m)

סב לשבעה נכדים מספר על הפער בין האהבה הקוגניטיבית, לתחושה הרגשית אל הנכד הנכה :

אה שכלית אני אוהב אותו, כמו כולם, אבל... אין את ה... קשר ה... החזק הזה, כמו שיש עם שאר הנכדים. אני בא, אני משחק איתו, אני מריב אותו, קונים לו מתנות, אבל... זה לא... זה לא זה (4e_m).

לעומת זאת ישנם סבים וסבתות המספרים כי מבחינתם אין כל הבדל בין הנכד עם הלקות לנכדים ללא לקות.

לדוגמא, כך בדברי הסבתא הבאה :

כן, אבל קחי בחשבון e-א' (הנכד) הוא אומנם ילד מפחד והוא אומנם ילד בעייתי, אבל הוא לא בעייתי ברמות של את יודעת, ילד עם CP או ילד חירש, או ילד ציוור, או ילד עם פיגור צמוק, אני מכירה ילדים כאלה, ואני מכירה משפחות כאלה, או ילד אוטיסט. אני מכירה, אני מצורבת בכל מיני דברים שנוגעים לנפשי האלה. סק הכול א' (הנכד) הוא ילד שאם תשבי איתו עכשיו

פה, ותדברי איתו לא תדצי שהוא סבל מפיאור... את תראי שהוא קצת איטי
 בשביל ילד בן 11, שהוא צונה תשובות קצת פרימיטיביות בשביל ילד בן 11,
 אבל הוא לא מאוד קיצוני, אז גם אין לי קושי מיוחד אה... אין גם צורך
 מיוחד לגייס איזה כוחות נפש אדירים בשביל להיות איתו (1e_f).

סבתא לנכד עם נכות אינטלקטואלית, מתארת קשר זהה לחלוטין עימו ועם אחיו התאום הבריא.
 נראה שחשוב לה לשמור על אותה מידה של קרבה עם שניהם, ועל אותו אופי של קשר:

אה... אני לא חושבת שיש הבדל. אני אוהבת את שניהם, אני קשורה לשניהם,
 אני לא צוה שום הפליות. כשאני באה, זה ברור שאני באה לשניהם, כשהם
 באים אלי אז זה ברור שהם שניהם באים אלי. אני משתדלת לפנק את שניהם.
 אני לא חושבת שיש כאן הבדל (5e_f).

סב לנכדה עם נכות אינטלקטואלית מספר שהוא רוצה לחשוב כי אם נכדתו הייתה בריאה הקשר
 ביניהם לא היה שונה מזה שמתקיים עתה:

לא... חוץ מהמחשבות שטורדות אותי כל הזמן, לא. זאת אומרת, אם היא
 הייתה ילדה רגילה ייתכן והייתי יכולה לעשות איתה עוד פעילויות, אבל היחס
 שלי אליה לא היה משתנה. אני לא יכולה להסידר בוודאות כי אני לא הייתי בשני
 המצבים, אבל אני מניח שלא הייתי משה את ההתנהגות שלי, את הרגש שלי,
 את היחס שלי אליה. הוא היה אותו דבר רק היינו יכולים לעשות דברים
 נוספים... זה ברור מאילו בגלל שהיא מובטלת, ואני צריך במסגרת
 המובטלות האלה להתאים את עצמי. אבל סק הכול, אני לא חושב שהייתי
 אוהב אותה יותר או פחות. זה דבר שאני חוזר עליו (8e_m).

צמיחה בקרב סבים וסבתות

מן הראיונות עולה כי המעבר לסבות הוא אחד מאירועי החיים המהווה עילה מהותית לצמיחה.
 מסתבר מהמחקר שהקושי והאתגר שעולים עם לידתו של נכד/ה עם נכות, מלווים גם הם לעתים
 קרובות בתהליך של צמיחה; הסבים והסבתות לומדים להעריך את עצמם, את משאבי-
 ההתמודדות שלהם ואת בני-משפחתם (הורי הילד, בן/ת הזוג והנכד/ה עם הנכות), ולעתים משנים
 השקפותיהם על העולם. הסבים והסבתות מדווחים על רגשות חדשים שהם חשים, על התייחסות
 חיובית לחיים, על תחושות של חיוניות, על הוודעות לכוחותיהם ועל השקעה במערכות היחסים

שלחם, המלווה בביטוי רגשות כלפי אחרים, יכולת אשר לעיתים לא באה לידי בטוי בקשר ההורי עם ילדיהם.

רגשות חדשים

חוסר יכולת לבטא את התחושות / תחושות חדשות

ללא קשר למין או לנכות, נראה כי אצל רבים מהסבים ומהסבתות, קיימת הצפה של רגשות בעלי עצמה רבה עד כדי קושי להמשיג אותם במילים. תיאורים רבים מתייחסים לתחושות שלא עלו קודם לכן, רגשות חדשים שהסבים והסבתות לא ידעו שניתן לחוות.

ישנם סבים וסבתות המספרים על סוג חדש של אושר ורגשות של אהבה. כך, לדוגמא, הסבתא הבאה מספרת:

אוי, זה אושר צילאי. זה לא יתואר. המליט לא... לא יכוליט (יכולות)
להמחיש את ההרגשה. זה קשר הנשמה, זה... אהבה ממש... אהבה אינסופית.
היא ממשיכה ומספרת על תחושות שלא ידעה שהן קיימות קודם לכן, שהתעוררו בעקבות הסבות:

לא ידעתי שזה יכול להיות, שיכולה להיות כזאתי אהבה. לא האמנתי. כאילו, איך
אני יכולה לאהוב את הנכדות יותר מהילדים שלי? לא, זה לא לאהוב יותר, זה
להרגיש יותר (6n_f).

סבתא לשלושה נכדים מספרת על תחושות שמעולם לא חוותה לפני הולדת נכדיה, בקשרים אחרים בחייה:

תחושה אחרת לאמרי. כאילו... חליטה של אה... של דברית אחרית, של היו של
אה... שהיו, אבל לא באו לידי ביטוי... בהזדמנויות אחרות - עם ילדים, עם
בן זוג. כמו שאמרת; עם אנשים אחרים (5n_f).

ישנם סבים וסבתות המספרים על הבנה שהפכה לאפשרית רק עם ההפיכה לסבא או לסבתא, על חוויה מסוג חדש, שטרם נחוותה לפני הסבות:

אבל אני עצמי יודעת מה זה, ובשילי זו חוויה מאוד מיוחדת, שיליתי אותה,
לא הרגשתי אותה בעבר. אני מרגיש אותה תוך כדי ההתפתחות, תוך כדי
החיים ואני חושבת שזה משהו נפלא, זאת אומרת אה... לכל אחד מהצדדים,
בצורה שזה קורה בינינו, יש בטח הרבה מאוד סוגים, אני שומעת מחברות

ומזה... אבל החוויה כפי שהיא קורית אצלנו, היא מאוד חזקה, אני חושבת.
(10n_f)

הסב הבא מדבר על הבנה חדשה, שאפשרית רק לאחר ההפיכה לסב:

להיות סבא זה כמו כל אחד שנהיה סבא. אני זוכר שאבא fe אשתו, הוא אמר
e... הוא מאוד אהב את הנכדים, אז הוא אמר "כשאתה תהיה סבא, אתה
תבין אותי. עכשיו אתה לא מבין. ו... ככה זה (4e_m).

סבתא אחרת, מתארת את הולדת הנכדים כתוספת קומה בבניין שמאפשרת לה לראות דברים
טוב יותר, כלומר נראה שהסבות מעניקה פרספקטיבה חדשה:

זה... יש ארבעה שלבים fe חיים, ומתי נולד הנכד, אתה צולף צוד אחת לשל
יותר למצלה, אתה יכול מה... מחדף הזה לראות יותר טוב (10e_f).

תיאורים נוספים הינם תיאורים המספרים על החוויה החדשה ומנסים לייחס לה הסבר פיסיולוגי,
כך לדוגמא הסבתא הבאה:

הסבתאות אה... בתאי המוח יוצרת אה... אה נולדים כימים, הורמונים, לא
יודעת מה שזה, שלא נוצרו או שלא היו ב... בצירוף הזה קודם. ממש מרשימים
את ה... את ההיווצרות fe הזרמים האלה (5n_f).

סבתא אחרת מספרת על תחושות כל-כך חזקות, עד שחייב להיות להן, לדבריה, הסבר הורמונלי:

תראי, ההנאה היא מדהימה, זה צפה משהו שהוא לא יאומן מהרבה בחינות,
טמ מהחינה ראשית וטמ מהחינה... בעיקר מהחינה הראשית. זה פותח ערוצים
e... לא ברור איך זה קורה, אני חושבת שיש אפילו משהו הורמונאלי בתוך
הסיפור הזה, באמת יש משהו שהוא... האוף צובר אפילו משהו, לא רק
ההרעלות. יש כאן משהו שקורה שהוא מאוד חזק (10n_f).

יכולת להפגין יותר רכות, לבטא יותר רגשות ולגלות סבלנות

הרבה סבים וסבתות מספרים על שינוי שחל בהם. הם מספרים על יכולת חדשה לבטא רכות,
שמאפשרת סוג חדש של יחסים. מערכות יחסים אלו/ הקשר הסביב כל הנראה מאפשרות יותר
חופש וגילוי של רגשות חדשים בעצמי.

סבתא לשלושה מספרת על הפגנת רגשות לנוכח הנכדים :

מראיית: זו אהבה שונה מהאהבה מהילדים?
א: כן, אני חושבת שכן. אולי בגלל שהם קטנים... אנחנו לא משפחה שכל היום מתנסקת וזה אצל עם הנכדים זה פשוט אי אפשר להפסיק... והם גם כן אוהבים להתפנק... (8n_f).

סבתא ל-2 נכדים מספרת על הרכות שגילתה בעצמה :

קודם כל שאני מאוד רכה. אף אחד שמכיר אותי לא יאיד לך שאני רכה... אני מאוד, תמיד הייתי החזקה והלא סימפטי. אז שאני מאוד רכה, ושאני מאוד יודעת לנתת, מאוד יודעת להטיל את עצמי בפני הנכדים. מה שאני לא עושה לילדים שלי. ...כמו שאמרתי לך, הם עדיפות ראשונה. כשש' הייתה במשבר, אני הייתי נוסעת מתי (ציר) לך. (ישוב) בשביל להכין לה אורז... כי רק את האורז שלי היא אוהבת. ואחר כך הייתי חוזרת הביתה. שעה וחצי נסיעה מינימום אם לא שצתי... זאת-אומרת, שם שיקוף אישי לא נכנס כשזה צניין על ע' וא'. וילדים שלי גם, אני מוכרחה להאיד, אצל לא ככה... אני מאוד יודעת... גם לחברות, אצל הן לא מקבלות את זה כרכות (7n_f).

ישנם סבים וסבתות שמוזהים בעצמם סובלנות רבה יותר. כך, לדוגמא מספר אחד הסבים :

אולי אתה יותר סבלן, אולי אתה יותר אה... אולי אתה יותר פתוח לדברים.
לא יודע... לא (3חוק) בדקתי את עצמי בנושא. אצל אני חושב שזה מה שקורה (15e_m)

סבתא נוספת מספרת כיצד גילתה שכיום היא סבלנית יותר:

מראיית: יש משהו שפחדת על עצמך מהתפקיד על הסבתא על ידעת קודם?
ע: להיות סבלנית. (3חוקת) שהייתי בגילך או בגיל של ט' (הבת) אפילו, לא היה לי סבלנות כמו עכשיו. את צריכה לראות מה זה להיות עם ע' (הנכדה) ו-נ' (הנכדה), 20 פעם יאידו לי כל דבר (1n_f).

סבתא אחרת מספרת כיצד השתנה סדר העדיפויות שלה בעקבות הסבות, וכיום היא מוכנה לסבול דברים שבעבר הרגישו אותה :

אולי אני יותר אה... סבלנית, אני יודעת... משתדלת להיות יותר סבלנית.
 הייתי מאד כזה פדאנטית יותר מדי ישר ו... כל דבר צריך להיות במקום. אה...
 זה... אני פחות עם זה. הם הופכים לי את הבית, אז זה בסדר מבחינתי. אני
 יכולה לנקות אחר-כך, זה לא... זה פצע זה לא היה עד כדי כך. רציתי שיהיה
 נקי ומסודר. היום הרבה פחות. זה לא איכפת לי שיהיה קצת לכלאק, זה לא
 נורא (4e_f).

נראה כי העובדה שעתה הם סבלנים יותר יחד עם העובדה שנטל החינוך אינו מוטל עוד על כתפם,
 מאפשרת לסבים ולסבתות ליהנות מהנכדים ולגלות בעצמם את אותם רגשות חדשים. מעניין
 לציין כי תחושות אלו קיימות יותר אצל גברים מאשר אצל נשים. כך לדוגמא מספר הסב הבא:

הבן הגדול, הייתה לי פחות סבלנות אליו. עכשיו כל זה, זה דבר אחר לגמרי
 כן? כל זה לא ק"מ לגבי הנכדים, זה חשבון אחר לגמרי, אם זה בכלל
 חשבון...

מראיית: מה זה אומר? תסביר לי קצת.
 קודם כל אני יותר מבושר, שנית כל אני בן אדם אחר ממה שהייתי בילי 33,
 מכל מיני סיבות. לכאורה יש לי פחות אחריות לגביהם אני לא רואה אותם
 כל יום, אני יכול לבוא לבקר וללכת.
 (9n_m)

סבא אחר מספר כיצד עם הנכדים פחות דחוף לו לחנך ולהעיר, וכיצד הוא מעודן יותר בתגובותיו
 לנכדיו מאשר האופן בו היה עם ילדיו:

זה ג'ישה אחרת, זה... צורה אחרת. דואמה - אני אתן לך דואמה, אחת
 הדואמאות - אם לבן שלך את אה... הערת לו אמרת מה שנה, מה שאת רוצה
 להגיד לו, אז מצד שני לנכד את קצת יותר בעדינות, יותר אה זה... למה זה
 נכד. זה אחרת (14e_m).

הסבתא הבאה מספרת כי כעת היא בשלה יותר לשהייה עם ילדים ולכן היחס אליהם הוא שונה
 לחלוטין ממה שהיה אל ילדיה:

זה מפעיל מערכות שצט הילדים שלי לא היו לי. זאת אומרת, זה משהו אחר,
 בפירוש משהו אחר... פה בקטע של הנכדים אז כבר הרבה יותר בשלי, הרבה
 יותר בולטים מהרבה בחינות, אין רק דורט אחד. אז נקודת המוצא היא
 אחרת, בפירוש שונה. את הרבה יותר פנויה, את לא כואסת כבר, עם ילדים

עם הרבה כווצים לאת בכל אופן החוויה שלי, ופה הכול אפשרי לאת אומרת
 זה לא שיש כאוס, ממש לא אבל כל ההתייחסות היא באה ממקום אחר
 לאמרי, זה שונה.

כמו כן היא ממשיכה ומספרת כיצד עם נכדיה היא מרגישה בשלה יותר ובוגרת יותר ולכן
 מתאפשר עימם שיח אחר, שמעבר לכך שהוא רגוע יותר ונטול מתחים, נראה כי הוא גם פתוח
 יותר:

זה משהו מאד מאד מיוחד וצוד פצט, זה לא שאין גבולות וזה לא שאין
 להבין אבל הכל מתנהל או קורה בצורה הרבה יותר בולטת. את לא כווצת
 את מסבירה, את צונה, בשקט בלי עצבים ובלי מתחים ובלי... ואת מקבלת
 מיד את הפידבק וזה מוביל עם להמון פתיחות שלהם, הם יודעים שהם
 יכולים להגיד כל מה שבא להם, הכל יתקבל ואם יהיה צורך אז עם יהיו
 הסברים ויהיו חיבוקים ויהיו כל מה שנראה לי שכן לצעות. זה משהו מאוד
 מיוחד, בקיצור... תמצית של הצניין. תראי זה עם מאוד פותח, אם היו כל
 מיני קטעים של סצירות ו... זה עושה פתיחה של צרכים (10n_f).

הסבתא הבאה מספרת כיצד היא חשה שכעת עול החינוך אינו נמצא על כתפיה והיא חופשיה
 ליהנות עם הנכדים, ולהיות, לדבריה, כולה למענם:

בסבתאות אני מרגישה שאני מוחררת מהשיחות האלה לחלוטין זה פשוט זה
 טהור. אין לי צורך, ב-12 שנות היותי סבתא, אני לא הרגשתי פצט אחת צורך
 לחנק ילד, לנת לו הטפת מוסר או... ממש, אין פשוט שיחות כאלה, יש עם
 אהבה נטו ואני מפוצה רוב טוב, אני מרגישה, על הסביבה שלי כשיש לי נכדים
 איתי, כי אני כולי לאמצת (9e_f).

הסבתא הבאה מספרת שכעת, עם הנכדים, היא פחות קשוחה:

הם אומרים לי, הן אומרות לי, הבנות, שאיתם הייתי הרבה יותר קשוחה. עם
 הנכדים אני לא קשוחה. מותר להם ללכלך, מותר להם (14e_f).

סוג אחר של רכות מופיע דווקא ביכולת לגילוי רגשות שקודם לכן לא התאפשרה. גילוי זה של
 רגשות אלו מופיעים יותר אצל גברים מאשר אצל נשים. לדוגמא, הסב הבא מספר כי למד מילדיו
 כיצד להביע את רגשותיו אל נכדיו:

גם אמרתי לך, לא היה את כל הצניין של הבצת הראשית כמו שיש היום,
היום אני למדתי מהילדים שלי ואני הרבה יותר מתקשר איתם באופן הצנייני,
מחבק ומנשק. נורא חשוב לי המשפחה.

הוא ממשיך ומספר כיצד הוא גילה את החלקים הרגישים בעצמו:

גיליתי את הרגישות והרגשות שלי, לא ידעתי כמה רגישות יש בי, הם הוציאו
מאני את הבטן הרכה. כל החיבוקים וזה כל-כך מרגש, ואם מה שהיה עם נ'
זה היה כל-כך מרגש. וזה חיזק אצלי את הידיעה כמה אני חזק ויודע להשיג
את מה שאני רוצה (2e_m).

סב אחר, דווקא מספר כי הוא ידע על הרגישות הטמונה בו, אך רק עם נכדיו הוא מרשה לעצמו
להביע אותה:

אני יודע מה אני. אני יודע... באיזו מידה אני אה... רגיש, כמה אני רגיש, אה...
אני יודע שהרבה מאד שנים אני בלמתי את הרגשות שלי, וצכשיו אני נותן לה
לצאת, אבל זה הכל מוכר, אני יודע (1n_m).

סבתא נוספת מספרת כיצד הנכדים הוציאו מכל המשפחה את החלק המפנק והמחבק שבה:

אנחנו לא משפחה שכל היום מתנסקת וזה אבל עם הנכדים זה פשוט אי אפשר
להפסיק... והם גם כן אוהבים להתפנק, אבל... לא יודעת לא משהו מיוחד.
(9n_f)

סבתא לשלושה נכדים מספרת כי היא נהנית מהבעת הרגשות, אך לא רק תחושת הנתינה הטבעית
מהנה, אלא גם הקבלה מן הנכדים.

תראי הקטע של הרגשות, הבצת הראשית הכל-כך טבעית והכל-כך ספונטנית,
המון אהבה שזורמת בטונות שזה לא רק את נותנת להם את נהנית
מצצת הצניין. כולנו נהנים מזה, עם זה שאת נותנת את גם מקבלת זה לא
רק שאת מצבירה להם אלא... (10n_f).

תפיסת בני משפחה אחרים

חוויית הסבות מזמנת אפשרות להתבוננות מחודשת בבני המשפחה ולגילויי מחודש של יכולת
וכוחות אצלם. נראה כי הסבות מעלה אפשרות לצור קשר חדש עם הילדים דרך הנכדים. שינוי זה

אפשרי משני כיוונים, הראשון הוא השינוי החל בהפיכה לסבות והשינוי שחל אצל הילדים כתוצאה מההורות החדשה והשני במפגש בין שינויים אלו.

כך לדוגמא מספר הסב הבא על השינוי במערכת היחסים בינו לבין בניו וכלותיו בעקבות נכדיו:

אה, אני חושב... אולי, גם זה אני לא בטוח, אולי [הסבות] שנתה טיפה את מערכת היחסים ביני לבין הבנים שלי. יכול להיות. [...] ה... הסבאות הזאת אה... שנתה משהו מרכזי במערכות היחסים שלי, עם הכלות שלי... אני חושב שהכלה השנייה, זאת עצמיו ילדה, אה מאד התקרבה אלי ב... בזמן האחרון. היא בכלל עברה שינוי אצל, לפי דעתי. כתוצאה מהלידה שינוי לטובה, לדעתי. היא... היא התרככה, והיא... השתנה. לטובה. מאד לטובה. במסגרת הזאת, אני מרגיש גם ממנה גליט שלא היו קודם. אני חושב שזה נובע באמת מזה שאני... אני זמין, ואני... אני צורך, ואני זה... (1n_m).

גם הסבתא הזו מספרת כיצד העובדה שבנותיה אימהות מעצבת את הקשר שלה עימן:

כן אני מניחה שזה מאוד, שזה באישהו מקום מצב אחרת את היחסים שלי עם בנותי, כי אם הם היו למשל רווקות, או נשואות בלי ילדים אני מניחה שזה הנושאים ואם סוף היחסים היו קצת שונים, אה וזה מאוד מצער (1e_f).

רבים מהסבים והסבתות מופתעים לגלות פן נוסף בילדיהם, פן שלא הופיע קודם לכן, והתאפשר הודות להיותם הורים. הם מופתעים לגלות כיצד ילדיהם הפכו להיות אחראיים יותר, רכים יותר, ובעלי יכולת רבה יותר להציב גבולות כשצריך. כך לדוגמא מספרת הסבתא הבאה:

הכן שלי... נשמה טובה, ו... באמת, כל מה שהיה בילדות - נצא. אמרתי לו אם מישהו היה אומר לי את זה אז, לא הייתי מאמינה (12e_f).

סב אחר מתאר כיצד הוא מתפעל ולומד מבנו והדרך בה הוא מתייחס אל ילדיו הקטנים:

אני רואה את הכן שלי עם הילדות, ואם את החותן שלי עם התאומים, אני נדהם ואני לומד מהם, הם מחבקים ומלפפים, הם מדברים איתם כמו עם מבוגרים. יש המון כבוד לילדים האלו (2e_m).

היבט נוסף הוא ההסתכלות המחודשת על בן/ת הזוג. ההפיכה לסב/תא מאפשרת התבוננות מחודשת בבן/ת הזוג דרך משקפיים שלא היו קיימות קודם לכן. לדוגמא סב מספר: "למדתי kee היא סבתא מולדת... שהיא אלהבת אותם בצורה מטורפת" (6n_m).

סבתא אחרת מספרת כיצד הופתעה לגלות את בעלה משקיע זמן בנכדו :

וככה היה – הוא קרא לו סיפור, והוא נרדם. אני באתי לחדר, אני הייתי בשוק. אני אמרתי... את יודעת, בחייך הוא לא קרא סיפור לבנות שלו, וזה הייתה פעם ראשונה, (3זחקת) הוא קרא סיפור לנכד, וזה היה ספר ד"י גדול, והוא נרדם. אז הוא אמר לי "את רואה, קראתי לו סיפור, נרדם". אמרתי "יפה מאד, רק ככה הוא היה נרדם, אחרת הוא היה ממשיך לבכות" (3זחקת). אז כן, היום אה... יש לו יותר סבלנות, והוא רוצה. עכשיו הוא לוקח את הנכד הקטן כל יום לאן (21e_f).

סבתא נוספת מספרת על שיפור במערכת היחסים בינה לבין בעלה הודות לנכדים, ועל ההנאה שבשיתוף בקשר הסבי, בניגוד לתקופה בה גידלו ילדים קטנים :

קודם כל אני חושבת שהסבתאות חיברה בינינו בקשר מיוחד וחדש ואחר מאד חלק. היום אנחנו שותפים לחוויות שנינו מאד מאושרים איתן, וזה מאד מאד מחבר. ומה שלי במיוחד זה עשה, כי סק הכולל הבן זוג שלי בדידול הידיים איתי לא היה שותף בכלל, הוא בקושי היה... ופה הוא פתאום גילה את הקטע עם הידיים, ובאינשהו מקום... הוא היום עוזר המון ומעורב המון כי הוא מפצה את עצמו על התקופה שהוא לא תרם עם הידיים. ולי זה עושה מאד טוב... אני קודם כל נורא נהנית לראות אותו במצבים האלה שלא היו. והוא אחרת, הוא גם יותר רק, יותר... אני מאלה בו צדדים שלא היו בו קודם. בהחלט. מאד נפתח... בהחלט (12n_f).

אצל סבים וסבתות לילדים בעלי צרכים מיוחדים, נוספים היבטים של צמיחה שאינם קיימים אצל סבים וסבתות לילדים עם התפתחות נורמטיבית. החלק הבא, יעסוק בצמיחה האופיינית לסבים וסבתות אלו.

צמיחה בקרב סבים וסבתות לנכדים עם נכות

נכד/ה עם נכות אינטלקטואלית עלול להוות עבור סבים וסבתות מקור לדאגה – לחייו/ה ולהתפתחות/ה וליכולות/ה ותפקודו העתידי, וכן להוריו/ה. לעתים בשורת הולדת/ה מלווה בכאב ובצער שמלווים את תהליך קבלת המציאות החדשה של הנכות. הקשר עם ילד/ה עם צרכים מיוחדים לעתים שונה מהקשר עם נכדים אחרים. גם העזרה הניתנת לילדים בגידול נכד/ה עם נכות אינטלקטואלית לעיתים קרובות רבה יותר. ואולם, סבים וסבתות מספרים בראיונות גם

על צמיחה בעקבות היותם סבים לנכד/ה עם פיגור. הם מגלים שיש בהם כוחות שלא הכירו, סבלנות, סדרי עדיפויות חדשים לגבי נושאים שונים בחיים, הם מגלים כי ילדיהם מסוגלים להתמודד עם גידול ילד/ה עם נכות, ומגלים בעצמם אהבה רבה ורגשות חדשים שמתעוררים לנוכח הנכד/ה עם הצרכים המיוחדים והוריו/ה.

תפיסת המשפחה

נכותו של הנכד מזמנת אפשרות להתבוננות מחודשת במשפחה. ההתמודדות עם ילד עם צרכים מיוחדים, מחייבת לעיתים קרובות שינויים בעצמי ובסביבה, במערכות היחסים ובהתמודדות האישית. ישנם סבים שמבטאים הערכה רבה לילדיהם, על שקיבלו את בשורת הנכות והם מתמודדים עימה בצורה מעוררת השתאות. אחרים מביעים צער וכאב על כך שעולמם של ילדיהם השתנה מן הקצה אל הקצה, ועל ההתמודדות הלא פשוטה שמלווה אותם יום אחר יום. סבים וסבתות רבים מספרים על גילויים את כוחותיהם של ילדם. לדוגמא הסב הבא :

אבל צ' היא מדהימה, בזמנים כאלה אתה מאלף מי הילדים שלך ומה אשתך... גם ר' היא מדהימה, מה שהיא נתנה שם, זה היה פשוט לא ייאמן, כל הכבוד לה. צ' בכל אופן זה גם המקצוע שלה, היא עובדת-סוציאלית והיא זילתה את... שאנחנו בכלל לא ידענו מה זה, והם ממש צערו לה. והיא כל-כך משקיעה בילד הזה. זה לא יאומן. היא מטפלת בו בכלי מסירות והשקעה.
(2e_m)

סבתא אחרת מספרת כי גילתה עד כמה ביתה חזקה :

מראיית: למדת משהו על מ' על ידעת קודם?
כן, שהיא חזקה מאוד. טוב, תמיד היא הייתה ילדה שידעה להסתדר, תמיד כשהיא רצתה משהו- היא השיגה. אבל אני לא ידעתי שהיא תהיה כל כך חזקה לצמוד בכל המשימות, ותודה לאל היא עומדת בזה, ואני מקווה מאוד שהיא לא תישבר. כי לא קל... היא לוקחת על עצמה דברים שמאל ואצבע ליכולת
ה... (11e_f).

סב נוסף מספר על הכוחות של בנו :

בצוקר אבא שלי... להפציל אותו, ואני יודע... טוב. הוא עושה את זה יפה, הוא עושה את זה יפה. לי אין את ה... אני לא יודע מה אני הייתי עושה אם אני הייתי... אם זה היה קורה לי בתור אבא. אני לא יודע מה הייתי עושה. אני חושב שהייתי עם בציה רצינית מאוד. [...] יש להם את הסבלנות, והצרכים

האלה. אני... לא יודע... חושב... לא, לא יודע. באמת כל הכבוד להם.
תראי, יש תוצאות (15e_m).

הסבתא הבאה מספרת כיצד למדה להעריך את ביתה עוד יותר, בשל נכותו של נכדה:

היא משתדלת, ממש משתדלת לעמוד... בכל דבר. הם מאד מאד בסדר. תמיד
הערכת אותה, תמיד היא הייתה... מיוחדת, אבל עכשיו היא כפוף נושא
לעצרכה (14e_f).

רבים מהסבים והסבתות מראים גילויי התפעלות מילדיהם. סב לתשעה נכדים מציין את
התפתחותם של ילדתה ובן-זוגה בעקבות ההורות לילד עם נכות:

הבת שלי ובצלה הם מדהימים גם, הם גדלו כהורים וכבני אדם ואני באמת
חושב שבמובן הזה "הוא מתנה. הוא מלאך אותנו כל הזמן עלינו (5e_m).

הסבתא הבאה אף מייחסת לביתה את העובדה שנכדה חי:

אין מילים, באמת אין לי מילים איזה זוג הורים יש לו וכנראה בזכות זה
קורים דברים נפלאים עם הילד הזה. [...] הוא נולד למקום הנכון, בתפיסה
שלי אימו הצילה אותו וככה הסיפור הפרטי שלי, שבזכותה הוא חי (9e_f).

חלק מהסבים והסבתות מספרים כי הכוחות של ילדם, עזרו להם להתמודד עם נכותו של הנכד.
כך מספרת סבתא לילדה עם נכות:

ופתאום הוא עם אחריות, ופתאום הוא לא מקבל, ופתאום יש לו סדרי
עדיפות וזה כיף לראות אותו ככה. והמון המון... שהוא עזר לנו, בלוקב את
הדברים כפי שהם (7e_f).

סבתא אחרת מספרת כיצד ביתה עזרה לה להתמודד עם המשבר ולהפוך לסבתא:

דברים כאלה אני ראיתי ואני נרפאתי ממנה, אני פשוט הרגשתי שהיא מרפאה
אותי, אני פשוט הרגשתי לאט לאט שהיא מרפאה אותי. שאני משתלבת בעשייה
הלו. ומרעע שהם בצבט הניצו הביתה אני חושבת שיש אני הייתי סבתא שלו,
במלא מובן המילה (9e_f).

היבט נוסף, הינו גילויי כוחותיו של בן/ת הזוג. לדוגמא, סב לילדה עם נכות, מספר על הגילוי של
הרגישות הרבה באישתו:

שאתי היא אישה מאוד רגישה, נותנת לי לידה הזאת יותר אהבה ממה שהיא צריכה לנתת לאחרים... היא נותנת להם אהבה, אבל האהבה שהלידה הזאת מקבלת היא יותר, אם זה מביא לה או צריך להיות קשה איתה, אני לא יכול לשפוט... היא סלחנית, אולי זו הדרך הנכונה... (7e_m).

סב נוסף מספר כיצד אשתו השתנתה לטובה בעקבות הסבות לילד עם נכות:

היא שינתה את כל התפיסה שלה בצורה מדהימה. לו היית מכירה אותה קודם, היית מבינה... היא פשוט הפכה להיות דבר שאם היו אומרים לי שככה היא לא הייתי מאמין. וזה הכול צעה טובה. זה צעה טובה לכל המערכת (8e_m).

היבט נוסף הינו קרבה מחודשת או גדולה יותר לילדים, שעולה בעקבות הצורך המשפחתי ביותר תמיכה. הסבים והסבתות מתגייסים, ומגלים מחדש את ילדיהם ואת הקשר עימם. כך מספר סב על הדרך בה התקרב לבנותיו:

...זה קירב אותי... עוד יותר זה קירב אותנו אליו. הצניין הזה ש... שילד חולה, שילד שיש לו... בעיות, זה מצמיח את ה... גם את ה... איך אומרים, את ההשתתפות שלך ב... בעיות שלו. אתה יותר מצורה (4n_m).

חלק מהסבים והסבתות מביעים גם דאגה ועצב על ילדיהם שנאלצים להתמודד עם קשיים וכאבים כתוצאה מהיותם הורים לילד בעל צרכים מיוחדים.

סבתא לנכדה עם נכות אינטלקטואלית ונכויות פיזיות קשות מתארת את ביתה כאם מופלאה ונראה שהיא מעריכה מאוד את ההשקעה והנתינה של ביתה, ויחד עם זאת כואבת את העובדה כי ביתה נאלצת להתמודד עם קשיים אלו:

אז אה... ככה הלב שלי נצטט, אני רק בכיתי!... אמרתי טוב, נניח הילד, אבל ממה הבת שלי. הילדה תסבול אבל... אני כאמא, גם הילדה וגם הבת שלי, מה היא תצבור? מה היא צוברת? זה לא שאני... אלא איסטית. ואני... אני... כואב לי הלב על הבת שלי. ואכן היא צוברת, והיא צוברת את זה אבל בצורה כל כך... או שהיא עושה לנו את ההצדה, אבל היא אמא למופת. איך... היא משקיעה בילדה בצורה... מדהימה. איך שהיא צוברת על הילדה, עם איזה חומרים היא צוברת עם הילדה. [...] שעות היא מקדישה לילדה. זה פשוט לא לתאר עם איזה סבלנות. ו... הם משקיעים בילדה, עם, עם אה... עם עם קלינאיות תקשורת פרטיות חוץ ממה שהיא מקבלת בסן. עם הוצאות כספיות (בהדגשה): אדירות. והוא רק שכיר. עם "אוברים" עד הנה. ואנחנו עצמנו, אנחנו... אמא, אנחנו אין לנו ממש מאיפה לעזור. תמיד, פשוט, לא שאני

בוכה בפניכם, אני רק אומר: אנשים לא מבינים באיזה מצבים הם נמצאים
ההורים האלה. והיא רק ליגדה שהיא תהיה הכי יפה, הכי נחמדה, ותראה הכי
טוב, ולא מוזנחת, ולא שירקו עליה, ולא ירחמו עליה. אתם מבינים, שלא
יגידו "זו..." שרק יידחו אותה, לא, להיפך. ואי שראה אותה רק לוקח אותה
ומחבק אותה. אתם תראו אותה, רק תרצו ל... לחבק אותה ולנשק אותה.
היא פשוט יגדה... סוכרייה. (10e_f)

תפיסת הנכד בעל הצרכים המיוחדים

אצל חלק מהסבים והסבתות עולה התפעלות מכוחותיו של הילד ולמידה שלהם עליו ועליהם
כתוצאה מכך.

סב לילד עם נכות פיסית מספר על האופן בו המפגש עם נכדו מלמד אותו על עצמו ועל התמודדות
עם החיים:

ואני חושב עכשיו עלמדת המון. כשאני מסתכל עליו ואני רואה איך הוא
מתמודד עם הכל, הפציות שלו נראות לי קטנות. הוא לא קורבן, הוא לא
מסכן והוא לא מרחם על עצמו ואני לומד ממנו (5e_m).

סב לנכדה עם נכות אינטלקטואלית מספר על האופן בו הוא שואב חיזוקים מנכדתו:

בואי אני אגיד לך אפילו דבר יותר צחוק מזה: בראשית שרצ לי, אני מנסה
לחשוב על דברים טובים ואני חושב עליה. זה נותן לינו אינדיקציה של
הרצשה... אז זה מה שאני יכול להגיד לך... בראשית שרצ לי, באופן תת הכרתי
אצלי אני מנסה לחשוב על דברים טובים, יפים, חיוביים, מאושרים, ומאז שיש
לי את הנכדה אני חושב עליה. יש לי לאיפה לברוח במחשבות, בתחושות...
לשפר את המצב רוח, לשפר את מצב המצוקה באותו רגע (8e_m).

סבא לנכד עם נכות אינטלקטואלית ונכות פיסית מספר על למידה על עצמו והנאה מחודשת

בעקבות המפגש עם נכדו:

לא שהייתי חוקר אי פעם בחיי אבל אני סקרן, ואני... וכל הזמן אני לומד,
עכשיו אני לומד - לפעמים יותר, לפעמים פחות, לפעמים לבד, לפעמים
במסגרות... זה לימוד שאין שני לו. זאת-אומרת חוויות הלימוד, חוויות
ההתבוננות ולראות איך זה בייחוד, בייחוד אני פה מדגיש - כשיש ליגד עם
צרכים מיוחדים שכל מה שקורה אצלו, אצל אחרים זה אולי טבעי למארי...
היגד מתחיל ללכת, נו... "ביי די"..." כל היגדים מתחילים ללכת בלי כזה
פחות או יותר. אבל אצל ילדים שאצלם זה לא ברור מאילו, כשמתחילים

דברים כאלה, קשה לי לשחזר בתפיסה הקונבנציונאלית, תחושות סיפוק כל כך גדולות, הנאה. סיפוק והנאה (9e_m).

סבתא לילדה עם נכות אינטלקטואלית ונכות פיסית, מספרת כי המפגש עם נכדתה מחייב אותה ללמידה יומיומית על עצמה ועל סביבתה:

אני כל הזמן אני לומדת. כל הזמן יש לי שיצורים. מכל יום, לפעמים יש לי פליטות פה לא נכונה, לפעמים החשיבה היא לא נכונה. אני לא יודעת מה אני לומדת, אני כל יום יש לי משהו אחר, אני לא יודעת בעצמי. אני לא יודעת בעצמי (10e_f).

סב לילדה עם נכות אינטלקטואלית מספר כי נכדתו עזרה לו להיות סבלני יותר כלפי ילדים בכלל, ללא קשר לצרכים מיוחדים:

מאז שיש לי נכדה כל ילד שאני רואה אני מתעבה, ומסתכל. אני רואה לא סתם ילד כ"אז ראית ילד"... אני מסתכל עליו, על החיוק שלו, על התנועות שהוא עושה. הרבה פעמים אני מתעבה על יד ילד וזוהק איתו, מנסה להצחיק אותו... זה עשה לי המון מחינת היחס לילדים קטנים, המון. שלא היה לי את זה קודם. עוד פעם, כאבא התרכזתי בן שלי, אבא זה היה קשור להרבה דברים אחרים, כסבא לא. כסבא כבר יש לך פרספקטיבה אחרת לעמרי, של הכול. זה בעיקר- הרגש, וההתעניינות, ואי שוויון נפש... זה מה שזה עשה לי, יותר אכפת לי... יותר אני... מתעניין. פחות... תראי, פעם ילדים קטנים היו מפריצים לי בזה ומפריצים לי בזה, היום לא. היום שיצווחו או יבכו או ירצו דברים שמפריצים... באי נגיד שאני הרבה יותר אהיה סבלני היום מאשר הייתי פעם. זה עושה לך גם הילד וגם הרגש. 'ממרום גילי' כמו שאומרים... (8e_m).

סבתא נוספת מספרת על השמחה החדשה שהיא מגלה בתוכה ועל רגשות חדשים שנכדה הנכה והנחישות שלו מעוררים בה:

אז כמובן שהשמחה היא... את לא יכולה שלא לשמוח, את לא יכולה שלא להתפעל. את לא יכולה שלא להתפעל מאיך שהוא נלחם, איך שהוא- "אף תגדו בי, אני הולק", ואת לא יכולה להישאר אדישה. זה משהו שונה, ואי אפשר להגיד שזה אותו דבר... אם זה הליכה, אם זה בלזנו לחילה, ואז הליכה, ודיבור, ו... כן, אי אפשר שלא... יש משהו, שאני אקרא לעצמי אם אני אגיד שלא. מצד שני, הם (התאומים) מקסימים, אבא הם ילדים רגילים כמו... זאת אומרת, הם מקסימים יותר כי הם שלנו, אבא הם בהתפתחות רגילה...

יֵלֵד שֶׁהוּא שׁוֹנֶה – הַשֹּׁמֵחַ הַיּוֹלֵד מְאֹד בְּדַבְרֵי שֶׁהוּא עוֹשֶׂה. אֲנִי לֹא יוֹלֵד לְהַכְחִישׁ אֶת זֶה.

היא ממשיכה ומספרת על התפעלות חדשה שאינה קיימת בסבות לילד שאינו בעל צרכים מיוחדים:

זֶה לֹא אוֹתוֹ דֶּבֶר, לֹא אוֹתוֹ דֶּבֶר. יֵשׁ הַחֹן דְּבָרִים שֶׁאֲנִי כֹל כֵּךְ מִתְפַּעֵל שֶׁעַם יֵלְדִים רִגְלִיִּים אֶת לֹא מִתְפַּעֵל מֵהֵם... זֶה חֶלֶק מִתְהַלֵּק טִבְעִי בְּהִתְפַּתְחוּת שֶׁל יֵלֵד וְלֹא... אֲנִי כוֹלֵי נִפְצָמִת. כֵּן. אֲנִי מוֹדֶה בָּזֶה. אֲנִי בִּהְחֹלֵט מוֹדֶה בָּזֶה. זֶה... זֶה פֶּשׁוּט, תִּשְׁמָעִי... מִדְּהִים לִרְאוֹת אִיךְ הוּא מִתְפַּתֵּחַ... יֵשׁ גַּם בְּדִלִיִּים, לִרְאוֹת אִיךְ מִתְפַּתֵּחַ יֵלֵד עַם צִרְכִּים מְיֻחָדִים וְלִרְאוֹת אִיךְ מִתְפַּתְחִים יֵלְדִים רִגְלִיִּים (17e_f).

הסב הבא מתאר את נכדתו הנכה כמעניקה לו "עולם ומלואו", וכמי שמעוררת בו את הרצון לעשות כל דבר שביכולתו לעשות למענה, וכמקור מעצים ברגעים קשים:

עוֹלָם וּמְלֹאָו. אֵין לִי דֶּבֶר יוֹתֵר... אֲנִי לֹא יוֹלֵד לְבִטָּא אֶת זֶה. לֹא מְסוּלָּח לִתֵּת לָזֶה בִּיטוֹי מִיְלּוּלִי לְשִׂמְחָה וְלֹאֹשֶׁר... אִפִּילוֹ שֶׁיִּלְדָּה לֹא בִּסְדֵּר. אֲבָל... זֶה לֹא מֵהוּוֹ אֲצִלִּי פֶקֶטוֹר שֶׁל יוֹתֵר אוֹ כּוֹחַ. אוֹשֶׁר, אֲנִי מוֹכֵן לְעֹשׂוֹת הַכּוֹל, בְּכֹל זֶמַן, מֵעַבֵּר לִמֵּה שִׁבְקֶשׁ מִמֶּנִּי. אֲנִי לֹא יוֹדֵעַ לְהִבִּיא אֶת זֶה לִידֵי בִיטוֹי... לֹא הִרְגַּשְׁתִּי כִּכֶּה כִּלְכִּי הֵבֵן שֶׁלִּי אֵם זֹאת הוֹלֶכֶת לְהִיּוֹת אַחַת הַשֹּׂאֲלוֹת הַבָּאוֹת... ...הַבְּדִל גְּדוֹל מְאֹד... אֲנִי גִידֵלְתִּי אֶת הַיֵּלֵד שֶׁלִּי בְּהַחֹן הַחֹן הַחֹן אֶהְיֶה, הַחֹן חֲבֵרוֹת, הַחֹן בִּיחָד. אֲבָל לֹא יוֹדֵעְתִּי שִׁישׁ מִשֶּׁהוּ אַחֵר. לֹא יוֹדֵעְתִּי שִׁישׁ... אֲנִי זֹכֵר שֶׁאִמִּי הִיְתָה אוֹמֶרֶת לִי: "אַתָּה לֹא תִבִּין עַד שֶׁיְהִי לְךָ נֶכְדִּים. אֲנִי אוֹהֶבֶת אוֹתְךָ שִׂעָצוֹן, אֲבָל הַנֶּכֶד שֶׁלִּי זֶה אֶהְיֶה בִּלְתִּי מוֹסְבֶּרֶת". כִּלְאוֹמֵר, יֵשׁ בָּזֶה מִשֶּׁהוּ שֶׁלֹּא נִיתֵן לְהִסְבֵּר, אוֹ שְׁנִיתֵן לְהִסְבֵּר, אֲבָל לֹא לְכֹל דֶּבֶר צְרִיךְ לִתֵּת הַסְבְּרָה. הַנֶּכֶדֶה שֶׁלִּי... אֵם עֲכָשִׁיו יִגִּדּוּ לִי לְעֹשׂוֹת אֶת הַדֶּבֶר הַכִּי מְשׁוּעָץ בְּעוֹלָם שִׁסֵּב לִּי נֶחֱמָה, אוֹשֶׁר אוֹ שִׂמְחָה – אֲנִי אֶעֱשֶׂה. אֲנִי לֹא מְדַבֵּר עַל הַבְּרִיאוֹת שֶׁלִּי שֶׁזֶה אֲנִי מוֹכֵן לִתֵּת חֶלֶקִים מֵהַלֵּל... זֶהוּ. אֵל אוֹלִי אֲנִי מְדַבֵּר קִצֵּת שְׁטוּיוֹת, אֲבָל מִאֲרֵתִי שֶׁאֲנִי לֹא יוֹדֵעַ לְהִבִּיא אֶת זֶה לִידֵי בִיטוֹי, עַד כֹּמֶה... (8e_m).

פיתוח ושימוש במשאבים אישיים / שינוי בעצמי

ישנם סבים וסבתות המספרים על גילוי כוחות חדשים בעצמם דרך ההתמודדות עם נכות הנכד.

כך לדוגמא סב מספר על הגמישות שגילה בעצמו, ועל הכוחות האישיים:

זה מצניין את יודעת, אני תמיד הייתי קשוח כזה, ותמיד דרשתי מהצופדים שלי... אני מתכוון המנהלים שצבדו תחתיי... לזהות דואמא, אז אם ככה מישהו לא מרגיש טוב, אז מה? שיבוא בכל זאת לצבודה כי הוא מצביר מסר ומהווה דואמא לצופדים שתחתיו, וככה גם אני הייתי כל החיים. אבל כסקרה הסיפור הזה עם נ', ר' הייתה איתם שם כל יום כל היום, ואני איך שנאמר היה יום הצבודה, ולפעמים הייתי מוותר על דברים, שזה ממש לא אופייני לי, הייתי נוסע לרוטשילד בכרמל, לבית חולים. זה לא משנה איפה הייתי, ותקופה מסוימת הייתי בצפולה, שזו חתיכת נסיעה, לפעמים הייתי צריך להגיע מקרית שמונה, וזה מרחקים לא קטנים, אבל הייתי נוסע, בלי בעיות בכלל, לא הייתה שאלה. כל צרב הייתי שם (2e_m).

סבתא מספרת כי גילתה את כוח הנתינה שלה :

מה למדתי על עצמי? שאני מסוגלת לתת הרבה. כן. היום אני חושבת איך... את מבין, היום חש... אני חושבת לפעמים "איך עשיתי את זה?" כל ליילה, כל ליילה, כל ליילה הייתי יונה שם. כל ליילה. לפעמים, פעם בשבוע, הייתי נשכרת, אז הייתי באה ליסון. [...] למדתי על... כן, על עצמי... שאני יכולה לתת, והאמת היא שאני גם מסוגלת (באווה), כאילו, שיש לך פתאום הרבה כוח. שיש לך הרבה כוח, למדתי על עצמי... כשצריך אז נותנים. וזה לא נאמר. [...] ו... שאני מוכנה לוותר על הכל (צוחקת), הכל, הכל אה... בשביל להיות שמה היה, ולצורך, ולזהירות עם נ'. כאילו - על הכל, על הכל אני מוכנה לוותר. הייתי מוכנה לוותר (6e_f).

סבתא מספרת כי הבינה את יכולותיה הפיסיות, למרות גילה המבוגר :

יש לי יכולות בלתי נדלות, מסתבר... ומסתבר שאני כן נוסעת ואני כן הולכת... וכשאני באה, אני צריכה להיות שם נאיד ב-3, אז אני באה ב-1 וחצי, כבר עושה להם קציצות ו... אז אני גיליתי שיש לי יכולות, אני מסוגלת, ואני כל פעם אומרת להם: "אתם יודעים שאני כבר לקנה? עברתי את גיל 70". אז ט' אומרת: "הלוואי ואני אתכוף כמק עכשיו כשאני צעירה". ומסתבר שגם אחרי גיל 70 אני מסוגלת לעשות דברים, שיש לי יכולות ואני יכולה גם לעשות את הדברים שלי, וגם להיות... לצורך להם (7e_f).

סבתא נוספת מספרת כיצד גילתה את כוחותיה, ומדמה את הכוח שהקשר הסבי מספק כ"זריקות אדרנלין":

למדתי שיש לי כוחות בלתי, בלי גבולות. לא יאומן כמה שאני לא מתעייפת, זה עושה לי, כמו זריקת אדרנלין, את מבינה? אני מרגישה שיש לי תמיד כוחות בשבילי זה, לכל מי עדורס (3e_f).

סבתא גילתה דווקא את כוחותיה הרגשיים, ומחשבתה האופטימית, גם אל מול נכדה אבל גם אל ביתה:

לא יודעת מאיפה לקחתי את הכוחות האלה בכלל [...] בעיקר שאני חושבת שיש לי הרבה כוחות נפש, אני לא תמיד יודעת מאיפה הם באים... גיליתי גם כמה אני אופטימית במידה מסוימת... מה שקשה זה... זה גם לפעמים קשה מאוד, לא רק להיות עם נכד שיש לו צרכים מיוחדים זה גם להיות עם בת שהיא חווה דברים מאוד קשים. ובמיוחד אם היא שונה ממך, והיא לא בדיוק האופטימית ולא... (17e_f).

סבתא לנכד עם נכות אינטלקטואלית מספרת שידעה שיש לה פתיחות וסבלנות לאחר, לשונה, אך הקשר עם נכדה הנכה הפגיש אותה עם תכונות אלה שוב. כמו כן, היא גילתה כי היא מגלה תושייה ופונקציונאליות בתקופות קשות שכאלה, ומחפשת מה לעשות ואיך. בנוסף, היא גילתה שהיא לא רק אדם חזק אלא אדם שמבטא רגשות, שכואב וסובל:

אה... תראי אני ידעתי גם קודם שיש לי, אה... פתיחות מאוד גדולה וסובלנות מאוד גדולה למי שונה. אה... אני ידעתי שאנחנו, אני ידעתי על עצמי אבל אני קבלתי לזה חילוקים, כשהוא אובחן עם תסמונת מסוימת, שאחר כך התבררה כשלויה, אני מיד קניתי את כל הספרים על התסמונת הזו, מיד בררתי אצל חברים רופאי ילדים שאני מכירה, מיד עשיתי את כל המחקר האפשרי, וחשבתי איך, מה עושים נכד זה. זאת אומרת, גיליתי את הצד המאוד פונקציונאלי, מעשי, תושייתי, יסודי שלי שהוא, שאני יודעת שהוא קיים, אבל גיליתי אותו יותר. אה, מצד שני גם גיליתי את הצד הרגשי, את עצמך היית עדה, כש... כש... כש... בתקופה שנוצרה לי על התסמונת של הילד הזה, שהייתי מאוד שבורה רגשית וזה, ואז גיליתי על עצמי, כי אני מאוד רואה את עצמי כאדם חזק שלא מבטא רגשות וככה, וכשיברתי על זה אז דווקא הייתי פחות חזקה ויותר ביטאתי רגשות, זאת אומרת, גיליתי על עצמי את צומק ה... הרגשות, שאני די מתכחשת אליהם בערימה של היומיום, כן. אז זה כמובן בא לידי ביטוי עם ילד שהוא ילד חריג, והוא ילד לא... שהורגים שלו סובלים

והוא סובל, זה בהחלט השפיץ עלי. אז זה בצצת חניק אצלי את מה שידעתי
על עצמי קודם, אבל במיוחד על הצד הרגשי שקצת הסתייג אותי (1e_f).

היבט נוסף הינו גילוי של סבלנות חדשה בעצמי ונקודת מבט חדשה כלפי ילדים וכן כלפי אנשים.
כך לדוגמה סב לילדה עם נכות אינטלקטואלית סיפר כי ההתמודדות עם נכדתו לימדה אותו מהי
סובלנות :

אם אני פוגש... הייתי ממנה על 50 איש, במפגש... אם אני פוגש אדם כזה
אני צריך להבין אותו. אני יותר מבין אותו היום מאשר היה לי... היום אני
כבר לא צוסק בזה, זה 10 שנים, כשאני עוזב את זה היא הייתה בת 6... אבל
זה כבר נ'כר היה, אז זה... אני חושב שאני מבין יותר בבני אדם (7e_m).

סבתא מספרת כי ההתמודדות עם נכדתה עזרה להבין טוב יותר את עולם הצרכים המיוחדים וכי
היא מגלה כלפיו יותר סבלנות כיום :

את יודעת, יכול להיות שהיום אני מסתכלת על כל ה... נכית, על כל המבט
ונה אולי קצת אחרת. זו האמת. כי... אם פעם, זה היה תופס אותי, להסתכל
על ילד חריג, אז היום אני לא מסתכלת. למשל, למשל. או אם פעם הייתי
עוברת לצד השני, כשראיתי משהו כזה, היום אני דווקא ניגשת וכן מדברת, כי
אני יודעת כמה זה חשוב כאילו להיות שותפה. כי... אני לא יכולה הרבה
לעזור, אבל לפחות לשאת בנטל. אם... אם הם... ותמיד כשיוצא לי לדבר, אני
אומרת "גם לי יש ילד חריג", שתדע שאני לא סתם מדברת איתה. בלבל שאני
שותפה איתה, זה אולי ה... זה מה שעשה לי אולי א', ע... היום, כל ילד כזה
נולד לי קצת. זה... אני רצה לעזור להם יותר, מצבירה אותם את הכביש,
כשאני רואה ילד כזה. זה... זה אולי מה שנה עשה לי, ע... את בכל אופן
יותר... קשורה לדברים האלה. מה שפעם זה היה עובר (14e_f).

נקודת מבט חדשה לחיים

ההתמודדות עם ילד בעל צרכים מיוחדים, מאפשרת התבוננות מחודשת בדברים. מספר סבים
וסבתות לילדים בעלי צרכים מיוחדים מספרים על שינוי בנקודת המוצא שלהם להתמודדות עם
העולם.

ישנם סבים וסבתות המעלים את נושא חוסר השליטה של אדם בגורלו :

גם במסגרת העובדה שאני חושבת שיש לנו אינזשהי פליטה על אורלנו, עובדה
מנישהו מלמאלה אמר לי "אמה, נידמה לך" (1e_f).

היבט אחר הינו התחושה כי הטוב הוא זמני, וההבנה כי יש להודות על מה שהיה עד כה. כך לדוגמא מספרת אחת הסבתות:

אבל הרגש שהכ... זהו, כל הטוב שאת חושבת שהיה לך כל הזמן, אז פתאום את אומרת – "דיי, זה נצא". ו... זו מין הרגש כולו, שאת אומרת בעצם אה... בסך-הכל היה לי טוב עד עצמו... קורה לך דבר כזה. [...] אה... משהו אחד כאילו (צוחקת) e... אני יודעת, ששם ד... fe מחוסניט כאילו (6e_f).

סבתא נוספת מספרת כי למדה שצריך להודות על מה שיש, ולהבין שישנם גם חלקים שליליים לעולם:

צריך להיות מאושר עם מה שיש לך, ולהעריך כשהכול הולך בסדר, ולא לקבל הכול מוכן מאילו. שהחיים הם לפעמים נורא אכזריים, אבל אני תמיד אומרת ואני אומרת את זה גם לפעמי כשאנחנו מדברים בינינו – אתה רואה כל כך הרבה דברים, ילדים כל כך מסכנים, וכל כך אומללים, עם כל כך הרבה בעיות... הוא נקבל את זה פרופורציה מסוימת (11e_f).

הסבתא הבאה מדגישה קבלת פרופורציות חדשות לחיים:

כשזה בא אלייך הביתה אז את מבינה כמה זה נכון וכמה זה אמת. כן, זה משנה פרופורציות בהחלט, משנה פרופורציות, זה דאגה אחרת... (17e_f).

סבתא לילד עם נכות מספרת על הלמידה של הנאה מהדברים הקטנים בחיים בעקבות המפגש עם נכדה:

בזכות מה שקורה פה, משהו כמו ליהנות, הפרופורציות ליהנות מדברים קטנים, מהישיט קטנים, מהשתאות על משהו כמו בטבע, זה קורה, תקלה בטבע ואת לא מבינה איך הדברים קורים ופתאום לראות את זה ושאי מילה את זה (9e_f).

היבט אחר של שינוי נקודת המבט קשור לאמונה. מספר סבים וסבתות מציינים את הצורך להאמין שעלה בהם בעקבות הקשיים בהתמודדות עם הנכד בעל הצרכים המיוחדים. כך לדוגמא מספר סבא לנכדה על החיפוש אחר מרפא ועזרה לנכדתו, גם דרך הדת וביקור אצל רבי, דברים שקודם לכן, לא היה להם מקום בחייו:

לפני השנה החדשה. ... טוב, אני לא צריך צידוד בשביל זה, ולא אשתי צריכה צידוד בשביל זה, ולצעות סיפור ארוך קצר - הם ביקשו תרומה למשפחות שבשביל לצעות שבת, של 180 משהו כזה... 180 שקל, כמובן שלא חשבנו עצמייט... ואז התגלגלה השיחה, לגבי המצוקות שלנו. ופתחתי את הפה, לא... במסגרת מה שאמרתי לך שאם לא יוציא לא יזיק. אז הם המליצו לנו: "תראה, אנחנו באנו, לא סתם דפקנו פה בדלת כנראה שזה שליחות" ואנחנו... אנשים במצוקה נוטים להאמין בדברים שאנשים שלא במצוקה היו בספקות גדולים. ואנחנו ישר נסענו לירושלים והלכנו לרבי הזה... ו... אני מקווה שמה שיצא, האמת שלא אכפת לי מה... אם זה יבוא ברפואה קונבנציונלית ורפואה משלימה או מעשיות, ממש לא אכפת לי. העיקר שיהיה לה מרפא. (8e_m) זה החשוב ביותר

סבא לילד מספר על ההבנה בחשיבות האמונה בחייו בעקבות נכדו הנכה :

תראי, [הנכדה] למדה אותי צריק יותר להשקיע, ויותר להאמין. קודם כל להאמין. אני בן אדם שהוא... לא מאמין. לא מאמין בשום דבר. ולאת בעיה אבא... (צוחק) אני קטן אמנה... (15e_m).

דיון וסיכום

עם חלוף חמישה או שישה עשורים מתפנים אנשים מבוגרים מתפקדיהם האינטנסיביים של הורות וקריירה לתקופה חדשה שבה קצב החיים מתחלף למתון יותר. על פי אריקסון (1976), בשלב זה האדם עושה חשבון נפש של הישגים וכישלונות בחיים והתחושות החיוביות או השליליות שיתעוררו בו יעלו כתוצאה מההתבוננות הרטרוספקטיבית בחיים. לעיתים מלווה אותו תחושת סיפוק והשלמה והנאה ולעיתים תחושת החמצה והצפה של כישלונות. בתוך כל אלה, ובשלב זה של אובדנים, סיומים ולעיתים מורדות, נולדים הנכדים אשר הולדתם מסמלת התחלה של חיים חדשים, ומביאה עמם הזדמנות למשב רוח מרענן למשפחה אך גם לאתגר חדש ביחסים בין שלושת הדורות. מורכבות זו עומדת במבחן נוסף בעת הולדת ילד עם נכות אינטלקטואלית במשפחה. עד כה דנה הספרות באכזבות ובקשיים המאפיינים סבים וסבתות לילדים עם נכות.

המחקר הנוכחי שם לו למטרה לבחון את חווית הסבים והסבתות תוך התייחסות גם להשלכות החיוביות אשר עולות מהתנסות זו. על יסוד המודל של צמיחה אישית (Tedeschi & Calhoun, 1996) נבחנה באופן כמותי תרומתם היחסית והמשולבת של דחק, רמת דיפרנציאציה, רמת לכידות משפחתית, תמיכה חברתית ותפיסת מימדי הסבות לתחושת הצמיחה האישית. יתר על כן, בניסיון ללמוד על מאפייניה של חווית הסבות ומשמעותה עבור הסבים והסבתות נערכו ראיונות איכותניים אשר שפכו אור על תפיסתם של הסבים והסבתות את תפקידם והשינויים שנבעו ממנו.

במחקר האיכותני והכמותי השתתפו סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית שהושאו לסבים ולסבתות לילדים ללא נכות. בחינת הדומה והשונה בין שתי הקבוצות נועדה להרחיב את זוויות ההתבוננות בדפוסי הקשרים בין המשתנים ובתוך כך לברר את קיומם וטיבם של מאפיינים ייחודיים לקבוצת המחקר.

ממצאי המחקר **הכמותי** עולה תמונה מעניינת. לידת ילד עם נכות אינטלקטואלית ונוכחותו במשפחה היא חוויה מורכבת עם השלכות רגשיות, קוגניטיביות וחברתיות על המשפחה הגרעינית והמורחבת. למרות זאת, במחקר הנוכחי, ההבדלים היחידים באו לידי ביטוי ברגשות שליליים רבים יותר בקרב סבים וסבתות לילדים ללא נכות ובתמיכת חברים מועטה יותר בקרב סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית. מטבע הדברים סבים וסבתות לילדים ללא נכות חשו לגיטימציה רבה יותר לבטא רגשות שליליים או ביקורת כלפי ילדיהם בעוד שסבים וסבתות

לילדים עם נכות אינטלקטואלית חשו צורך לגונן על ילדיהם ונזהרו מלהעביר ביקורת ובודאי **מלחשוף** רגשות שליליים בעוד ילדיהם מתמודדים עם חוויה כה מורכבת. תפיסת התמיכה החברתית מחברים הייתה נמוכה יותר בקרב סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית בדומה לדיווחי אמהות לילדים עם נכות, אשר חשו שרשת החברים והידידים שלהן קטנה מזו של אמהות לילדים ללא נכות (Findler, 2000). נראה כי ההסבר לכך הוא שסבים וסבתות המגויסים לטובת ילדיהם עשויים להתקשות בטיפול קשרים חברתיים. הצורך להקדיש זמן רב לצרכים המיוחדים של הילד, גרם להתמעטות שעות הפנאי והחופשות שהן באופן טבעי הזמן המוקדש לקשרים עם חברים וידידים, והרי ידוע שחברויות שאינן מטופחות באופן הדדי לאורך זמן עלולות לגווע, בשונה מהקשרים המשפחתיים הקרובים אשר בדרך-כלל עמידים בפני אירועים ונסיבות ייחודיות. יתר על כן, סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית עלולים לעיתים קרובות לחוש אי נעימות בקרב בני גילם כאשר השיחה נסבה על נכדים, ילדים, הצלחות והישגים ולהעדיף להימנע מכך, כפי שניתן לראות מדברי אחת הסבתות: "אה... אני לא.. לא מדברת על זה בדרך-כלל, זאת אומרת מי שידע יודע, אבל אני לא אנדב את האינפורמציה הזאת. בין החברים שלנו מספרים על הנכדים, אני מספרת רק דברים טובים. אני לא מספרת על הקשיים".

בשונה מהבדלים אלה, לא נמצאו הבדלים במשאבים הפנימיים, במשאבים החיצוניים ובתפיסת הסבות בין שתי הקבוצות. במילים אחרות, **רמת הדמיון בין סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית לבין סבים וסבתות לנכדים ללא נכות עולה על רמת השוני ביניהם**. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם Mirfin-Veitch, Bray & Watson (1996, 1997), אשר מצאו שאיכות הקשר הבין דורי ומרכיביו אינם נובעים מנכות הילד או מחומרת מיגבלותו אלא מהיסטורית היחסים עוד בטרם נולד. על פי Mirfin-Veitch ושותפיה, קרבה אינטימית ותקשורת פתוחה לפני הולדת הילד שימשו קרקע פורייה לאמפטיה ולתמיכה אמוציונאלית ואינסטרומנטלית, בעוד שריחוק, יחסים המאופיינים בקור וחוסר פתיחות הולידו ניכור רב וחוסר עזרה נוכח הולדת ילד עם הנכות.

סוגיה שעמדה במוקד המחקר הנוכחי היא האם יש הבדל ברמת **הצמיחה האישית** של סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לילדים ללא נכות, ומהי תרומתם היחסית והמשולבת של דיפרנציאציה, רמת לכידות משפחתית, תמיכה חברתית ותפיסת הסבות לצמיחה זו. ממצאי המחקר הכמותי עולה שבדומה למשאבים החיצוניים והפנימיים ולתפיסת הסבות, גם רמת הצמיחה של הסבים והסבתות דומה בשתי הקבוצות וכולם חשים רמה

גבוהה יחסית של צמיחה (3.87 בקבוצת המחקר ו 3.70 בקבוצת הביקורת בסקאלה שבין 1-5). יתר על כן, מניתוח הרגרסיה עולה שאין הבדל בין הקבוצות ואין אינטראקציות אשר מעידות על דפוסי תרומה שונים של המשאבים לצמיחה בכל אחת מן הקבוצות. מטבע הדברים נשים אשר בדרך כלל מושקעות יותר בתפקידים המשפחתיים ורואות בהם הגשמה עצמית דווחו על רמת צמיחה גבוהה יותר מגברים. כמו כן, בגיל מבוגר זה שבו קיימת לעיתים ירידה פיסית, מסתבר שגם מצבם הבריאותי של הסבים והסבתות נבא את תפיסת הצמיחה שלהם. אך טבעי הוא שאנשים מבוגרים הסובלים ממיחושים או ממחלות אשר מגבילות את צעדיהם מתקשים להשקיע את הכוחות הנדרשים לבילוי ולמשחק עם נכדים ולכן גם נהנים וחשים פחות צמיחה אישית.

המשאב החיצוני של לכידות משפחתית תרם לתפיסה טובה יותר של צמיחה. **לכידות משפחתית** משקפת את דרגת הקשר או הפירוד הרגשי בין בני המשפחה. רמת לכידות טובה נדרשת על מנת לקיים כראוי קשרים בין דוריים ולהפיק הנאה וסיפוק מהתפקיד הסבי. סבא או סבתא המדווחים על רמת לכידות גבוהה חשים שבמשפחתם התהוו קשרים רגשיים מיטיבים בצד גבולות בהירים, דפוסי התענינות הדדיים ומיומנויות תקשורת טובה וניתן ביטוי לרגשות חיוביים ושליילים כאחד. מטבע הדברים, רמה מאוזנת של לכידות נדרשת לתפקוד יעיל של המשפחה ולהסתגלותה לאתגרים הניצבים בפניה בימי משבר ושגרה. לכידות משפחתית על פי Drukman, 1978; Moos & Moos, 1976; Russel, 1979 מהווה משאב או כוח המשפיע על תפקוד היחיד ותפקוד המשפחה כאחד. ממצאי המחקר הנוכחי עולים בקנה אחד עם ממצאים אלה ומצביעים על כך שרמה גבוהה של לכידות משפחתית נתפסת, מנבאת גם תחושה של צמיחה אישית בקרב הסבים והסבתות. "מה עזר לי? אני חושבת שה'משפחתולוגיה'. הבנות שלי, הנכדים שלי. [...] חום ואהבה, כמו שהן נותנות לה, או כמו שהבני-דודים נותנים לה – אני לא מאמינה שילדים אחרים נותנים. 'משפחתולוגיה' כזאת – לא מאמינה. [...] זה נותן לי חיזוק... אם הייתי רואה שהמשפחה מתנכלת, זה היה גומר אותי. שאני רואה ש... שהמשפחה יחד, יושבות ואוכלות איתה יחד ואנחנו יושבים במסעדה יחד, כולם רוצים לשבת רק לידה, רק ליד ל'".

המימד ה**סימבולי** של הסבות בא לידי ביטוי בסיפוק והנאה מתפקיד הסבות בהשוואה לתפקיד ההורות או בתחושת הנצחיות וההמשכיות בתפקיד הסבי. אלה תרמו לצמיחה האישית של סבים וסבתות בשתי הקבוצות. מטבע הדברים, כאשר סבים וסבתות חשו שבתפקידם כסבים הם **פיצו על תחושת ההחמצה בהורות ואף עשו תיקון ביחסים עם ילדיהם** ובטאו זאת בהיגדים כמו "הסבות עבורי הנה חוויה מתקנת לתפקידי כהורה" או "כהורה אני חש לעיתים החמצה, אך

הסבות מהווה פיצוי על כך" היה בכך כדי להיווכח ביכולות של האדם ובתרומתו למשפחה, תחושות אשר בתורן תרמו לצמיחה האישית ולתחושה של הצלחה בחייהם. יתר על כן, סבים וסבתות חשו שכשהסבות היא תזכורת לנצחיות ולהמשכיות של המשפחה ו"הנכדים מהווים בשבילי חוליה מקשרת בין העבר לעתיד" היה בכך כדי להעניק תמורה למאמציהם ולחוות התרוממות נפש אשר כמוה כצמיחה אישית. צמיחה אישית נחוותה גם בקרב אלה אשר חשו פחות רגשות שליליים בתפקידם כסבים וסבתות. קשר זה מובן מאליו ועולה בקנה אחד עם קשרים דומים המתוארים בפסיכולוגיה חיובית (Fredrickson, 2005). לרגשות שליליים השלכות הרסניות אשר עשויות להתבטא בדיכאון, ברוגז בכעסים וכדומה. לעיתים, בעת השהות עם נכדים עולים רגשות אלה, אך ככל שהם מעטים יותר ההרגשה טובה יותר והחווייה עם הנכדים מאופיינת בצמיחה רבה יותר. לגבי המימד ההתנהגותי, מסתבר שככל שהסבים והסבתות עסוקים יותר בהוראה ובהעשרת הנכדים בידע, כך הם חשים צמיחה רבה יותר. בקו אחד עם הנאמר עד כה, אין ספק שסבים וסבתות אשר להם תפקיד של הקניית מושגים וידע לנכדים חשים גם את נחיצותם וחיוניותם למשפחה וכך משתקף גם מקומם הייחודי בחיי הילד. מטבע הדברים חוויות אלה תורמות בתורן לצמיחה אישית.

משמעות הסבות

משמעות הסבות באה לידי ביטוי בהמשכיות המשפחה, כאשר הקשר בין הנכדים והסבים מסמל חוליה בשרשרת הדורות. הסבים רואים עצמם כנושאי העבר והמסורת המשפחתית על המורשת ואזכור דמויות מן ההיסטוריה המשפחתית, בעוד הילדים הם ממשיכי הדרך ומסמלי העתיד ונצחיות המשפחה (Neugarten & Weinstein, 1964). "בעיקרון – מה זה הנכדים? זה שושלת, זה המשך הדור". "ההרגשה שלי היא מעין EXTENTION". "אני נהנה לראות שיש איזה דור המשך שעוסק באותם הדברים שאנחנו פעם עסקנו". הסבים והסבתות מביאים לקשר טקסים או חוויות המאפיינות קשר זה באופן אקסקלוסיבי וכך מטביעים את חותמם על הילדים "הטיולים האלה הם מוסד קבוע פה... טיולי סבא סבתא... אסור להורים להיכנס למסגרת הזאת זה רק שלנו... הכל נורא בגאוות יחידה..." הסבים מהווים לעיתים מסגרת למשפחה בה נפגשים כל הדורות "הקטן שלי מגדיר אותי כ"ציר" של המשפחה, הוא אומר לי שביום שאני אמות אני אדע שהמשפחה מתפרקת..."

בדומה למתואר בטיפולוגיה של ניוגרטן ווינשטין (1964), הקשר עם הנכדים מהווה גם מקור לסיפוק ולהנאה. סבים וסבתות מדווחים שגילו בעצמם רגשות שלא היו ערים להם טרם לידת

הנכד, בעיקר מהבחינה הרגשית. בגילם המתקדם לא ציפו לגלות בעצמם איכות ועצמה של רגשות חדשים שבהם הוצפו "זה פותח ערוצים. אני חושבת שיש אפילו משהו הורמונלי בתוך הסיפור הזה...". רגשות אלה באים לידי ביטוי באהבה ללא תנאי, באושר אין סופי, בזיהוי הנכד כטעם החיים וכממלא מצברים. בשונה מתפקיד ההורות שבו חשו אחריות ונדרשו לחנך, להעביר ביקורת ולהעמיד גבולות, תפקיד הסבות חשף תכונות של רכות ונתינה אין סופית שהסבים והסבתות נהנים לגלות בעצמם "בלי שום מחויבות... רק ליהנות... לא לחנך...", "משקל האחריות על החינוך לא עליך...".

בקרב גברים נוסף מימד **הפיצוי על ההורות**. כאבות לא הצליחו לבלות ולשהות עם ילדיהם ועתה הם מפצים עצמם כסבים "כשהייתי אבא הייתי מאד עסוק. לא היה לי זמן לא לילדים ולא לבית כי עבדתי, אבל עכשיו אני בבית אני משחק אתם אני פנוי יותר..." "אז היינו עסוקים והיה לקנות בית, ולעבוד קשה ו... כשיש את הנכדים, כבר אתה יותר פנוי... יש זמן רק לנכדים...". תחושת הפיצוי על ההחמצה באה לידי ביטוי גם בקרב סבים וסבתות שהם דור שני לשואה ולא חוו קשר עם סבים בעת ילדותם. עבורם הנכדים מסמלים תיקון לשבר בין הדורות ולהמשכיות המשפחה. עתה הם חווים את הקשר הבין דורי שהחמיצו כילדים "אני מתבוננת על השבט שבאמת, ברוך השם... לא היה לי לא סבא, לא סבתא משום צד. אין לי שום נקודה להיאחז להוציא את הורי...". בדומה לנאמר על ידי ניוגרטן ווינשטיין, הישגי הילדים והתפתחותם מהווים עבור הסבים **הרחבה של עצמם** ומקור לסיפוק ולגאווה. מבחינתם אילו הפירות וה"דוידנדים" של ההשקעה שלהם בילדיהם ואישור להצלחתם כהורים "ברגע שהם מצליחים... טוב לי...", "סיפוק אדיר... סיפוק אדיר...".

לנוכח אובדנים פיסיים של מחלות או ירידה ביכולת הגופנית, אובדנים הכרוכים במוות של חברים או קרובים ואף התחושה של שלהי הקריירה ולקראת פרישה, הסבות מעניקה משמעות ייחודית של **חיוניות**, של היות הסבים נחוצים לנכדים ולהוריהם ושבתפקידיהם בסיוע בגידול הילדים אין להם תחליף. בישראל, מסתבר, לסבות יש גם ערך חברתי, סטטוס מיוחד הנושא בחובו גאווה מול חברים בני אותו גיל "אם לא היו לי נכדים, הייתי מאד סובל. יש גם עניין חברתי...".

בצד ההנאה, האשר והרגשות שצפים עם הסבות, עולים גם קשיים הבאים לידי ביטוי בכך שהמעבר לתפקיד זה כרוך גם **בתזכורת לזקנה** ולכך שהחלו את התקופה האחרונה של חייהם "כשהמחותנת שלי קוראת לי "סבתא" אני בא לי לחנוק אותה...". "אני לא רוצה להיות מבוגרת

כנראה, אני לא רוצה להיות הדימוי של סבתא עם הסינר, הזקנה, עוד מעט עם מקל... ומוציאה את השיניים התותבות...". "כשהיא הייתה קוראת לי סבתא אז הייתי מסתכלת אחורה לחפש את סבתא שלי... עברתי את הכניסה לתפקיד הזה לא כל-כך קל...". "אני גיליתי שאני כבר לא כל כך צעיר". מחד גיסא, הם נטולי אחריות ולכן יכולים להנות "נטו" מן הנכדים, אך מאידך גיסא, הם כבר אינם בקדמת הבמה המשפחתית ולכן גם אינם תמיד שותפים להחלטות ולפעילויות ואף לשיחות בין הצעירים "אנחנו קצת מחוץ לשיחה... הם מדברים ואני לא יודעת מה הם מדברים... אני בצד ואני לא כל כך רגילה להיות בצד...". לעיתים גם סבים וסבתות חשים שבתקופה זו של חייהם היו רוצים להינות, לטייל לנוח והסבות דוחקת רצונות אלה. הם מתקשים לסרב לילדים או לנכדים אך מבכים את תחושת ההחמצה של בילויים ועיסוקים שאותם חלמו לחוות לאחר הפרישה "בניגוד לקטע הנורא רומנטי... זה עוד מחזור חיים שצריך לעבוד בו... אבל אם אני רוצה להגיד את האמת שלי... זו עבודה לא קלה... אני מרגישה שזה עול ועבודה ונתינה והרבה...". נושאים אלה עולים באופן שונה ובעוצמה אחרת בקרב סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית. משמעות הסבות נושאת אופי וגוונים אחרים "בואי נגיד על הרצף של צבעים זה צבע שונה קצת".

האהבה ללא תנאי והרגשות מציפים גם את הסבים לילדים עם נכות אינטלקטואלית אך תיאוריהם מכילים גם כאב ודאגה "חוץ מהמחשבות שטורדות אותי כל הזמן... אם היא הייתה ילדה רגילה ייתכן והייתי יכולה לעשות אתה עוד פעילויות... אבל בסך הכל, אני לא חושב שהייתי אוהב אותה יותר או פחות...". לתיאורים מתלווה גם גוון של עצב וצער "הרבה פעמים אני רוצה לבכות, הלב נקרע". סבים אלה חשים שמשמעות תפקידם היא בהתגייסות מוחלטת לצרכי ילדיהם ונכדיהם, מקור תמיכה איתן. יתר על כן, בשונה מסבים וסבתות אחרים הם חשים שבעת כזו אין מקום להתייחס לזקנה או לכוחותיהם המוגבלים, כאשר ילדיהם מתמודדים עם מציאות חיים תובענית וקשה. סבא שנשאל מה עוזר לו לנוכח הקושי ענה "צריך לעזור לילדה, צריך לעזור לבן שלי ולכלתי... אז אין לי זמן לחשוב מה יעזור לי... אין לי את הפריבילגיה לחפש עזרה. פה את צריכה להיות יותר חזקה מהאיש שנעזר, את צריכה להפגין קצת יותר ביטחון, קצת יותר נכונות ונינוחות. צריך להפגין איזשהו סלע מוצק, ובסערה או משהו כזה. תמיד חשבנו... איך אנחנו יכולים לעשות משהו פרודוקטיבי. זהו, אנחנו ממשיכים. אנחנו באמצע הדרך, במהלכה של הדרך, זה המציאות...".

ליווי הילדים בתהליך האבחנה והטיפול בנכד גורר עמו לעיתים תהיות ושאלות לגבי גורל ילדיהם וחוסר הצדק שנפל עליהם "אני בלי סוף שואלת את עצמי למה זה קרה? מה קרה? אני לא

משתחררת מזה...". הכאב הוא לעיתים קרובות כפל או אף שילוש כאב, על עצמם, על ילדיהם ועל נכדיהם. על עצמם כי זוהי פגיעה נרקסיסטית, אכזבה ולעיתים אף מקור לבושה "יש משהו, שאני לא הכי גאה בו, אבל הוא קיים – אה... אני לא... אני לא אנדב את האינפורמציה הזאת. אני לא, זאת אומרת שאני מצניעה את זה... לא... תשמעי, ילד אה... ש... עם איזשהו סוג של פיגור, של צרכים מיוחדים, אז זה הרגשה כמו של כישלון. זה לא מקור לגאווה כל-כך. אני גידלתי ילדים אה... מוצלחים במיוחד. היה לי מזל פשוט. הם סופר-אינטליגנטיים, ומאד יפים, ו... מאד מצליחים. אז אה... פתאום ככה יש, יש נכד ש... שלא. לא כל-כך אה...". סבים וסבתות חשים גם אכזבה ותסכול מחוסר התגובה או ההתקדמות של הילד "שכלית אני אוהב אותו כמו כולם אבל אין את הקשר החזק הזה, כמו שיש עם שאר הנכדים. אני בא, אני משחק איתו, אני מרים אותו, קונים לו מתנות, אבל זה לא... זה לא זה...". כאב קשה להורים הוא לראות את **ילדם בסבלו ובהתמודדות עם הקושי** "אני נלחמתי על חייה והיא נלחמה על חייו... זה מה שזה היה. הוא לא עניין אותי, אני פשוט נלחמתי על חייה... ואני אמרתי בליבי שהיא לא יודעת מה מחכה לה, היא גמרה את חיי הנישואים שלה, את הרומנטיקה שלה, את שמחת החיים שלה". והכאב השלישי הוא על נכדם בהווה אך גם במבט קדימה לעתידו ולגורלו. אם בימים כתקנם הסבים והסבתות צופים לימים בהם הנכדים יהיו בוגרים עצמאיים ויהיו מקור לתמיכה ולהמשכיות המשפחה, סבים וסבתות אלה שקועים **בפחדים אודות הדאגה לילד כשהוריו יזדקנו** "...מרגישים לא טוב ש... יודעים שהילד הזה... אה... לא יהיה עצמאי אף פעם. תמיד יצטרך מישו שיעמוד מאחוריו. ו... אנשים לא חיים לעולם ועד, גם האמא שלו דואגת – מה יהיה שהיא לא תהיה...". קיימים גם **חששות לפגיעה בנכד** בשל שבריריותו או בשל חוסר היכולת שלו לנהל את חייו "אבל היא ילדה יפה, ואני לא מעיזה להגיד לאף אחד את הפחדים שיש לי שמישהו ינצל אותה לרעה...". תפקידיהם של הסבים והסבתות בא לידי ביטוי במרכיבים אמוציונאליים כמו ביטוי רגשות באופן מילולי ופיסי והתפעלות מן הנכדים אך גם בתפקידים אינסטרומנטליים מגוונים.

תפקידי הסבים והסבתות

תפקידם של הסבים והסבתות בא לידי ביטוי במשימות כמו שמרטפות לשעות ספורות אחרי שעות הגן או בית-הספר ואף לתקופות ארוכות יותר כמו בעת יציאה של ההורים לחופש או בהכנת מטעמים אשר הנכדים אוהבים במיוחד "סבתא מה הכנת היום? מה הכנת היום? הם אוהבים לאכול פה. תמיד האוכל של סבתא טעים יותר", בטיולים ובבילויים משותפים "זה טיולי סבא-סבתא כאלה שיש להם אופי מאוד מיוחד ונוצרת גם דינאמיקה אחרת לגמרי בין הילדים שאין אותה בבית בין אחים". כמו כן, סבים וסבתות ממלאים תפקיד בהקניית תרבות לנכדים

והעשרתם בידע בצד הסיוע בלימודים ובהכנת שיעורי בית או שיחות נפש "הם מספרים, ושואלים, ומתייעצים איתי". סבים וסבתות גם מדווחים על שמחתם להשתתף בעול הכלכלי של המשפחה על ידי מתן כסף וקניית מתנות לנכדים "כשאני נפגשת איתם, אני דואגת שיהיו לי כמה שטרות כדי שאני אוכל לתת תמיד שסבתא תיתן. זה חשוב לי".

במשפחות מסוימות, לסבים ולסבתות יש תפקיד קבוע בעת אירועים בחיי הנכדים כמו כניסה לכתה א' או גיוס לצ.ה.ל שאז הסבים והסבתות מופקדים על קניית ציוד מתאים "נעלים ראשונות אני קונה לכולם. לכל הנכדים, וילקוטים לכיתה א' לכולם קניתי. וזה אני עושה בכיף. פעם אחת יצאתי עם שישה נכדים לקנות ילקוט לכיתה א'". מן הדיווחים ניתן לראות שהסבים והסבתות בוחרים את התפקידים המתאימים להם וצובעים את הקשר עם הילדים בגוונים מיוחדים שאינם אופייניים לקשרים עם הורים או עם חברים. מכל התפקידים והמשימות שמתוארים על ידי הסבים והסבתות עולה מקום ייחודי שמאפיין רק אותם ומזוהה עמם. הילדים מחכים לפעילויות המיוחדות, לאוכל המיוחד לפינוקים של סבא וסבתא ובכך גורמים להם אושר ותחושת חיוניות. מבחינה אמוציונאלית, סבא וסבתא מבטאים את רגשות האהבה ללא תנאי באופן מילולי תוך התפעלות וביטוי הרגשות המציפים אותם ותוך כדי ביטוי פסי של חיבוקים, נשיקות והשתוללויות משותפות עם הילדים. "בעיקר אנחנו מתחבקות, מתנשקות ו... משחקות. ספרתי לה אלף נשיקות והיא ביקשה עוד".

עצמת רגשות כזו מהדהדת גם מדברי סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית "אני חושב שרק האהבה אליה, רק האהבה והקשר. אנחנו מאוד קשורים. אוהבים, בלי תנאים. בלי תנאים. זה הדבר היחיד, שיהיה לה רק טוב". "הנכדה שלי... אם עכשיו יגידו לי לעשות את הדבר הכי משוגע בעולם שיסב לה נחת, אושר או שמחה – אני אעשה". אני לא מדבר על הבריאות שלה שזה אני מוכן לתת חלקים מהגוף... זהו. אז אולי אני מדבר קצת שטויות, אבל אמרתי שאני לא יודע להביא את זה לידי ביטוי, עד כמה... זה דבר שאני חוזר עליו פעם שלישית – זה אהבה בלי תנאים. אין תנאים לאהבה הזאת".

בהיבטים רבים, סבים וסבתות חשים שהם נדרשים לסייע יותר בעת גידול ילד עם נכות אינטלקטואלית גם מבחינה כספית "פה כל פרוטה היא חשובה. ההוצאות הן מאד גדולות, ה... הון תועפות, הכל עולה כל-כך יקר. ונותנים לה הכל פרטי, הכל... דברים פרטיים. גומרת בגן, הולכת לשיעור שחייה פרטי, שתהיה לה קואורדינציה, שהכל, הכל... הכל שיעורים פרטיים, הוצאנו המון כספים", תפקידם של הסבים בא לידי ביטוי גם בעמידה על המשמר שבעת מפגשים

משפחתיים הילד יזכה לתשומת-לב מצד אחיו ובני דודיו וכן מבחינת התגייסות לביקורים ואבחונים רפואיים או הסעה וליווי לטיפולים שוטפים. הסבים והסבתות חשים שעליהם לסייע לילדיהם בהתמודדותם הייחודית ולהגן על נכדם בתהליך גידולו.

גורמים שונים משחקים תפקיד ברמת המעורבות של הסבים והסבתות עם נכדיהם ובמידת ההנאה הנגזרת ממעורבות זו. גורמים אלה כוללים את גיל הסבא/סבתא, מצבו/ה הבריאותי, מין הסב, מין הורה הילד שהוא ילדם של הסבים והסבתות, מצב משפחתי של הסב/סבתא, עבודה וקריירה ומספר הנכדים. סבים וסבתות מספרים על כך שלעיתים קרובות אינם מסוגלים עוד לעשות עם הנכדים את כל מה שהיו רוצים לעשות בשל כוחותיהם המוגבלים וגילם המתקדם "הולך ו... נחלש. כי... אני לא עומד בדרישות שלהם. הם מאד אה... אגרסיביים בדרישות" או בשל מצבם הבריאותי "כבר אין לי כוח לטפל בהם, אני אישה חולה". לחילופין, סבים וסבתות אחרים נמצאים במיטב שנותיהם ובשיא הקריירה שלהם ולכן לא מסוגלים להיענות לצרכים ולמשימות הכרוכות בסבות. "עם עבודה וקריירה היום, אני לא יכולה לקחת יום חופש מהעבודה, אלא במקרים נורא נדירים". גם הסטטוס המשפחתי משפיע על אופי הקשר, בעיקר בקרב גברים "הם גם לא מבקשים ממני הרבה השקעה, כי... אני גבר ואני אלמן".

המרחק הגיאוגרפי משפיע על איכות הקשר ועם כל רצונם של הסבים להיות מעורבים, הם מתקשים בנסיעות ובשהיות הארוכות הנדרשות בעת מרחק רב מן הילדים "אני אוהב את כולם במידה שווה, אבל איתם אנחנו קרובים... איך אומרים קרובים פיסית ו... הכל. הם נהנים מהקשר שפה, הקשר מאד אינטימי ואנחנו נפגשים שלוש-ארבע פעמים בשבוע. הם ישנים אצלנו לפעמים... ו... זה, ואנחנו לוקחים אותם מהגן ומביה"ס".

מין כל אחד מנציגי הדורות משחק גם הוא תפקיד באופן בו הסבים והסבתות תופסים את תפקידם את מערכת היחסים ואת איכות הקשרים בין הדורות. מסיבות אבולוציוניות וחברתיות, נשים בדרך כלל ממשיכות את התפקיד האימהי, מעורבות יותר ולוקחות על עצמן חלק פעיל יותר בגידול הילדים ובמעורבות במשפחה (Spitze & Ward, 1998). גם במחקר הנוכחי נשים רבות העידו על עצמן שהן רואות את ייעודן בתפקיד הסבתות "אני הציר של המשפחה"; "יש לי מטרה בחיים, אני הולכת, באה לפה, ויודעת שאני עוזרת, היא אוהבת מה שאני מבשלת לה, וגם הילדים אני מכינה להם מה שהם אוהבים כל אחד לחוד משהו אחר". מאידך, הגברים אשר בעבר היו שקועים בפיתוח הקריירה ובדאגה לפרנסת המשפחה ולכן לא התפנו לבלות עם ילדיהם וליהנות מהם, מתמלאים פתאום סיפוק ומבצעים תפקידים אשר לא בצעו בעת היותם הורים תוך

השתאות ילדיהם ובנות זוגם. על פי ספיץ וורד, ברבות השנים, חלוקת התפקידים המגדרית המסורתית בין גברים ונשים מטשטשת והגברים משתנים ומתרככים ושותפים יותר במשימות המשפחתיות. מטבע הדברים, הסבות מספקת להם הזדמנות לפיצוי על היעדרם בחיי המשפחה בעת גידול ילדיהם. "אני אגיד לך, כשהייתי אבא הייתי מאד עסוק. לא היה לי זמן לא לילדים, ולא לבית. עבדתי ו... לא נהניתי כל-כך מהילדים מפני ש.... חוץ משבת כמעט ולא הייתי בבית. אנחנו נמצאים במצב קצת שונה שאנחנו גמלאים מלאים, ואנחנו יכולים לקחת חלק בהנאות של גידול הילדים, שהם במקרה הנכדים שלנו". ההבדל בין האבהות לבין הסבות אינו בא לידי ביטוי רק בזמן הרב יותר שמוקדש לנכדים אלא גם בסוג הקשרים ובאיכויות היחסים אשר הסבים לפתע נפתחים בפניהם.

מרכזיותן של הנשים במשפחה מהווה גם הסבר למקומם המיוחד שיש למשפחת הבת בהשוואה למשפחת הבן. **היחסים בין חמות לכלתה** עלולים להיות פגיעים ורגישים בשל הצומת האינטימית בין שתי משפחות אשר מייצגות לעיתים עולמות שונים של ערכים נורמות והתנהגויות. על-פי גישה רווחת למדי, דור הביניים הוא זה שאחראי במידה רבה לקשר התלת-דורי, והאם היא הדמות הפעילה יותר במערכת הקשרים עם המשפחה המורחבת. מטבע הדברים, קל לה יותר לפנות קודם כל למשפחת המקור שלה (family of origin) ובמיוחד לאמה (Bowen, 1978). מקומה של משפחת הבעל מול המשפחה החדשה שנוצרה אינו תמיד בהיר ולכן עלולים להיווצר סדקים וקונפליקטים במפגש זה. על רקע כל האמור עד כה, לא פלא שכחוט השני מסתמנת במחקרים ובתיאורים קליניים העדפתם של הסבים והסבות את משפחת בנותיהם על זו של בניהם (e.g. Rossi & Rossi, 1990).

בהמשך לקו זה, גם במחקרנו הצביעו הסבים והסבות על ההבדלים ביחסם למשפחות בתם בהשוואה למשפחות בנם. "טוב גם סבתא מצד אמא זה שונה מסבתא מצד אבא... אני לא יכולה להגיד כי מי אין לי נכדים, אבל מחברות שלי... זה יום ולילה שונה". "רוב החברות שלי לא מסתדרות עם הכלה ואז הן פחות מתעניינות בנכדים". עצמת הדעה הקדומה הרווחת בגין המתח בין החמות לכלה עולה ביתר שאת בדבריה של סבתא אשר עוד בטרם חוותה דחייה מצד כלתה היא כבר חוששת ממעמדה הבלתי מובטח במשפחת בנה "לעומת זאת כלתי, אם היא תגיד שהיא לא רוצה שיבואו, או לא רוצה... הבן שלי יעמוד, עלול להיות במצב שהוא יצטרך לבחור. היא עוד לא השתמשה בכוח הזה, אבל במחשבות שלי זה עובר". הדבר בא לידי ביטוי גם במשפט הבא: "והייתה לי הרגשה שהם מעדיפים את הצד השני, שיותר נעים להם לנסוע אליהם".

הזיקה בין הסבתות לנכדותיהן או בין הסבים לנכדיהם מוצאת גם היא את ביטוייה בהעדפת הסבתות את נכדותיהם "אני אוהבת גם את הבנים, אבל אני אוהבת נורא ילדות. כי יש בהן את ה... ערך מוסף". או בהעדפת הסבא את נכדו "הוא שונה נורא מהאחות שלו. אני מאד אוהב גם את הנכדה. אבל אה... איתו יש לי יותר הרגשה קצת יותר נוחה כי הוא באמת יותר כזה רך, יותר אה... פחות, פחות אה... הייתי קורא לזה... פחות שתלטן, יש לו מזג אחר".

מעניין לציין שבקרב סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית יש פחות התייחסות לגילם, למצבם הבריאותי, למרחק גיאוגרפי, למין הילד אך לעומת זאת הסבים והסבתות האריכו בתיאור המגבלה, צרכיו המיוחדים של הילד והרצון העז להתגייס ולסייע: "לא, אני לא הייתי צריך תמיכה. אני לא הייתי... אני יותר חשבתי על ה... על הבן שלי ואשתו. זה בסך-הכל הבן שלהם, והם צריכים לדאוג, והם צריכים לרוץ. הם צריכים לדאוג לכל ה... הרופאים שצריכים לטפל בו, והמטפלות שצריכות לטפל בו, כל זה. יותר דאגתי להם. חשבתי עליהם יותר. אבל מאחר ואני יודע שהוא מבחינה כלכלית בסדר, אז זה הרגיע אותי קצת. כי בסה"כ זה הרבה כסף". פעמים רבות הסבתא והסבא חשים שיש להם תפקיד מול הנכד המיוחד ומול הוריו "אני תמיד אומרת להן שאני אוהבת כל אחת אותו הדבר אבל נ' זקוקה ליותר..." או "פה זה משהו אחר כל פרוטה היא חשובה ההוצאות הן גדולות הוצאנו המון כספים..." וכן בדברים הבאים: "אני סבא משוגע... הכול אני מוכן לעשות ומה שאני יכול לעשות אני עושה. סבא משוגע. יכול להתגלגל איתה על הרצפה, ללכת על ארבע כדי שתרכב עלי, לא שהיא תמיד רוצה... כשהיא איתי, כשאני איתה, אין גבול למה שאני מוכן לעשות איתה ביחד או למענה. אין גבול. לא פיסי ולא משהו אחר. אני... אם אפשר להגיד בלשון הרחוב – אני שפוט שלה. אבל היא עדיין לא במצב שהיא מנצלת את זה או שהיא יכולה לנצל את זה... אני אפילו עושה דברים, אפילו שההורים שלה לא כל כך מסכימים... אני עושה".

מעורבות מול התערבות

לאורך כל דווחי הסבים והסבתות עולה שסבים וסבתות מאד מעורים בחיי ילדיהם ושותפים ברמות שונות בפעילויותיהם. תרומתם לגידול הילדים באה לידי ביטוי בתחומים רבים אך מאידך גיסא, הם מתלבטים ומהססים בכל הקשור לביטוי מחשבותיהם ורגשותיהם ולא כל שכן כשמדובר בהטלת ספק או בביקורת לגבי התנהלותם של ילדיהם. מטבע הדברים, רגישות זו מתעצמת כשמדובר בגידול ילד עם נכות אינטלקטואלית. בעוד סבים וסבתות לנכדים ללא נכות,

קובלים על גבולות או על היעדר זמן מספיק של ההורים עם ילדיהם הרי שסבים וסבתות לנכדים מביעים דאגה על כך שהילד אינו מקבל מענה הולם לצרכיו המיוחדים.

הסבים והסבתות מהלכים על חבל דק ופורשים שיקולים שונים טרם התערבותם בחיי משפחות ילדיהם. השיקולים מבוססים על תפיסת תפקיד הסבא או הסבתא לעומת אבא ואמא, כאשר לעיתים קרובות הם חשים שזה הזמן לפסוע צעד אחורה ולא להיות ב"חזית" בעת חינוך הילדים. תפיסת התפקיד מבחינת סבים וסבתות רבים פירושה שתפקידם אינו לחנך "אני לא חושבת שהתפקיד שלי לחנך אותם, התפקיד שלי זה לפנק אותם" כל עוד כמובן מדובר בגבולות סבירים "תראי, ברור שאני לא אתן להם לעמוד על הראש". יתר על כן, הסבים והסבתות רגישים לכללי המשחק שמכתיבים ההורים ומשתדלים לנהוג על פיהם "אף פעם לא אעשה דברים שההורים אינם מוכנים להם". בעת ויכוחים עם הילדים או בין ההורים, הסבים והסבתות לעיתים קרובות מתרחקים כדי לא לנקוט עמדה ולקחת צד "אני מצידי לא יוזמת התערבויות, בודאי שלא ביחסים בין כלתי ובין בני... אני מהאו"ם, אני ניטראלית". המרואיינים שוב ושוב חזרו על ההבדלים בין תפקידם בעבר כהורים לבין מקומם בהווה כסבים וסבתות "אני בתור הורה הייתי מאד מעורבת, היום אני לא מצויה בפרטים". הסיבות למעורבות המוגבלת נובעות מההבנה שאינם בקדמת הבמה, מהמסרים שהם מקבלים מן הילדים "הוא (הבן) לא מת על התערבויות בכלל, הוא נתן לי להבין את זה פעם ואני קלטתי מיד... שומרת מרחק... ברורים לי הגבולות". סיבה נוספת היא הרצון לשמור על יחסים טובים והמשאלה להיות הדמות האהובה אחרי כל כך הרבה שנים של חינוך וגידול הילדים.

מחד גיסא, הסבים והסבתות מכירים בגבולות הסמכות שלהם ואינם מתערבים "הרי אומרים על הורים שהם צריכים להיות כמו שלושת הקופים: לא רואים, לא שומעים, לא מדברים אבל פותחים את הכיס". מאידך גיסא, לעיתים סבים וסבתות מודעים למשאבים שהם מעניקים לילדים ול"כוח" הנתון בידיהם בזכות תמיכה זה. בראיונות רבים עולה הנושא של הנתנה הכספית שמאפשרת הבעת עמדה ולעיתים הכוונה מסוימת של אופי החינוך "תגידי לו שהכסף בא ממני, ואז זה לא ויכוח על התקציב המשפחתי".

הנושאים אשר מעוררים ביקורת בקרב הסבים והסבות הם צורת דיבור בלתי הולמת לילדים "לפעמים הבן שלי פותח עליהם את הפה ויכול לצעוק ואז לי לא נעים", היעדר ההשקעה של ילדיהם בנכדים שבא לידי ביטוי בצפייה של שעות בטלוויזיה "זורקים את הילד לטלוויזיה או למחשב, מתפטרים ממנו... והחיים סבבה וקלים", בחוסר הקפדה על אוכל מאוזן ובשעות

מקובלות "הבת שלי היא נגד אוכל... לא כל-כך מקפידה ועל זה יש לי קצת כעס עליה" ועל גבולות לא ברורים מול התנהגויות לא מתואמות. כשמדובר בנכדים עם נכויות, הביקורת שזורה לעיתים בכאב ובתסכול שכן הסבים והסבתות חשים שהילדים זקוקים למענים ייחודיים אשר ההורים אינם מספקים. לעיתים מדובר באהבה "כנראה שלא הייתה כימיה בינו לבין האמא. ואני חושבת שזה הסיבה, שהוא לא קיבל מספיק אהבה הילד. אני לא יודעת... אולי זה אני טועה. אבל ככה מה שאני חושבת – ילד צריך הרבה אהבה". לעיתים מדובר בטיפולים ספציפיים, או באבחונים ופתרונות לבעיות מיוחדות שההורים אינם מחפשים "ראיתי מה שיש בעיניים פקוחות, וכל העת הייתי בדעה שלא עושים מספיק לתיקון הדבר, עד היום לא עושים מספיק". במקרים אחרים מדובר בביקורת לגבי מסגרות בלתי הולמות לרמתו של הילד ולצרכיו המיוחדים.

תגובות הסבים והסבתות לילדיהם ולנכדיהם בעת פער או מחלוקת מצויות לעיתים בקוטב של ניכור וניתוק "הביתה היא לא נכנסת" ולעיתים בקוטב של קבלה בכל מחיר ומוכנות לשאת כל עלבון וכעס ובלבד שהיחסים יישמרו ולא יארע דבר לקשר. ובתווך, רוב הסבים והסבתות שוקלים דבריהם היטב ומציבים לעצמם סדר עדיפויות על מה כדאי להעיר ומה לא ראוי להיאמר כדי למנע קונפליקט "יש לי סדר עדיפויות... במקומות שהם לא קריטיים זה לא אני". מנגד יש סבתות שחשות נוח ואומרות בכנות שהן לא מצליחות לכבוש את כעסן וביקורתן "אני כל הזמן מעירה לה על זה". יש כאלה הבוחרים את הדמות במשפחה שאתה אפשר לשוחח בחופשיות ולהתחלק במחשבות ובהשגות לגבי גידול הילד, ולמרבית ההפתעה אלה אינם בהכרח הילדים הביולוגיים אלא לעיתים דווקא בני או בנות זוגם "יותר קל לי לדבר עם הכלה שלי מאשר עם הבן שלי... היא לא רק קשובה גם מאד משתפת... היא הבינה שכשאני אומרת משהו זה לא מתוך רצון לתקוף או לבקר אלא שזה כדי לחשוב". גם העיתוי משחק תפקיד והסבים והסבתות מדווחים על כך שהם בוחרים זמן והקשר וכך מרככים את קושי הדברים הנאמרים "אנחנו מאד שוקלים את מהלכינו... כדי לתרום מניסיונם והידע שלהם". יתר על כן, לעיתים סבתות הכתיבו חוקים בתחילת היחסים וכך הצליחו לבנות מערכת יחסים המבוססת על ערוצי תקשורת הפתוחים לתחושות חיוביות ושליטיות וכך נוצר קשר המבוסס על אמון וכנות בין הדורות "פעמיים או שלוש היו אי הבנות... ואז קראתי מיד לסדר... בואו נדבר על זה... ואם אני טועה אני מבקשת סליחה... ותבינו שכאן כולנו בני אדם ולא מלאכים, ואנחנו טועים ומי שטועה – טועה ויכול לתקן... הבנו שמותר לחלוק, מותר להתנגד, מותר להתרגז". כשמדובר בילדים עם נכות, ההתלבטות לגבי התערבות והעברת ביקורת מורכבת עוד יותר. מחד, סבים וסבתות חשים שלא ניתן לעבור לסדר היום בלי להפנות את תשומת ליבם של הורים למקורות רפואיים או טיפוליים הולמים. מאידך, הם ערים לכך

שחייהם של ההורים קשים מלכתחילה ואינם מעוניינים לעורר בהם אשמה. לעיתים, הסבים והסבתות ביוזמתם מחפשים פתרונות ומנסים להעביר את המסרים באופן מושכל לילדיהם ורק בעת ההיתקלות בחומת התנגדות הם חשים שעליהם להפעיל את כובד משקלם.

“מעורב לא הייתי, הייתי מודע כל הזמן. מעודכן... מעודכן אבל לא מעורב... למעט הדברים שאנחנו עושים שלא על דעתם, אנחנו לא מעורבים הרבה, לא בגלל שאנחנו לא רוצים בגלל שלא מערבים אותנו. ואנחנו עושים דברים שעל דעתנו כמו דברים שהם לא... הנה, עכשיו מצאנו, אני מחכה לטלפון לגבי רופא שמישהי המליצה לי, שאחרי הפגישה הזאת אני אתקשר אליה... שאמרנו שאם הם לא ילכו לזה, אז אני... עושה פה קצת מהומות. בשני מקרים לפחות הם לא שעו לכתובות שאנחנו נתנו להם... כלומר, אני מוצא שאנחנו מחפשים כל אבן להפוך והם... יש להם את הידיעה, הפיקציה שלהם, שאני לא רוצה להגיד שזה נובע מזה שאנחנו מציעים”.

צמיחה בקרב סבים וסבתות

ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על כך שכל הסבים והסבתות דווחו על צמיחה. הסבים והסבתות חשים רגשות חדשים אשר לא נחו קודם לכן ובעוצמות שלא הכירו בהקשרים אחרים בחייהם. הצמיחה באה לידי ביטוי החל בשמחה מחודשת דרך בתחושות חדשות ועד לשינויים פסיים. “תראי, ההנאה היא מדהימה, זה עשה משהו שהוא לא יאומן מהרבה בחינות, בעיקר מהבחינה הרגשית. זה פותח ערוצים ש... לא ברור איך זה קורה, אני חושבת שיש אפילו משהו הורמונאלי בתוך הסיפור הזה... הגוף עובר אפילו משהו, לא רק ההרגשות. יש כאן משהו שקורה שהוא מאוד חזק. הילדים משגעים, מאוד מרתקים והם מצאו להם סבתא שמתאימה לסיפור הזה. כי אני סבתא של המון הנאות וסבתא של המון הפתעות וסבתא שמטיילת בטבע ולא הולכת לקניונים ולוקחת אותם לכל מיני דברים מעניינים... בקיצור זה משתלב מצוין”. “זה ממש עושה לי מצב רוח טוב ורצון להמשיך לחיות ולהתחיל שבוע חדש, כאילו למלא את המצברים”. “אוהו... זה, זה הכול בחיים שלי, אני ממש מאושרת מזה שאני סבתא, זה התקופה הכי יפה שלי בחיים”.

יתר על כן, הסבות מאפשרת חשיבה רטרופקטיבית שמשווה את התפקיד ההורי לתפקיד הסבי ושופכת אור על ההתפתחות האישית הבשלות והיכולות שלא היו שם בעת גידול הילדים. “זה מפעיל מערכות שעם הילדים שלי לא היו לי. זאת אומרת, זה משהו אחר, בפירוש משהו אחר... פה בקטע של הנכדים אז כבר הרבה יותר בשלים, הרבה יותר בוגרים מהרבה בחינות, אז נקודת המוצא היא אחרת, בפירוש שונה. את הרבה יותר פנויה, את לא כועסת כבר, עם ילדים גם הרבה כועסים – זאת בכל אופן החוויה שלי, ופה הכול אפשרי. זאת אומרת – זה לא שיש כאוס, ממש

לא, אבל כל ההתייחסות היא באה ממקום אחר לגמרי, זה שונה". הסבים והסבתות חשים שהנכדים חשפו חלקים באישיותם שלא התגלו בשנים קודמות ובתפקידים אחרים. "אף אחד שמכיר אותי לא יגיד לך שאני רכה... תמיד הייתי החזקה והלא סימפטית. אז שאני מאוד רכה, ושאני מאוד יודעת לתת, מאוד יודעת לבטל את עצמי בפני הנכדים – מה שאני לא עושה לילדים שלי כמו, שאמרתי לך – הם עדיפות ראשונה. גיליתי את הרגישות והרגשנות שלי, לא ידעתי כמה רגישות יש בי, הם הוציאו ממני את הבטן הרכה. כל החיבוקים וזה כל-כך מרגש".

התפתחות הצד הרגשי באה לידי ביטוי גם בקרב הגברים שהעידו על עצמם שבמהלך כל חייהם בעבודה או במשפחה שמרו על איפוק ולא חשפו רגשות, אך מאז הולדת ילד זה התרככו והוצפו ברגשות ואף חשפו אותם בפני הקרובים להם. מדיווחיהם של סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית מסתבר שהצמיחה נשאה אופי שונה. בעוד שבקרב סבים וסבתות לנכדים ללא נכות הצמיחה באה לידי ביטוי ברגשות מזוככים של אושר, שמחה והתפעלות מהישגים, הרי שבקרב סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית הצמיחה מהולה לעיתים קרובות בקושי ובכאב רב. בשונה מאירועי חיים צפויים ו"נורמטיביים" אשר מאפיינים את מהלך החיים המשפחתי, הולדת ילד עם נכות אינטלקטואלית הוא אירוע אשר עשוי לגרום לטלטלה, אך בצידו קיימת הזדמנות לצמיחה המתוארת בספרות כצמיחה לאחר משבר או טראומה (Tedeschi & Colohon, 1996). סבים וסבתות ממחישים בדיווחיהם צמיחה זו לצד העצב והצער לנוכח הולדת ילד עם נכות אינטלקטואלית.

השינוי בא לידי ביטוי **במשאבים אישיים**. בקו אחד עם טדסקי וקלחן, עולה מדיווחי הסבים והסבתות שלידת הנכד ונוכחותו בחייהם אפשרו להם ללמוד על היכולות שלהם. סבים וסבתות גילו בעצמם תכונות שבאו לידי ביטוי ברגישות, סובלנות ואמפטיה בצד חלקים אינסטרומנטאליים וקוגניטיביים של תבונה, יכולת לאתר אינפורמציה ויצירת פתרונות מועילים. "...ידעתי גם קודם שיש לי פתיחות מאוד גדולה וסובלנות מאוד גדולה למי ששונה. אני ידעתי על עצמי אבל אני קבלתי לזה חיזוקים. כשהוא אובחן עם תסמונת מסוימת, שאחר כך התבררה כשגויה, מיד קניתי את כל הספרים על התסמונת הזו, מיד בררתי אצל חברים רופאי ילדים. גיליתי את הצד המאוד פונקציונאלי, מעשי, תושייתי, יסודי שלי שהוא... שאני יודעת שהוא קיים, אבל גיליתי אותו יותר. אה, מצד שני מה שכן גיליתי זה את הצד הרגשי. בתקופה שנודע לי על התסמונת של הילד הזה, הייתי מאוד שבורה רגשית וזה, ואז גיליתי על עצמי, כי אני מאוד רואה את עצמי כאדם חזק שלא מבטא רגשות וככה, וכשדיברתי על זה אז דווקא הייתי פחות חזקה

ויותר ביטאתי רגשות, זאת אומרת, גיליתי על עצמי את עומק ה... הרגשות, שעד אז די התכחשתי אליהם...". ההתפתחות באה לידי ביטוי בלמידה חדשה שנדרשת בעת נוכחות ילד עם נכות במשפחה. לפתע כל מילה מקבלת משמעויות שונות ועלולה לפגוע בילד או בהורים והסבים והסבתות מפתחים רגישות מיוחדת "אני כל הזמן אני לומדת. כל הזמן יש לי שיעורים. מכל יום, לפעמים יש לי פליטת פה לא נכונה, לפעמים החשיבה היא לא נכונה. אני לא יודעת מה אני לומדת, אני כל יום יש לי משהו אחר".

בצד הרגישות נדרשת גם עזרה אינסטרומנטאלית והתגייסות ולכן הצרכים המשפחתיים החדשים חשפו צד אלטרואיסטי שהסבים והסבתות מאד גאים בו: "למדתי, על עצמי ש... שאני יכולה לתת, והאמת היא שאני גם מסוגלת (בגאווה), כאילו, שיש לך פתאום הרבה כוח... למדתי על עצמי ש... כשצריך אז נותנים. וזה לא נגמר. ו... אין דבר כזה להיות עייפה, ואין דבר כזה להגיד "לא בא לי", ו... זהו. ו... שאני מוכנה לוותר על הכל (צוחקת), הכל, הכל אה... בשביל להיות שמה היה, ולעזור, ולהיות עם נ'. כאילו – על הכל, על הכל אני מוכנה לוותר. על חברים, על אה.... להיות בבית, על אה... באמת, אני פשוט אה... לבטל הכל. זה מה שלמדתי. כשאני הייתי מוכנה לוותר על הכל (בהדגשה) תמורת זה שאני אתמוך, קודם כל תמורת זה שני בכלל יעבור את המשבר, ו... אפילו על עצמי הייתי מוכנה לוותר".

אחד הנושאים המשמעותיים ביותר מבחינת הסבים והסבתות הוא השינוי **במערכות היחסים המשפחתיים**. הצמיחה באה לידי ביטוי בהארת צד חדש ליחסים בין בני הזוג שחיים כבר שנים רבות יחד ופתאום זכו לעדנה "קודם כל אני חושבת שהסבתאות חיברה בינינו בקשר מיוחד וחדש ואחר ומאוד חזק. היום אנחנו שותפים לחוויות ששינוי מאוד מאושרים איתן, וזה מאד מאד מחבר. ומה שלי במיוחד זה עשה, כי סך הכול הבן זוג שלי בגידול הילדים איתי לא היה שותף בכלל, הוא בקושי היה... ופה הוא פתאום גילה את הקטע עם הילדים, ובאיזשהו מקום... הוא היום עוזר המון ומעורב המון כי הוא מפצה את עצמו על התקופה שהוא לא תרם עם הילדים. ולי זה עושה מאוד טוב... אני קודם כל נורא נהנית לראות אותו במצבים האלה שלא היו. והוא אחרת, הוא גם יותר רך, יותר... אני מגלה בו צדדים שלא היו בו קודם. בהחלט. מאוד נפתח... בהחלט". יתר על כן, המעבר לסבות בקרב ההורים והמעבר להורות בקרב הילדים יוצר אחווה מיוחדת שלעיתים מפצה על מתחים ועל קונפליקטים בעבר, וסבים וסבתות מתפעלים משיח חדש עם ילדיהם. "אני מניחה שזה מאוד, שזה באיזשהו מקום מעצב אחרת את היחסים שלי עם בנותי, כי אם הן היו למשל רווקות, או נשואות בלי ילדים אני מניחה שגם הנושאים וגם סוג היחסים היו קצת שונים, אהה וזה מאוד מעשיר". הסבים והסבתות מדווחים על כפל רווח שבא לידי ביטוי

בהנאה ובתגמולים מהנכדים ובתיקון היחסים עם ילדיהם. הדיווחים מתארים את התפעלותם מילדיהם כהורים אשר לפתע הפכו מתלויים בהם לעצמאיים ולאבות ולאמהות אשר מאופיינים בערכים, בסדרי עדיפויות מרשימים ולעיתים אף מהווים מקור ללמידה עבור הסבים והסבתות.

בקרב סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית חלים תהליכים בינאישיים דומים אך מלווים בתכנים אחרים ובעוצמות שונות. ההתקרבות שחלה בינם לבין ילדיהם תרמה לדפוסים קשר משמעותיים ועמוקים ולעיתים אף לתיקון ביחסים קודמים, אך בעיקר להערכה והכרת תודה מצד הילדים על תרומתם ועל תחושת השותפות בגורל. "...הבן שלי יודע שאנחנו לרשותו בלי תנאים. הוא לא מנצל את זה. אבל הוא משתמש בזה. כלתי, שלא רצתה עזרה מעולם, ואנחנו רצינו לתת, לאחרונה נעזרת המון באשתי אבל היא מעריכה את זה. היא יודעת להגיד 'תודה' על כל דבר... היא יודעת להעריך את זה – אני מרגיש את זה. פעם לא, היום כן. אבל זה גם חשוב בשבילנו, כלומר, גם אם היא לא הייתה מעריכה את זה, זה לא היה מפחית מהרצון שלנו. אבל יותר טוב לך, יותר כיף לך...". "...ואנחנו מתייצבים תוך 10 דקות לכל בקשה שלה זה ריכך את הקשר בינינו, היא פתאום ראתה מה אני מוכנה לעשות עבורה. באופן פרדוקסלי הילד הזה חיבר בינינו הכול השתנה... מין מתנה כזאת בכל הקושי...".

סבים ביטאו הערכה מחודשת לנשותיהם, ילדיהם ואפילו לנכדיהם. בדומה, הסבים והסבתות גם מדווחים על כך שבעקבות לידת הנכד הקשרים עם ילדיהם התפתחו והם למדו להעריך את ילדיהם ואת בני זוגם. "...על אשתי למדתי שהנתינה שלה היא אינסופית. גם קודם היא נתנה מעצמה, ועכשיו זה רק התרחב. זה מדהים... היא משתדלת, ממש משתדלת לעמוד... בכל דבר. הם מאד מאד בסדר. תמיד הערכתי אותה, תמיד היא הייתה... מיוחדת, אבל עכשיו היא כפול נושא להערכה". בהתייחס להורים, לפתע מול עיניהם, ילדיהם "המפונקים" הפכו להורים מסורים המשקיעים את מיטב מאמציהם בטיפוח הנכדים. "אין מילים, באמת אין לי מילים איזה זוג הורים יש לו וכנראה בזכות זה קורים דברים נפלאים עם הילד הזה". לעיתים, בזכות הילד נעשה תיקון למערכת היחסים. "...זה קירב אותי... עוד יותר זה קירב אותנו אליו. העניין הזה ש... שילד חולה, שילד שיש לו... בעיות, זה מעמיק את ה... גם את ה... איך אומרים, את ההשתתפות שלך ב... בבעיות שלו. אתה יותר מעוררה".

יתר על כן, גם כשמדובר בילד, סבים וסבתות חשים שבזכותו קורים דברים טובים ומרגשים בכל המשפחה. "הבת שלי ובעלה הם מדהימים גם, הם גדלו כהורים וכבני אדם ואני באמת חושב שבמובן הזה 'הוא מתנה. הוא מלמד אותנו כל הזמן עלינו'. השינוי חל לא רק בתוך המשפחה,

סבים וסבתות דווחו על כך שמאז שנולד הילד, הקשרים החברתיים שנותרו להם הם כאלה המבוססים על אמון. הם עובדים היום על איכות הקשרים הקיימים עם חברי המשפחה ועם חברים ושינוי ברשת החברתית מכמות לאיכות. קשרים אלה מתאפיינים בבנייה של יחסים עמוקים ואינטימיים ודילול הרשת מקשריה השטחיים לטובת קשרים איכותיים. אנשים דווחו על כך שהם מקיפים עצמם היום באנשים משמעותיים ולמדו מי הם החברים האמיתיים שלהם. קבוצות הסבים והסבתות יצרו חברויות חדשות ומעמיקות עם סבים וסבתות אשר להם נכדים עם נכות אינטלקטואלית. בחברויות אלה ניתנה הזדמנות להתחלקות בכאב, בקושי ובאכזבות ללא המתח שנוצר בדרך כלל בעת המפגש עם סבים וסבתות לילדים ללא נכות. הטלטלה שעברו הסבים והסבתות יצרה תחושה של קירבה לאחרים ואפשרה התנסויות חברתיות חדשות.

יתר על כן, ההכרה בקושי ובפגיעות הובילה להסכמה לקבלת עזרה וחלק מן הסבים והסבתות אף השתתפו בקבוצות המיועדות לסבים ולסבתות לילדים עם פיגור. בקבוצות אלה נתנה להם לעיתים לראשונה הזדמנות לבטא את רגשותיהם ולהתחלק בהם עם סבים וסבתות שעברו חוויות דומות. שותפות זו הניבה שיחה על ההתנסויות ועל הכאבים הכרוכים בהן והובילה אנשים לעיתים קרובות לחשיפה עצמית ולפתיחות רבה יותר מזו שחוו אי פעם (Tedeschi & Calhoun, 1996). חלק מההתפתחות החיובית של היחסים החברתיים של האדם באה מהרגישות הגדלה לילדים ולמבוגרים "אני רואה לא סתם ילד כ'אז ראית ילד'... אני מסתכל עליו, על החיוך שלו, על התנועות שהוא עושה. הרבה פעמים אני מתעכב על יד ילד וצוחק איתו, מנסה להצחיק אותו... זה עשה לי המון מבחינת היחס לילדים קטנים".

שינוי בפילוסופיית חיים: בעקבות משבר או טראומה עובר האדם תהליך קוגניטיבי אשר מסייע לו בבנייה מחדש של תפיסת העולם והסתגלות. בתהליך זה קיימת נטייה לחשוב על מגוון אספקטים של אירוע הדחק בניסיון להבין, לפתור, ולהפוך להגיוני את מה שקרה (Greenberg, 1995). אנשים מדווחים על מחשבות חוזרות הכוללות: חיפוש היגיון, פתרון בעיות, העלאת זיכרונות וצפייה מראש (Martin & Tesser, 1996). אדם שבאופן פעיל חושב ומהרהר על נסיבות האירוע הקשה, ועל דרכים להפוך הגיוני יותר את מה שקרה לו, יש לו סיכוי גבוה יותר לחוות צמיחה (Calhoun et al., 2000). סבים וסבתות ספרו שהדברים שהתקבלו תמיד כמובנים מאליהם זוכים היום להערכה מחודשת. בעוד שאצל הנכדים האחרים כל צעד היה צפוי והגיע במועדו, כל התפתחות וכל שינוי ממלאים אותם שמחה אצל הנכד עם הנכות. "תשמעי את מקבלת

פרופורציות לחיים כשזה בא אלייך הביתה אז את מבינה כמה זה נכון וכמה זה אמת. כן, זה משנה פרופורציות בהחלט....".

סבים וסבתות לילדים עם נכות עוברים לעיתים קרובות משבר ערכי אשר בא לידי ביטוי בקונפליקט בין שני סטים של ערכים בחברה המערבית. מצד אחד, הסבים והסבתות גדלו בחברה שמטופחים ומקודשים בה שלמות הגוף והישגים אינטלקטואליים ולכן להיות נכה או חולה זו נחיתות/יציירה פגומה. מצד שני, אותם סבים וסבתות גדלו בחברה שבה בני המשפחה אמורים לקבל את ילדם ולאהוב אותם ללא תנאי ואז סבים וסבתות נקלעים לתהליך שבו הם נדרשים לשנות את סולם הערכים שעליו גדלו ושכל סביבתם מחזיקה בו ולהעריך תכונות אחרות (Menolascino, 1968; Wolfensberger, 1967). מבחינתם מדובר למשל בהערכת צעדים קטנטנים כהישג, בהתעלמות ממראה חיצוני וכולי. "כן, כי החיים הם לא... לא מורכבים רק מטוב ושהכול לבן. יש גם דברים שחורים בחיים שצריך לדעת לקבל אותם. אני באמת משתדלת....".

במה מתבטא השינוי בפילוסופיה חיים – הכוונה למטרות חיים ברורות יותר, אנשים מדווחים על חיבור למשהו נעלה. ההתמודדות עם האירוע השלילי היא תהליך פנימי חשיבתי שקורה לאדם. באופן פרדוכסלי, על מנת ששינויים חיוביים יתרחשו, האירועים חייבים להיות מטרידים דיים כדי לשנות את נקודת ההשקפה של האנשים על עצמם או על העולם (Mcmillen & Fisher, 1998). "הבת לימדה אותי שצריך יותר להשקיע, ויותר להאמין. קודם כל להאמין. אני בן אדם שהוא... לא מאמין. לא מאמין בשום דבר".

דמיון רב הסתמן בין הסבים והסבתות לגבי השמחה והאושר שהתפקיד הציף בהם ולגבי הצדדים החדשים של רכות, סבלנות, נכונות ומחויבות שהתגלו בהם בעקבות הסבות. גם בהקשר הבין אישי תיארו כל הסבים והסבתות הערכה מחודשת לבני או בנות זוגם, לילדיהם כהורים ולנכדיהם. הסבות זימנה בחינה מרעננת למערכות היחסים ואפשרה תיקון ופיצוי על פערים וחסרים מהעבר. למרות הדמיון, התגלתה שונות בתכנים ובעוצמות בתיאורי סבים וסבתות לילדים עם נכות אינטלקטואלית ותחושות השמחה והסיפוק היו שזורים ברגשות כאב, דאגה ועצב. בשונה מן המימדים האישיים והבין אישיים, המימד השלישי של שינוי בפילוסופיה החיים בא לידי ביטוי בעיקר בקרב סבים וסבתות לנכדים עם נכות אינטלקטואלית. עבור אלה, למרות גילם ולמרות ניסיונם בחיים, לידת ילד עם נכות היוותה טלטלה עמוקה אשר העמידה מחדש למבחן סדרי עדיפויות, תפיסת עולם ועמדות קודמות אשר הניבו בתורן צמיחה ושינוי בפילוסופיה

החיים.

לסיכום, תרומתו התיאורטית של המחקר הנוכחי באה לידי ביטוי בהרחבת הידע לגבי סבים וסבתות אשר למרות מקומם הייחודי במשפחות לילדים עם נכות אינטלקטואלית לא זכו עד כה להתייחסות מחקרית ותיאורטית. המחקר בחן לראשונה מערך מחקר רב משתני המבוסס על המגמה החדשה של פסיכולוגיה חיובית ובדק את ההשלכות החיוביות והצמיחה בהקשר הבין-דורי של משפחות לילדים עם נכות אינטלקטואלית בהשוואה לסבים ולסבתות לילדים ללא נכות אינטלקטואלית. חוסר איזון והתעלמות מצרכים של חברי המערכת המשפחתית עלולים לגרום לכך שלא זו בלבד שחברי המשפחה המורחבת לא יהוו מקור תמיכה לילד ולמשפחתו, הם עלולים ליצור מצוקה נוספת על זו הקיימת ממילא. אנו תקווה שמחקר זה מהווה צעד ראשון בהפניית זרקור לעולמם של הסבים והסבתות.

מגבלות המחקר

למרות תוצאות המחקר וחידושו, יש להתייחס לממצאים במידה נדרשת של זהירות.

1. מחקר זה תוכנן מראש במערך Cross Sectional, כלומר בנקודת זמן מסוימת ונתונה, כך שהכללת הממצאים לגבי חווית הסבות ורמת הצמיחה בקרב הסבים והסבתות בתקופות אחרות הינה מוגבלת. הסבים והסבתות נבחרו מספר שנים לאחר האבחנה שכן צמיחה ידועה בספרות כתחושה המתעוררת רק לאחר שעובר המשבר הראשוני והטלטלה הנובעת ממנו. הנחנו, שבתקופה זו כבר חלה התייצבות כלשהיא במשפחה אך עם זאת אין ללמוד מהממצאים לגבי תקופות אחרות בחיי הילד והסבים והסבתות.

2. נתוני המחקר מבוססים על הסבים והסבתות בלבד ולכן מבטאים את תפיסתם הסובייקטיבית בלבד. סביר להניח שלהשלמת התמונה יש לבחון גם את זווית הראיה של דמויות נוספות במשפחה וכיצד הם תופסים את מקום הסבים והסבתות ואת רמת הצמיחה והשינוי שחל בהם.

3. המחקר מבוסס כולו על דווח עצמי באמצעות ראיונות ושאלונים. יתכן שניתן היה לקבל תמונה נוספת על ידי תצפיות של אינטראקציה סב/סבתא – נכד, או על ידי שימוש בדיווחי אנשי מקצוע וכולי.

4. איסוף הנתונים התבצע על ידי פניה לעובדים סוציאליים בלשכות רווחה ואנשי מקצוע במסגרות חינוכיות. אלה יצרו קשר עם ההורים אשר פנו לסבים ולסבתות ובקשו את הסכמתם להשתתף במחקר. במהלך שלבים אלה נוצר קשר אך ורק עם משתתפים שההורים הסכימו שנפנה אליהם

ומתוך אלה נותרו סבים וסבתות אשר נאותו לשיתוף פעולה עם המראיינים. סביר להניח שהמדגם זה אינו מייצג את כלל הסבים והסבתות והוא כולל בעיקר סבים וסבתות אשר מזוהים עם תפקידם ובעלי מוטיבציה לשתף פעולה בכל הנושאים הקשורים לילדיהם ונכדיהם.

5. הקריטריונים לבחירת הילדים כללו ילדים עם נכות אינטלקטואלית בלבד מתוך הנחה שלכל נכות יש השלכות פסיכוסוציאליות שונות על הסבים והסבתות. מטבע הדברים לא ניתן להכליל ממצאים אלה על נכויות אחרות כמו נכות פיסית או חושית.

תרומה תיאורטית ופוטנציאל יישומי

למרות המגבלות האמורות תוצאות מחקר זה עשויות לסייע לאנשי מקצוע במסגרות לילדים עם נכות אינטלקטואלית (כמו מרכזים להתפתחות הילד, גני ילדים או בתי ספר) להכיר את אפיוניהם הייחודיים של סבים וסבתות ולגבש אסטרטגיות התערבות אשר מחד גיסא יסייעו לסבים ולסבתות להתמודד עם הקשיים הכרוכים בנוכחות ילד עם נכות אינטלקטואלית במשפחה ומאידך גיסא יסייעו להפיק באופן מושכל את המיטב ממשאב זמין ומחויב זה לטובת הילד עם הנכות האינטלקטואלית ומשפחתו הגרעינית.

המחקר הנוכחי שפך אור על מקומו המרכזי של תפקיד הסבות בקרב אנשים מבוגרים. תפקיד זה חשוב בעת הולדת נכד אך חשוב שבעתיים בעת הולדת נכד עם נכות אינטלקטואלית. במרבית ההתייחסויות התיאורטיות והמקצועיות למערכת התמיכה הבלתי פורמלית של המשפחה, סבים וסבתות אינם מוזכרים כחוליה ייחודית, אלא מוכללים בין יתר חברי הרשת. עם זאת מסתמנת מגמה הרואה בסבים וסבתות מרכיב חשוב במערכת התמיכה הבלתי פורמלית של המשפחה, לצד חברים, שכנים ובני משפחה אחרים. בקרב הורים לילדים עם נכויות – כמו באוכלוסייה כולה – קיימת העדפה ברורה של מקורות התמיכה הבלתי פורמליים על פני הפורמליים. ואולם, העדפה זו אינה נלקחת תמיד בחשבון ואינה עולה בקנה אחד עם מדיניות וחלוקת משאבים על-ידי אנשי המקצוע (Florian & Krulik, 1991; Rimmerman & Stanger, 1992). זאת ועוד: רק לאחרונה, על רקע הדיווחים המצטברים של הורים לילדים עם נכויות – המעידים על מקומם המשמעותי של סבים וסבתות במערכת התמיכה שלהם, החלה לחלחל בקרב אנשי המקצוע ההכרה בצורך להפנות תשומת-לב ומשאבים למקור תמיכה ייחודי זה.

הכרה זו של אנשי המקצוע עדיין בחיתוליה, והראיה לכך היא סדרת מחקרים ראשונה מסוגה שנערכה לאחרונה בישראל, אשר בחנה ידע ועמדות של עובדים סוציאליים, רופאים ואחיות ואנשי חינוך כלפי מקומם של סבים וסבתות במשפחות לילדים עם נכות. לצד בדיקת ידע ועמדות, נבחנה

גם ההתערבות המקצועית בפועל היינו: מידת שילובם של סבים וסבות בטיפול במשפחות לילדים עם נכות. מדיווחי אנשי המקצוע עולה תמונה מורכבת ומלאה סתירות. מחד גיסא, דיווחיהם מלמדים על הכרתם בחשיבותו ובמשמעותו הייחודית של תפקיד סבים וסבות במשפחות אלה; מאידך גיסא, הכרה זו אינה מתורגמת לשפת מעשה – אפילו לא בניסיון להעמיק את הידע המקצועי על-ידי קריאת ספרות מקצועית רלוונטית. לפיכך, רוב הידע המצוי בידי אנשי מקצוע מבוסס על התרשמויות אישיות ודיווחי אמהות, והתוצאה המתקבלת היא ידע אשר אין בו הבחנה בין סוגי התמיכה המוענקת על-ידי הסבים והסבות, כמו גם בין התרומות האפשריות של התמיכה להסתגלות המשפחה בתחומים שונים. מהמחקר מתברר, שהעדרו של ידע חיוני זה משפיע, מטבע הדברים, על ההתערבות בפועל: אנשי מקצוע יוצרים קשר עם סבים וסבות רק לעתים נדירות, וגם אם נוצר קשר – הוא בא בעקבות יוזמת דור הביניים. יתר על כן: רבים ממשתתפי המחקרים הביעו חוסר נכונות להשתתף בסדנאות או בהשתלמויות, המתייחסות לאסטרטגיות התערבות בנושא סבים וסבות במשפחות לילדים עם נכות (Findler & Taubman - Ben-Ari, 2003; Findler, 2007, 2008).

אין ספק שסבים וסבות עשויים להוות משאב פוטנציאלי ייחודי למשפחתו של הילד עם הנכות, בהיותם בדרך כלל בעלי ניסיון, זמן, מוטיבציה להעניק תמיכה אמוציונלית ואינסטרומנטלית ותחושת מחויבות. השאלה הנשאלת היא כיצד ניתן להפיק את המיטב מפוטנציאל זה?

על פי המודל של התמודדות המערכת המשפחתית עם מחלה ונכות (The Family Systems - Illness) המוצג בספרו של רולנד (Rolland, 1994), העובדה שנכות ילד מלווה את המשפחה לאורך כל מהלך חייה מחדדת את הצורך להתייחס לצרכיו של כל אחד מחברי המערכת המשפחתית ולא רק לצרכיו של הילד עם הנכות. חוסר איזון והתעלמות מצרכים אלה עלולים לגרום לכך שלא זו בלבד שחברי המשפחה המורחבת לא יהיו מקור תמיכה לילד ולמשפחתו, הם עלולים ליצור מצוקה נוספת על זו הקיימת ממילא. על פי רולנד (Rolland, 1994), על אנשי המקצוע לפתוח בדיאלוג מקצועי עם כל חברי המשפחה המורחבת מוקדם ככל האפשר שכן עם הזמן, עלולים להיווצר קונפליקטים, מתחים, פערים בציפיות ובעיות תקשורת ששיקומן כרוך בהתערבויות מורכבות ומסובכות. כפי שניתן ללמוד מן הסקירה, נראה שסבים וסבות אכן זקוקים להתייחסות ולתמיכה כדי שיוכלו להוות משאב יעיל לילד ולמשפחתו. בהנחה שסבים וסבות מאופיינים בתגובות מגוונות וייחודיות, קצב שונה בקבלת השינוי ודרכי התמודדות משלהם יש לפתח רגישות לגבי שיטת הטיפול המתאימה לכל אחד מהם – טיפול אינדיבידואלי,

זוגי, משפחתי או קבוצתי. מהניסיון הקיים בעולם, קבוצות לסבים וסבתות עשויות להוות מענה הולם לצורכיהם שכן נוכחות אנשים אשר עברו ועוברים חוויות דומות מאפשרת הבעת רגשות, תחושת לגיטימציה ויצירת קבוצת השתייכות המהווה תמיכה אמינה ורגישה לצורכיהם. בעבודה עם סבים וסבתות ניתן להתבסס על העקרונות הבאים הנגזרים בחלקם מאסטרטגיות של העצמה (Seligman, 1991):

- ◆ מתן מידע וידע – חשוב מאד לעדכן את הסבים והסבות באפיוני הפיגור, אטיולוגיה, פרוגנוזה, ערוצי מידע אודות הנכות, שירותים, ארגונים עמותות וכולי.
 - ◆ פתוח מיומנויות תקשורת – עבודה עם הסבים והסבות על הקשר עם המשפחה הגרעינית: על הצבת ציפיות ריאליות, על חלוקת תפקידים, על דרכי תקשורת עם ילדיהם ונכדיהם וכולי.
 - ◆ פתוח מיומנויות רלוונטיות לילד עם הנכות אינטלקטואלית – הקניית שיטות משחק, למידה ותרגול בנושאים הקשורים להתפתחותו של הילד.
 - ◆ תמיכה רגשית – לנוכח המצב החדש שנוצר חשוב לתמוך רגשית בסבים וסבות ולספק לגיטימציה לרגשות הקשים אשר עשויים להציף אותם כמו: כעס, אמביוולנטיות, תסכול וכולי.
- בנוסף לכך חשוב לזכור, שהעבודה עם הסבים והסבות תניב פרות מועטים אם תפעל בחלל הריק. במקביל, על אנשי מקצוע לעבוד עם ההורים כדי ליצור ערוצים דו כיווניים בנושא ציפיות, חלוקת תפקידים ותקשורת.
- בישראל טרם גובשה מדיניות כלשהי המתייחסת לסבים וסבות לילדים עם נכות אינטלקטואלית. משיחות עם קובעי מדיניות במשרדים השונים (עבודה ורווחה, בריאות וביטוח לאומי), מתברר כי בסל השירותים למשפחות לילדים עם נכות אינטלקטואלית אין עדיין התייחסות לסבים ולסבות. במציאות זו, קיום תוכניות התערבות לסבים וסבות מותנה בשיקול-דעת וביוזמה של אנשי מקצוע עצמאיים או של ארגונים וולונטריים, ומטבע הדברים – הפעילות בתחום זה נושאת אופי ספורדי, בלתי שיטתי ובלתי מתוכנן, ומספקת מענים רק לחלק קטן מאוכלוסיית המשפחות הנזקקות לסיוע בתחום ייחודי זה. יתרה מזו: בהעדר גוף ארצי המתווה מדיניות כוללת ומקצה את המשאבים הנדרשים – אין כל ערובה לכך שגם התוכניות הספורות המופעלות בישראל כיום תתקיימנה גם בעתיד.

המחקר הנוכחי אינו מותיר ספק לגבי מקומם הייחודי של סבים וסבות במשפחות לילדים עם נכות אינטלקטואלית. אך ההכרה בכך חייבת להיות מתורגמת לשפת המעשה – הן במישור של הכשרת אנשי המקצוע, והן בתחומים של מדיניות והקצאת משאבים. רק שילוב מאמצים מושכל עשוי לסלול את הדרך להפקת המירב ממשאב תמיכה פוטנציאלי זה, ולקדם משמעותית את איכות הטיפול במשפחות לילדים עם נכות אינטלקטואלית.

רשימת מקורות

- אריקסון, א.ה. (1976). *ילדות וחברה*. תל אביב: ספרית פועלים.
- דיין שרעבי, מ. (2007). איכות חיים וצמיחה אישית בקרב סבים וסבתות לנכדים שורדי סרטן בהשוואה לסבים וסבתות לנכדים בריאים: תרומתם של תחושת קוהרנטיות תמיכה חברתית. עבודת מ.א, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן.
- חדד, א. (2007). תרומתם של משאבים פנימיים, משתנים חיצוניים ותחושת צמיחה אישית ממשבר לתחושת הרווחה הנפשית אצל אבות לילד/ה עם נכות התפתחותית. עבודת מ.א, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן.
- סמילנסקי, ש., זהר, ד. ושניר, ח. (1990). תאומים: פסיכולוגיה וחינוך. ירושלים: כתר.
- ביבי, מ. (1988). שינויים בקשר בין בנות ואמהות בעקבות מעבר לאמהות. עבודת מ.א., המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.
- נבו, ו. (1990). הבדלי מין וגיל בקשרי בנים ובנות בוגרים להוריהם. עבודת מ.א., המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.
- פינדלר, ל. (1998). תרומת התמיכה הנתפסת של סבים וסבתות ומשאבים אישיים של האם לקשר בין דחק לבין הסתגלות בקרב אמהות לילדים עם/וללא נכות פיסית. חיבור לשם קבלת "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בר-אילן.
- Baranovski, M. D., & Schilmoeller, G. L. (1999). Grandparents in the lives of grandchildren with disabilities: mothers' perceptions. *Education and Treatment of Children*, 22, 427-446.
- Bernier, J. C. (1990). Parental adjustment to a disabled child: A family-system perspective. *Families in Society*, December, 589-596.
- Berns, H. J. (1980). Grandparents of handicapped children. *Social Work*, 17, 238-239.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Aronson.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357.

- Cunningham-Burley, S. (1986). Becoming a grandparent. *Aging and Society*, 6, 453-470.
- Deiner, P. L. (1987). Systems of care for disabled children and family members: New paradigms and alternatives. In Ferrari, M., & Sussman, M. B. (Eds.). *Childhood disability and family system* (pp. 193-210). New-York: Haworth Press.
- Findler, L.S. (2000). The role of grandparents in the social support system of mothers of children with a physical disability. *Families in Society: the Journal of Contemporary human services*, 81, 370-381.
- Findler, L. (2007) Grandparents – the overlooked potential partners: Perceptions and practice of teachers in regular and special education. *European Journal of Special Needs Education*, 22, 199-216.
- Findler, L. (2008). Support behind the scenes: attitudes and practice of pediatricians and nurses with grandparents of sick children. *Family Community and Health*, 31, 317-325.
- Findler, L.S., & Taubman - Ben-Ari, O. (2003). Social Workers' Perceptions and Practice Regarding Grandparents in Families of Children with a Developmental Disability. *Families in Society : the Journal of Contemporary human services*, 84, 86-99.
- Findler, L. & Vardi, A. (2009). Psychological growth among siblings of children with and without intellectual disabilities. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 47, 1-12.
- Fischer, L. R. (1983). Transition to grandmotherhood. *International Journal of Aging and Human Development*, 16, 67-78.

- Florian, V., & Findler, L. (2001). Mental health and marital adaptation among mothers of children with cerebral palsy. *American Journal of orthopsychiatry*, 71, 358-367.
- Florian, V., & Krulik, T. (1991). Loneliness and social support of mothers of chronically ill children. *Social Science and Medicine*, 32, 1291-1296.
- Fredrickson, B. (2005). Positive emotions. In Snyder, C.R., & Lopez, S. J. (Eds.) *Handbook of Positive Psychology*. (pp 120-134) Oxford: University Press.
- Gabel, H., & Kotch, L. (1981). Extended families and young handicapped children. *Topics in Early Childhood Special Education*, 1, 29-35.
- Gardner, J. E., Scherman, A., Mobley, D., Brown, P., & Schutter, M. (1994). Grandparents' beliefs regarding their role and relationship with special needs grandchildren. *Education and Treatment of Children*, 17, 185-196.
- George, J. D. (1988). Therapeutic intervention for grandparents and extended family of children with development delays. *Mental Retardation*, 26, 369-375.
- Green, S.E., (2001). Grandma's hands: Parental perceptions of the importance of grandparents as secondary caregivers in families of children with disabilities. *International Journal of Aging and Human Development*. 53, 11-31.
- Haber, J. (1984). An investigation of the relationship between differentiation of self, complementary psychological need patterns and marital. *Unpublished Doctoral Dissertation of Philosophy*, New York University.
- Hagestad, G. O. (1985). Continuity and connectedness. In V. L. Bengston & J. F. Roberston (Eds.), *Grandparents* (pp. 31-47). Beverly Hills: Sage Publications.
- Harris, S. L., Handleman, J. S., & Palmer, C. (1985). Parents and grandparents view the autistic child. *Journal of Autism and Developmental Disabilities*, 25, 127-137.

- Hasting, R. P. (1997). Grandparents of children with disabilities: a review. *International Journal of Disability, Development and Education*, 44, 329-340.
- Hastings, R. P., Beck, A., & Hill, C. (2005). Positive contributors made by children with an intellectual disability in the family. *Journal of Intellectual Disabilities*, 9, 155-165.
- Hastings, R. P., & Taunt, H. M. (2002). Positive perceptions in families of children with developmental disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, 107, 116-127.
- Heller, T., Heish, M.S., & Rowitz, L. (2000). Grandparents as supports to mothers of persons with intellectual disability. *Journal of Gerontological Social Work*, 33, 23-34.
- Holahan, C. J., & Moos, R. H. (1990). Life stressors, resistance factors, and improved psychological functioning: An extension of the stress resistance paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 909-917.
- Hornby, G., & Ashworth, T. (1994). Grandparents' support for families who have children with disabilities. *Journal of Child Family Studies*, 3, 403-412.
- House, J.S., Kahn, R. L., McLeod, J. D., & Williams, D. (1985). Measures and concepts of social support. In S. Cohen & S.L. Syme (Eds.) *Social Support and Health* (pp.83-106). New-York: Academic Press.
- Hurme, H. (1991). Dimensions of the grandparent role in Finland. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective* (pp19-31). New- York: Routledge.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions toward a new psychology of trauma*. New York: Free Press.

- Katz, S., & Kessel, L. (2002). Grandparents of children with developmental disabilities: perceptions, Beliefs, and involvement in their care. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 25, 113-128.
- Kazak, A. E., & Christakis, D. A. (1994). Caregiving issues in families of children with chronic medical conditions. In E. Kahana, D. E. Biegel, & M. D. Wykle (Eds.), *Family caregiving applications across the life span* (pp. 331-356). Thousands Oaks: Sage Publications.
- Kazak, A. E., & Wilcox, B. L.(1984). The structure and function of social support networks in families with handicapped children. *American Journal of Community Psychology*, 12, 645-661.
- Kerr, M. E., & Bowen, M. (1988). *Family evaluation: An approach based on Bowen theory*. New York: W. W. Norton.
- Kivnick, H. Q. (1982). *The meaning of grandparenthood*. Research in clinical psychology, No. 3 (Ser ed.) P. E. Nathan. Ann Arbor, MI: UMI Research Press.
- Kinvick, H. Q. (1983). Dimensions of grandparenthood meaning: Deductive conceptualization and empirical derivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1056-1068.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.
- Mahler, M. (1968). *On human symbiosis and the vicissitudes of identification*. New York: International universities press.
- Mahler, M. (1975). *The psychological birth of the human infant*. NewYork: Basic books.

- McCubbin, H. I., & Patterson, J. M. (1982). The family stress process: The double ABCX model of family adjustment and adaptation. *Marriage and Family Review*, 6, 7-37.
- Menolascino, F. J.,(1968). Parents of the mentally retarded: An operational approach to diagnosis and management. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 7, 589-602.
- Minnes, P & Nachshen, J.S. (1997). The family stress and support questionnaire: focusig on the needs of parents. *Jornal on Developmental Disabilities*, 5, 67-76.
- Mirfin-Veitch, B., Bray, A., & Watson, M. (1996). “They really do care”; Grandparents as informal support sources for families of children with disabilities. *New Zealand Journal of Disability Studies*, 2, 136-148.
- Mirfin-Veitch, B., Baray, A., & Watson, M. (1997). “We’re just that sort of family”: Intergenerational relationships in families including children with disabilities. *Family Relations*, 46, 305-311.
- Neugarten, B. L., & Weinstein, K. K. (1964). The changing American grandparent. *Journal of Marriage and the Family*, 26, 199-204.
- Nybo, W .L., Scherman,A., & Freeman, P. L. (1998). Grandparents' role in families systems with a deaf child. *American Annals of the Deaf*, 143, 260-267.
- Park, C. L., Cohen, L. H., & Murch, R. L. (1996). Assessment and prediction of stress-related growth. *Journal of Personality*, 64, 71-105.
- Pelletier, L., Godin, G., Lepage, L., & Dussault, G. (1994). Social support received by mothers of chronically ill children. *Child: Care, Health and Development*, 20, 115-131.

- Sandler, A. G., & Mistretta, L. A. (1998). Positive adaptation in parents of adults with disabilities. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33, 123-130.
- Rimmerman, A., & Stanger, V. (1992). Locus of control and utilization of social support among mothers of young children with a physical disability. *International Journal of Rehabilitation Research*, 15, 39-47.
- Rolland, J. S. (1994). *Families, Illness, & Disability*. New- York: Basic Books.
- Romies, J. C. (1980). The role of grandparents in adjustment to epilepsy. *Social Work in Health Care*, 6, 37- 43.
- Rossi, A. S. & Rossi, P. H. (1990). *Of human bonding: Parent-child relations across life course*. New-York: Alden de Gruyter.
- Sandler, A. G., Warren, S. H., & Raver, S. A. (1995). Grandparents as a source of support for parents of children with disabilities: A brief report. *Mental Retardation*, 33, 248-250.
- Sarason, B. R., Pierce, G. R., & Sarason, I. G. (1990). Social support: The sense of acceptance and the role of relationships. In B. R. Sarason, I. G. Sarason & G. R. Pierce (Eds.). *Social support: An interactional view*. New York: Wiley.
- Schaefer, J. A., & Moos, G. H. (1992). Life crises and personal growth. In B. N. Carpenter (Ed.). *Personal coping: Theory, research and application* (pp.149-170). Westport, CT: Praeger.
- Scherman, A., Gardner, J. E., Brown, P., & Schutter, M. (1995). Grandparents' adjustment to grandchildren with disabilities. *Educational Gerontology*, 21, 261-273.

- Schilmoeller, G. L., & Baranovsky, M. D. (1998). Intergenerational support in families with disabilities: grandparents' perspectives. *Families in Society, Sep- Oct*, 465-477.
- Scorgie, K., & Sobsey, D. (2000). Transformational outcomes associated with parenting children who have disabilities. *Mental Retardation*, 38, 195-206.
- Seligman, M. (1991). Grandparents of disabled grandchildren: Hopes, fears, and adaptation. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services, (March)* 141-152.
- Seligman, M., Goodwin, G., Paschal, K., applegate, A., & Lehman, L. (1997). Grandparents of children with disabilities: perceived levels of support. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities, December*, 293-303.
- Seybold, J., Fritz, J., & Macphee, D. (1991). Relation of social support to the self-perceptions of mothers with delayed children. *Journal of Community Psychology*, 19, 29-36.
- Smith, T. B., Oliver, M. N., & Innocenti, M. S. (2001). Parenting stress in families of children with disabilities. *American Journal of Orthopsychiatry*. 71, 257-261.
- Snyder, C. R., & Lopez, S. J. (2005). *Handbook of Positive Psychology*. Oxford: University Press.
- Spietze, G. & Ward, R. A. (1998). Gender variations. In M. E. Szinovacz (Ed.) *Handbook of Grandparenthood* (pp 113-127). Westport: Greenwood Press.
- Stainton, T., & Besser, H. (1998). The positive impact of children with an intellectual disability on the family. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 23, 57-70.

- Sussman, M. B., & Burchal, L. (1962). Kin network: Unheralded structure in current conceptualizations of family functioning. *Journal of Marriage and the Family*, 24, 231-240.
- Szinovacz, M.E. (1998). Research on grandparenting: needed refinements in concepts theories and methods. In M. E Szinovacz (Ed.), *Handbook on grandparenthood* (pp. 257- 288). Westport: Greenwood Press.
- Taubman – Ben-Ari, O., Findler, L., & Kuint, J. (2009). Personal Growth in the Wake of Stress: The Case of Mothers of Pre-term Twins. (Submitted for publication).
- Taylor, S. E. (1983). Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation. *American Psychologist*, 38, 1161-1173.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Post Traumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9, 455-471.
- Tedeschi, R. G., Park, C. L., & Calhoun, L. G. (1998). Posttraumatic growth: Conceptual issues. In R. G. Tedeschi, C. L. Park & L. G. Calhoun (Eds.), *Posttraumatic growth: Positive changes in the aftermath of crises*. (pp. 1-22). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Thomas, J. L. (1989). Gender and grandparenthood. *International Journal of Aging and Human Development*, 29, 269-282.
- Tinsley, B. J., & Parke, R. D. (1987). Grandparents as interactive and social support agents for families with young infants. *International Journal of Aging and Human Development*, 25, 259-273.

- Trute, B. (2003). Grandparents of children with developmental disabilities: Intergenerational support and family well being. *Families in Society*, 84, 119-126.
- Vadasy, P. F. (1987). Grandparents of children with special needs: Supports especially for grandparents. *Children's Health Care*, 16, 21-23.
- Vadasy, P. F., Fewell, R. R., & Meyers, D. J. (1986). Grandparents of children with special needs: Insight into their experience and concerns. *Journal of the Division for Early Childhood Education*, 10, 36-44.
- Vadasy, P. F. (1987). Grandparents of children with special needs: Supports especially for grandparents. *Children's Health Care*, 16, 21-23.
- Wallander, J. L., Pitt, L. C., & Mellins, C. A. (1990). Child functional independence and maternal psychosocial stress as risk factors threatening adaptation in mothers of physically or sensorially handicapped children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58, 818-824.
- Wandersman, L. P., Wanderson, A., & Kahan, S. (1980). Social Support in the transition to parenthood. *Journal of Community Psychology*, 8, 332-342.
- Werner, P., Lowenstein, A., & Katz, R. (1998). The Meaning of grandparenthood: A critical review and research agenda. *Aging Clinical Experimental Research*, 10, 431-439.
- Wikler, L., Wasow, M., & Hatfield, E. (1981). Chronic sorrow revisited: Parents vs. professional depiction of the adjustment of parents of mentally retarded children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51, 63-70.
- Wolfensberger, W. (1967). Counselling the parents of the retarded. In A.A Baumeisten (Ed.), *Mental reatardation*, Chicago.

Zimmerman, G.D., Dahlin, N. W., Zimmerman, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.

Abstract

Despite the increasing awareness of the impact of raising a child with special needs on the nuclear and extended family, little is known about the effect of a child with a disability on intergenerational relations in general (Deiner, 1987; Seligman, 1991; Hillman, 2007; Mitchell, 2008; Hastings, Thomas, & Delwiche, 2002; Mitchell, 2007), and on the grandparents in particular. Grandparents generally tend to regard their grandchildren as the agents of their continuity, so that grandparenthood offers a symbolic sense of immortality, a link between their personal history and the future, compensation for past disappointments, and pride in the grandchild's accomplishments (Kivnick, 1982; Neugarten & Weinstein, 1964). Together, these meanings create a set of expectations in anticipation of the birth of a grandchild. Such expectations are liable to be thwarted if the grandchild has a disability (Berns, 1980; Seligman, 1991), causing the grandparents two-fold pain: they suffer pain for the grandchild, and even more so, for their own adult children (Vadasy, 1987).

A review of the literature on family development and crisis situations reveals that for several decades, the role of the grandparents was seen to be marginal. They were not considered an integral part of the family, just as the birth of a grandchild was not regarded as a significant event in adult life (Cunningham-Burley, 1986; Fischer, 1983). In western society, the grandparents' role remained undefined and devoid of normative expectations or definitive social status (Hagestad, 1985; Szinovacz, 1998). Indeed, little attention was paid in either theoretical or empirical literature to the grandparents' contribution to the nuclear family.

By the same token, only a very few references can be found in the literature to the characteristic responses of grandparents to the birth of a grandchild with a disability. The little information available indicates a number of typical responses, one of which

is denial of the disability. Thus, for example, grandparents may ignore the facts to the extent that they invent fantasies about miracle drugs or paint an unrealistic picture of the disability, adopting an overly optimistic attitude (Seligman, 1991; Seligman, Goodwin, Paschal, Applegate, & Lehman, 1997). On the other hand, grandparents who come to terms with the disability and adapt to the new circumstances usually display a clear sense of responsibility to help both their adult children and the grandchild. Yet, although grandparents may play a significant role in this situation, as noted above, they have attracted little research attention. Moreover, studies that have considered these members of the extended family relate to them solely as part of the support system. To date, no previous investigation has focused on the older generation itself or sought to examine their experience as grandparents of a grandchild with a disability. The current study, therefore, turns the spotlight on the grandparents in recognition of their important role in the family (McCubbin et al., 2002).

The transition to grandparenthood, especially in the case of a grandchild with a disability, may also represent an opportunity for **personal growth**. In other words, grandparents may view the event as a chance to embark on a new, and better, way of life. According to the literature, people often emerge from continuous stress experiences with new coping skills, closer relationships with family and friends, broader priorities, and a richer appreciation of life (Schaefer & Moos, 1992). In other words, for many people, life crises are catalysts for enhanced personal resources (e.g., assertiveness, maturity, changing one's priorities in life), social resources (e.g., better relationships with friends and family, higher ability to disclose important personal information), coping skills (e.g., better problem solving abilities), or spiritual insights (Schaefer & Moos, 1992; Tedeschi & Calhoun, 1995).

Thus, while the majority of the literature deals extensively with the severe negative implications of a child with an intellectual disability on the family, including the grandparents, the current study aimed to discover why some grandparents find it difficult to cope with the burden, while others experience a sense of growth as a result of the crisis. Our objective was to identify the factors that contribute to growth in this population. To this end, the study examined the contribution to growth of the variables of differentiation of self, social support, family cohesion, adaptation to change, and various dimensions of worldview among grandparents of children with an intellectual disability as compared to grandparents of children without a disability.

Differentiation of the self, as conceptualized by Bowen (1990), refers to the extent to which individuals experience themselves as physical and intellectual entities distinct from the people around them, that is, the degree to which they perceive their body, emotions, thoughts, desires, and actions to be their own. In addition, it relates to the ability to distinguish between cognitive and affective aspects of the personality; in people with high differentiation of self, emotions and thoughts work in tandem. Differentiation of self is thus considered central to shaping a healthy adaptive personality.

Social support, as defined by House (1981), is an interpersonal transaction involving one or more of the following: (a) emotional concern (liking, love, empathy); (b) instrumental aid (goods or services); (c) information (about the environment); and (d) appraisal (information relevant to self-evaluation).

Family cohesion refers to the degree of emotional connection or separation among family members. It is reflected in various aspects of the family relationship, including the nature of emotional bonds, the boundaries set, coalitions within the family, the amount of time spent together, the geographical distance between family members,

extra-family friendships, decision-making, taking an interest in each other's lives, and shared leisure time activities. **Adaptation to change** relates to the flexibility of the family system and its ability to modify itself in response to environmental and developmental pressures. It is expressed in features such as assertiveness, supervision, discipline, negotiating style, and division of roles.

The **perception of the grandparent role** refers to their view of grandparenthood and was examined on four dimensions: symbolic, cognitive, emotional, and behavioral.

In addition, a **qualitative study** based on in-depth interviews was conducted in order to gain an understanding of growth from the perspective of the grandparents.

The **sample** in the quantitative study consisted of 32 grandfathers and 62 grandmothers of a child with an intellectual disability who were located through special education schools and a comparison group of 45 grandfathers and 60 grandmothers of children with no disability. The participants completed four questionnaires: Posttraumatic Growth Inventory (Tedeschi & Calhoun, 1996); Multidimensional Scale of Perceived Social Support (Zimet, Dahlem, Zimet, & Farley, 1988); Level of Differentiation of Self Scale (Haber, 1984); and a questionnaire regarding the perception of the role of grandparent (Findler, Taubman – Ben-Ari, & Nuttman-Shwartz, Lazar In preparation).

For purposes of the qualitative study, interviews were conducted with 57 grandparents: 34 grandmothers and (23 of whom had a grandchild with an intellectual disability) and 23 grandfathers (15 of whom had a grandchild with an intellectual disability). The interviews were semi structured and focused on the participants' perception of the role of grandparent and their experience of personal growth. Central themes were elicited from an initial reading of the interviews, which were then read a

second time when the comments were organized by theme. The results were analyzed and arranged into sub-categories according to the motifs that emerged from the interviews.

The findings of the quantitative analysis indicated two major differences between the grandparents of children with an intellectual disability and those of children with normative development. Both negative affects and social support from friends were found to be higher among grandparents of children with no disability.

A hierarchical regression revealed the explained variance in growth to be high for the sample as a whole (45%), with more perceived growth reported by women and grandparents of Eastern extraction. In addition, grandparents whose state of health was better experienced a higher level of growth. The results indicated that greater perceived growth was also reported by grandparents who had a more positive perception of grandparenthood as compared to parenthood, whose grandchildren endowed them with a sense of continuity and immortality, who experienced a lower level of negative affects, and who perceived higher family cohesion. The findings highlighted the contribution of the behavioral dimension as expressed in attempts to enrich the grandchild's life. However, the analysis did not reveal any significant differences between grandparents of a child with an intellectual disability and the control group.

Seven main themes emerged from the qualitative study: 1) **The meaning of grandparenthood**, reflecting a sense of vitality, continuity, pride, pleasure, compensation for the parent-child relationship, and fulfillment of fantasies of immortality; 2) **The role of the grandparent**, including intellectual activities, playing and spending leisure time with the grandchild, financial gifts and other presents, and sharing special occasions with the grandchild; 3) **Differences in the nature of the**

relationship with the grandchild as a result of features such as the grandparent's age, career, and family status, the number of grandchildren, the gender of the grandparent and grandchild, the gender of the grandparent's adult child, the age of the grandchild, the geographical distance between them, and the personal bond with a particular grandchild; 4) **Difficulty dealing with the self-identity of grandparent** stemming from awareness that grandparenthood is parallel to aging, comparisons with the other pair of grandparents, the potential for tension between the mother and the paternal grandmother, the desire to be free after years of raising children, and apprehensions about the development and future of a grandchild with an intellectual disability; 5) **Involvement versus interference**, that is, the tension arising from the need to find a balance between helping to raise the grandchild and spending quality time with them on the one hand, and not wishing to assume the role of educator or interfere in the way the parents bring up the child along with the urge to criticize the parents; 6) **Issues specific to grandparents of children with a disability**, such as the diagnostic process and the grandparents' involvement in it, and how they coped with news of the disability and its implications; 7) **Growth**, as reflected in new feelings and sensations, expressing emotions and displaying vulnerability, the perception of other family members and of the grandchild with a disability, developing and calling on personal resources, a new outlook on life, and new priorities.

Discussion and conclusions

The **quantitative study** indicated that the only differences found between grandparents of children with a disability and those of children without a disability were more negative affects among the latter group and less support from friends among the former group. It seems only natural that the grandparents of children with normative development would feel that it is more legitimate for them to express

negative emotions or criticism of their own children. On the other hand, the grandparents of children with an intellectual disability can be expected to feel a greater need to protect their adult children and therefore would refrain from criticizing them or from expressing negative emotions when they are contending with such demanding circumstances. The lower level of support from friends reported by grandparents of children with an intellectual disability is likely to derive from the fact that they are too preoccupied by attempts to assist their children to be able to foster social relationships. Moreover, they may feel uncomfortable in the company of their peers where the conversation is apt to turn to the talents and achievements of children and grandchildren, and consequently may prefer to avoid this situation.

The level of growth reported by the grandparents was similar in the two groups, and was relatively high in both (3.87 and 3.70, on a scale of 1-5, in the study group and the control group, respectively). The regression analysis revealed no differences between the groups and no interactions emerged to suggest that internal or external resources might contribute differentially to growth. It is not surprising that women reported a higher level of growth than men, as they generally devote themselves more to their role in the family and are more likely to view it as a means of self-fulfillment. Nor is it surprising that state of health was found to be a predictor of perceived growth among people who are at an age when a physical decline can be expected. The external resource of family cohesion also contributed to a higher perception of growth, probably because a balanced level of cohesion enables the family to function more efficiently and adapt to the challenges it confronts both in daily life and at times of crisis.

The symbolic dimension of grandparenthood is reflected in the satisfaction and enjoyment the individual derives from being a grandparent, as compared to being a

parent, or in the sense of continuity or immortality afforded by the role. This, too, was found to contribute to perceived personal growth among the participants in both groups. The notion that grandparenthood offered them an opportunity to make up for things they missed out on as parents and improve relations with their own children was expressed in comments such as: “For me, being a grandparent is a chance to correct mistakes I made as a parent.” In other words, the role enables them to prove their capabilities and contribute to the family, and this in turn gives them a sense of personal growth and accomplishment.

In respect to the behavioral dimension, it was found that the more involved grandparents are in educating and enriching their grandchild, the more growth they report. In a manner similar to the effect of the symbolic dimension, being involved in expanding the knowledge of grandchildren affords grandparents a sense of their importance to the family and the special role they play in the child’s life, and this in turn contributes to perceived personal growth.

The **qualitative study** revealed the theme of the **meaning of grandparenthood** to be associated with family continuity, that is, the relationship between the grandparents and the grandchild represents another link in the generational chain. The grandparents spoke of introducing rituals and experiences that are unique to this relationship, and thus stamping their mark on the child. In addition, they often provide a framework in which all generations of the family come together. Similar to the typology described by Neugarten and Weinstein (1964), their relationship with their grandchild is also a source of satisfaction and pleasure. The interviewees reported discovering emotions they were previously unfamiliar with. Furthermore, male interviewees related to the dimension of grandparenthood as compensation for parenthood: as fathers they had not been able to spend enough time with their children, and they were making amends

for that now as grandfathers. Compensating for the past was also expressed by interviewees who were second-generation Holocaust survivors and had been deprived of a relationship with their own grandparents. For them, grandchildren symbolized a chance to repair the broken chain of generations and continue the family line. As Neugarten and Weinstein also found, grandparents viewed their grandchild's achievements and development as an extension of themselves, and thus as a source of pride and satisfaction. Furthermore, grandparenthood affords them a special sense of vitality, of being needed by their children and grandchildren, and of being irreplaceable insofar as they fulfill an essential role in assisting to raise the grandchild.

Alongside the pleasure, joy, and fulfillment derived from being a grandparent, there are also difficulties, as the transition to grandparenthood is, in and of itself, a reminder that the individual is growing older and embarking on the final stage of their life. Moreover, at this point in life people often feel that they would like to be free to do whatever they wish, to travel, or to rest, but their role as grandparents makes this impossible. They find it hard to refuse the requests of their children or grandchildren, while at the same time harboring the feeling that they are missing out on the pleasures and activities they dreamed of enjoying after retirement.

Unconditional love and positive affects are characteristic of all grandparents, but the comments of those of a child with an intellectual disability also reveal pain and concern, at times accompanied by sadness, as in: "I often feel like crying. It breaks my heart." These grandparents view the meaning of their role as total commitment to the needs of their children and grandchildren. Where under normal circumstances, grandparents look forward to the time when their grandchildren will be independent adults, when they will become a source of support and continue the family line, the grandparents of a child with an intellectual disability fear for the future of the child.

This was expressed in statements such as: “It gives you a bad feeling to know that the child...will never be independent. He’ll always need someone to take care of him.”

They are also apprehensive of injury to the child because of their fragility or inability to manage their own life.

The theme of the **role of the grandparent** came to bear in the instrumental sense, in functions such as babysitting, preparing the grandchild’s favorite foods (“Grandma, what did you make today? The food Grandma makes always tastes better.”), or taking them for an outing (“They’re special grandma-grandpa outings when there’s a totally different dynamic among the children, not like when they’re at home”). The grandparents also fill a role in enriching the grandchild’s cultural world and expanding their knowledge by helping them with their homework or having heart to heart talks with them. They also report taking pleasure in helping out financially by giving the family money or buying the grandchildren presents, as in: “When I see them I make sure I have a little money to give them...Grandma always gives them something. That’s important to me.” The interviews indicate that grandparents choose the roles most suited to them and endow their relationship with their grandchildren with special features that do not typify their relationships with the child’s parents or with their friends.

A variety of factors influence the level of involvement of the grandparents in the grandchild’s life and the degree of pleasure they derive from this involvement. These factors include the age, gender, state of health, and family status of the grandparent, the gender of the grandparent’s adult child, the geographical distance from the grandchild, the grandparent’s work or career, and the number of grandchildren. Grandparents of a child with an intellectual disability related less to the issues of age, health, distance, and parent’s gender, but spoke at length of the disability, the child’s

special needs, and their profound desire to do their part to help out. This was expressed in statements such as: “I’m a crazy grandfather...There’s nothing I won’t do...a crazy grandfather. I can roll around on the floor with her, get down on all fours so she can ride on my back...There’s no limit to what I’m willing to do with her or for her. No limit. Not physically or in any other way.”

In respect to the theme of **involvement versus interference**, the comments of all the grandparents show them to be highly involved in the grandchild’s life and upbringing and to share in varying degrees in their activities. While their contribution comes to bear in a wide range of areas, they are hesitant about expressing their thoughts and feelings or voicing their opinions about the conduct of the parents. Whereas the grandparents of children without a disability complain about the boundaries being set or the fact that the parents do not spend enough time with the child, the grandparents of children with an intellectual disability express the concern that the child’s special needs are not being met.

Many grandparents feel it is not their role to bring up the child. Moreover, they are sensitive to the “rules of the game” dictated by the parents, and try hard to adhere to them, an attitude reflected in the comment: “I would never do anything the parents didn’t want me to.” If the parents are fighting with the child or with each other, the grandparents generally withdraw, distancing themselves so as not to express an opinion or take sides. Thus, on the one hand they recognize the limits of their authority and try not to overstep them, while on the other hand they are aware of the resources they can offer the child and the “power” they hold. The parental behaviors of which the grandparents are critical include using inappropriate language with the child, not devoting enough time to the child, not ensuring that the child has a balanced diet and eats at regular times, and not setting clear boundaries for improper behavior.

Some grandparents turn to the member of the family with whom they feel they can speak freely and share their thoughts and reservations about the child's upbringing. Surprisingly, this figure is not necessarily the grandparent's biological child, but may be his or her spouse.

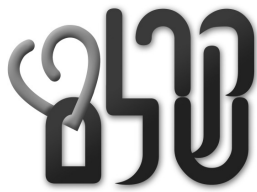
The findings indicate that all the participants experienced **personal growth** as a result of their role as grandparents, but this growth was of a different nature among the grandparents of a child with an intellectual disability. Whereas it was expressed among grandparents of a child with no disability as pure joy, pleasure, and delight in the child's development, among those whose grandchild was with an intellectual disability it was often accompanied by difficulty, sadness and pain.

The first signs of growth reported by the grandparents of a child with an intellectual disability relates to personal resources: they discovered qualities in themselves they did not know existed, such as sensitivity, tolerance, and empathy, alongside the instrumental and cognitive characteristics of wisdom, the ability to find information, and the capacity to suggest effective solutions. They also reported a change in their philosophy of life, stating that they had gained a new appreciation of things they had always taken for granted. Whereas the development of other children is predictable and proceeds at an expected rate, any developmental progress made by a grandchild with an intellectual disability fills the grandparents with joy. As one interviewee stated: "You see things in proportion when it becomes part of your own family. Then you understand what's real and true. It totally changes your perspective on life."

One of the most significant changes experienced by these grandparents is a closer, deeper, and more meaningful relationship with their own children, in some cases repairing the relations that existed previously. Most importantly for them, the children show their appreciation and gratitude for their parents' contribution, and there is a

sense of a shared mission in life. This change does not solely affect the relationship within the family. The grandparents reported that since the birth of the grandchild, the social relations they continued to maintain were based on trust. They now invest in their relationships with both family members and friends, and aim at a social network characterized by quality rather than quantity.

The current research leaves no doubt as to the special role of grandparents in the families of children with disabilities. However, this understanding must be put into practice both in professional training and in policy and the allocation of resources. At this point in time, there is no policy whatsoever in Israel regarding the grandparents of children with an intellectual disability. From meetings with policy makers in a variety of offices (Social Affairs Ministry, Health Ministry, Social Security Institute), we have learned that the package of services for special needs of children makes no mention of grandparents. Only by means of a concerted and determined effort will it be possible to make the most of this potential source of support, thereby significantly enhancing the quality of the care provided to the families. It is my hope that this research will help to make the grandparents' voice heard.

מؤسسة "شاليم" | The Shalem Fund
لتطوير خدمات للشخص ذو
التخلف العقلي في السلطات المحلية
for Development of Services for People with
Intellectual Disabilities in the Local Councils
פיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית
התפתחותית ברשויות המקומיות

אוניברסיטת בר-אילן

Bar-Ilan University
Faculty of Social Sciences
School of Education

The experience of grandparenthood among grandparents of children with/without an intellectual disability

**The contribution of self -differentiation, social
support and the perception of grandparenthood
to personal growth**

Dr. Liora Findler
School of Social Work, Bar-Ilan University

This work was supported by a grant from Shalem Fund for
Development of Services for People with Intellectual Disabilities in the
Local Councils in Israel
2009

קרן שלם/2009/31